

Karriärer och barriärer

– en ESO-rapport om skolgång och etablering
för unga med utländsk bakgrund

Jan O. Jonsson

Carina Mood

Rapport till

Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi

2023:8

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

Rapportserien finns på eso.expertgrupp.se.

Omslag: Elanders Sverige AB

Tryck: Elanders Sverige AB, Stockholm 2023

ISBN 978-91-525-0683-7 (tryck)

ISBN 978-91-525-0684-4 (pdf)

Förord

Med en hög invandring till Sverige under gångna år har unga personer med utländsk bakgrund kommit att utgöra en allt större grupp i samhället. En lyckosam skolgång och möjlighet till fortsatt utbildning ses ofta som en nyckel för en välfungerande integration och också något som motverkar marginalisering och framtida utanförskap för individen själv. Men återkommande ges bilden att unga med utländsk bakgrund har svaga skolresultat eller hoppar av skolan och saknar behörighet till nationella gymnasieprogram. Med tanke på betydelsen av en välfungerande integration är det av stor vikt att den svenska skolan ger förutsättningar för alla elever, inte minst de som av olika skäl kan ha sämre förutsättningar, att kunna tillgodogöra sig utbildning och nå goda och kompletta skolresultat.

I den här rapporten till ESO analyserar Jan O. Jonsson och Carina Mood hur skolgången sett ut för en grupp unga med utländsk bakgrund över en längre tidsperiod, samt olika faktorer som kan vara av betydelse för utfallet. Rapporten bygger på data för en kohort – personer födda 1996 – som författarna följer upp till 25 års ålder. Data baseras på enkäter till de unga själva, föräldrar och lärare och innehåller uppgifter om bland annat språkfärdigheter och andra studieförutsättningar. Det senare handlar bland annat om elevens problemlösningsförmåga men också föräldrarnas utbildning och aspirationer för barnen. Tillsammans med de registerdata som också används i studien är det sålunda ett rikt – och unikt – datamaterial som författarna utnyttjar i sin analys. I analysen särskiljs vidare om personen har invandrat före 9 års ålder eller senare eller tillhör andra generationens invandrare. För en majoritet av den studerade kohorten har ett stort engagemang i skolarbetet och höga aspirationer lett till goda skolprestationer och också en relativt god etablering i arbetslivet vid 25 års ålder. Men det finns också de som

avviker från detta mönster och det handlar i stor utsträckning om elever som kommit till den svenska skolan senare i barndomen.

En viktig reservation är givetvis att studien i huvudsak följer en specifik kohort och författarna för också resonemang i rapporten om hur allmängiltiga resultaten kan vara. Utifrån sin gedigna analys ger rapporten insikter som i viss mån nyanserar den gängse bilden av skolprestationer för unga med utländsk bakgrund, men pekar samtidigt på vikten av att inte behandla gruppen som homogen. Min förhoppning är att denna rapport ska tjäna som underlag för fortsatta diskussioner och prioriteringar för en välfungerande integration för såväl unga som invandrat sent som tidigt i barndomen.

Arbetet med rapporten har följts av en referensgrupp bestående av personer med god insikt i frågorna. Gruppen har letts av Peter Thoursie, tidigare ledamot i ESO:s styrelse och Ann-Zofie Duvander, nuvarande ledamot. Som alltid i ESO-sammanhang svarar författarna själva för innehåll, slutsatser och förslag i rapporten.

Stockholm i augusti 2023

Karolina Ekholm
Ordförande i ESO

Innehåll

Sammanfattning	9
Summary	19
1 Inledning.....	27
1.1 Utbildning, social exkludering och etablering på arbetsmarknaden	31
1.2 Övergripande frågor	32
1.3 Avgränsningar av problemet	33
2 Data och analysstrategier	35
2.1 CILS4EU.....	36
2.2 Utbildnings- och andra register	37
2.3 Analysstrategier och -metoder.....	38
3 Beskrivning av populationen	43
4 Grundskolan	49
4.1 Betyg och behörighet.....	49
4.2 Varför skillnader i betyg?	59
4.3 Familjebakgrund	61
4.4 Språkfärdigheter.....	65
4.5 Skolengagemang.....	75

4.6	Skolsegregering.....	79
4.7	Diskriminering vid nivågruppering	90
4.8	Diskriminering vid betygssättning	98
4.9	En sammanfattande analys av studieförutsättningar och meritvärde	102
5	Gymnasiet.....	105
5.1	Övergång till gymnasiet	105
5.2	Genomströmning på gymnasiet – examinationsgapet	110
5.3	Kan dimensioneringen av gymnasieprogrammen minska examinationsgapet?	118
5.4	Gymnasiereformen 2011: Förändrades skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund?.....	123
5.5	Alternativa vägar till gymnasieexamen	127
6	Högskolan.....	131
6.1	Övergång till högre utbildning	131
6.2	Utbildningsinriktning	135
6.3	Framsteg i högre utbildning	140
6.4	Betydelsen av tidigare betyg för högskoleexamen.....	146
6.5	En blick på äldre kohorter	147
7	Etablering i vuxenlivet: Sysselsättning och sårbarhet ...	151
7.1	Etablering och sårbarhet	152
7.2	Gymnasieutbildning och sysselsättning.....	156
7.3	Unga som aldrig börjat på gymnasiet.....	159
7.4	Unga som gått yrkesprogram	161
7.5	Unga som gått högskoleförberedande program	168
7.6	Betydelsen av att ha gymnasieexamen.....	170

7.7	Gymnasieprogram och sysselsättningsutfall – skillnader mellan ursprungsgrupper.....	174
8	Helhetsbilden – utbildningskarriärer och deras barriärer	179
8.1	Utsattheten bland dem som anländer i 9–15-årsåldern	182
8.2	Hur viktiga är resultaten i grundskola och gymnasium för etablering i de tidiga vuxenåren?	185
8.3	Inkomstskillnader i ett längre perspektiv	187
9	Summering och lärdomar	189
9.1	En ny helhetsbild	190
9.2	Sammanfattande slutsatser	192
9.3	En blick framåt	196
10	Skolan, dagsläget och framtiden	199
10.1	Exceptionella utmaningar	199
10.2	Skolkvalitet i form av internationella kunskapsmätningar	201
10.3	Segregering av nyanlända.....	204
10.4	Skolresurser och resurskompensation	205
10.5	Hur kan man gå vidare med studier av skolor?	206
11	Rekommendationer.....	209
11.1	Var gör insatser nytta och var är de av mindre relevans? ...	209
11.2	Utvärdera insatser för unga som invandrat sent i barndomen.....	211
11.3	Större behov av tid.....	212
11.4	Åtgärder bör fokusera på kunskapsbyggande	213

11.5	Inför en annan modell för betygssättning av nyanlända unga	214
11.6	Uppmuntra yrkesutbildning – men utred först diskriminering.....	214
11.7	Myndigheters rapporter och statistik bör ta hänsyn till sent anlända.....	216
11.8	En detaljerad indelning av ”utländsk bakgrund” bör konstrueras och användas i svenska bidrag till internationella studier	216
11.9	Officiell statistik om genomströmning i högre utbildning bör redovisas efter utländsk bakgrund	217
11.10	Frågan om skolresurser, skolkvalitet och likvärdighet bör följas upp, helst löpande.....	217
	Litteratur.....	219
	Appendix A.....	231
	Appendix B.....	235
	Appendix C.....	237
	Appendix D.....	239
	Appendix E.....	241
	Appendix F.....	243
	Appendix G.....	245

Sammanfattning

Vår studie behandlar frågan om skolgång och utbildningsresultat för unga med utländsk bakgrund. Denna grupp definierar vi som personer boende i Sverige med två utlandsfödda föräldrar (eller, om de bara har en registrerad förälder, denna är utlandsfödd). Av analytiska skäl delar vi in denna grupp i generation 1, som själva invandrat, och generation 2, som är födda och uppvuxna i Sverige, med två utlandsfödda föräldrar. I generation 1 fokuserar vi genomgående på dem som anlände till Sverige innan 15 års ålder, och följer dem över tid. Vi skiljer också ut dem som anlände till landet när de var yngre än nio år från dem som kom senare. Som vi ska se är den senare gruppen särskilt viktig att följa när det gäller skolframgångar.

Dessa (ursprungs)grupper jämförs genomgående med unga med svensk bakgrund, som alltså har minst en svenskfödd förälder. Fokus i studien är på kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012 (normalt födelsekohorten 1996), som vi följer till 2021–22, eller till 25–26 års ålder. Den vägen går via grundskolan – där vi analyserar betyg och behörighet till nationella gymnasieprogram – över gymnasieskolan – där vi studerar genomströmning och examination – till högskolan, där vi fokuserar på samma fenomen. Slutligen når vår kohort en ålder som brukar kallas ”unga vuxna”, där vi analyserar sysselsättning, främst med tyngdpunkt på etablering och sårbarhet.

I vissa analyser sträcker vi ut antalet kohorter både bakåt, för att få en historisk hävstångseffekt, samt framåt, för att få mer uppdaterade siffror. Medan våra analyser av elevers skolgång dominerar framställningen, har vi en viktig del som behandlar utfallen av utbildning – det är väsentligt att förstå om en viss utbildning ger samma utfall för olika grupper, exempelvis i sannolikheten att få ett jobb och en god inkomst.

Kortversion av slutsatser

Det går på många sätt bra i skolan för unga med utländsk bakgrund, särskilt när vi beaktar deras sämre studieförutsättningar. En stor majoritet av dem är engagerade i skolarbetet och har höga aspirationer. En hög andel går över till högskolestudier där de gör bra ifrån sig. Över tid har gruppen gjort betydande framsteg och närmat sig unga med svensk bakgrund även när det gäller etablering på arbetsmarknaden och inkomster vid 30 års ålder. Utmaningarna för dem med utländsk bakgrund gäller främst den grupp som invandrat relativt sent (i våra analyser i 9–15 årsåldern). De har, fullt begripligt, svårt att fullgöra sin skolgång på samma framgångsrika sätt som de som antingen fötts i Sverige eller som invandrat i yngre åldrar. Det är därför missvisande med analyser av och utbildningsstatistik över gruppen med utländsk bakgrund där man inte särskiljer dem som anländer senare under barndomen.

En nackdel som också gäller unga med utländsk bakgrund som fötts i Sverige eller invandrat tidigt är att många inte når gymnasieexamen, även om betydelsen av en examen tycks vara mindre än vad som ofta antas. Ett oroväckande resultat är de svaga utfallen på arbetsmarknaden för pojkar med utländsk bakgrund som har examen från yrkesprogram på gymnasiet.

Våra resultat talar för att vi behöver en nytolkning av situationen för unga med utländsk bakgrund. Snarare än att se dem som resursfattiga offer vars uppväxt präglas av skolmisslyckanden, följt av ekonomisk marginalisering, bör vi se dem som aktiva samhällsmedlemmar som – oftast med stort driv och höga ambitioner – når påtagliga framgångar både i skolan och i övergången till arbetsmarknaden. De är behjälpta av ett utbildningssystem som tycks ge dem goda möjligheter att förverkliga sina ambitioner, utan tecken på diskriminering, med hög grad av öppenhet och flexibilitet, samt med en relativt jämn fördelning av skolkvalitet.

Likväl menar vi att framtida utmaningar, exempelvis med att relativt få skolor har en stor del av alla nyanlända, gör att utvecklingen av kvalitet och likvärdighet i svensk ungdomsskola bör följas noggrant.

Hur går det i skolan?

Här sammanfattar vi våra resultat när det gäller *skolframgångarna* för unga med utländsk bakgrund i relation till dem med svenskt ursprung.

De har:

- sämre familjemässiga (figur 4.7) och individuella (figur 4.11) studieförutsättningar, men större skolengagemang och högre aspirationer (figur 4.12–13)
- större andelar med svaga skolprestationer i tidiga utfall, särskilt sena generation 1 (figur 4.1, 4.3 och 4.5–6, tabell 4.1), men gör mer ambitiösa, eller optimistiska, gymnasieval (figur 5.1–5.2)
- lägre genomströmning/examensfrekvens på gymnasiet (figur 5.5 och tabell 5.3), även vid likvärdiga meritvärden (figur 5.7) men väljer oftare och snabbare högskoleutbildning (figur 6.1); val vilka, liksom gymnasievalen, också är mer ambitiösa (figur 6.2)
- en långsammare studietakt i högskolan (figur 6.5), men högre genomströmning (tabell 6.3) och efter sju läsår en lika hög andel som utexamineras (figur 6.6)
- en svagare start på sina utbildningskarriärer, som de tar ikapp mycket av efterhand (gäller särskilt dem som anlänt relativt sent) (tabell 5.4 och figur 8.1).

Totalt sett är unga med utländsk bakgrund överrepresenterade i den lägre delen av utbildningsfördelningen (lägre meritvärden; fler obehöriga; fler icke-examinerade på gymnasiet), men också i den högre delen av fördelningen (övergång till och examination från högskola). Överrepresentationen i både toppen och botten av utbildningsfördelningen betyder alltså att de är underrepresenterade i mitten – gruppen med gymnasieexamen som högsta uppnådda utbildning.

Räknar vi bort de som anlände vid 9–15 års ålder är skillnaderna i den lägre delen fortfarande märkbara men ganska små, med undantag för andelen som saknar gymnasieexamen. Utbildningsfördelningen bland unga med utländsk bakgrund är mycket mer för-

delaktig än den som gäller deras föräldrar (Jonsson, Mood och Treuter 2022, figur 4.18).

Skillnader i studieprestationer i grundskolan mellan unga med bakgrund i olika länder eller regioner är stora i sena generation 1, vilket delvis drivs av att olika grupper i genomsnitt invandrat i olika hög ålder. För övriga unga med utländsk bakgrund är skillnaderna mer modesta (figur 4.5–4.6). Genomströmningen i gymnasieskolan är särskilt låg för unga med bakgrund i länder i Sydamerika och Afrika, och detta kan bara till en mindre del förklaras av att man går in i gymnasiet med svagare meritvärden.

Även om en större andel av dem med utländsk bakgrund slutar skolan tidigt tycks risken för en omfattande social exkludering på etnisk grund som en följd av svaga tidiga skolprestationer vara liten. Men bland dem som anlänt vid 9–15 års ålder betyder det att de, trots att de hämtar igen delar av sina initiala nackdelar genom vuxenutbildning, har lägre andelar med gymnasieexamen, samt färre etablerade och en större sårbarhet vid 25 års ålder (tabell 8.1).

Införande av betygsgränser vid antagning till olika gymnasieprogram skulle sannolikt förbättra gymnasiegenomströmningen med några procentenheter (figur 5.8), i synnerhet bland unga med utländsk bakgrund, men till priset av att många – varav en relativt hög andel som faktiskt klarar sin utbildning – inte skulle få gå det program de vill. Av rättssäkerhetsskäl skulle en sådan åtgärd också kräva att grundskolans betygssystem skulle göras likvärdigt.

En stor majoritet av unga med utländsk bakgrund maximerar sitt humankapital genom att ta den högsta utbildning deras studieförutsättningar medger. Det tycks som om det svenska utbildningssystemet, med dess öppna och flexibla karaktär, är väl anpassat för att tillmötesgå de höga ambitionerna som unga med utländsk bakgrund uppvisar. Om något, skulle skolan kunna erbjuda mer – intensivare och längre stöd, liksom något mer utdragna studietider.

En viktig slutsats när vi summerar de utbildningsmässiga nackdelarna för unga med utländsk bakgrund är att så mycket av det som ser oroväckande ut handlar om immigranter som kommer till den svenska skolan från ett annat skolsystem, utan att kunna svenska, i relativt hög ålder. Denna grupp bör alltid särskiljas i både analys och policy, annars riskerar man att få missvisande statistik över hela gruppen med utländsk bakgrund, samtidigt som man inte urskiljer den specifika grupp som är i störst behov av insatser.

Sysselsättning vid 25 års ålder

När det gäller *utfallen* av uppnådd utbildning har vi kunnat studera situationen upp till 25 års ålder, vilket ger en god inblick i unga människors etablering i vuxenlivet. Analyser av deras mer långsiktiga karriär på arbetsmarknaden kan ännu inte göras, men att ha en avstämning av etableringen vid 25 års ålder är ändå viktigt, särskilt som en av farhågorna när det gäller unga med utländsk bakgrund är marginalisering och social exkludering.

Vi sammanfattar förvärvsarbete och studier i åldrarna 20–25 år i en uppsättning olika sysselsättningsprofiler där vissa betraktas som ”etablerade” (jobb med god lön eller i högre utbildning), andra som ”sårbara” (inget stadigt jobb, ej högre utbildning).

När det gäller sysselsättning vid 20–25 års ålder har unga med utländsk bakgrund, jämfört med unga med svensk bakgrund:

- totalt sett, när vi inte beaktar vilken utbildning de gått, färre etablerade och fler sårbara, särskilt i sena generation 1, men nackdelar finns också i tidiga generation 1 och för män, men inte kvinnor, i generation 2 (tabell 8.1).
- ungefär samma, ganska ofördelaktiga utfall när de aldrig börjat på ett gymnasieprogram eller när de saknar gymnasieexamen (figur 7.3–7.4, samt figur 7.5 och tabell 8.1), vilket är fallet för 26 procent av hela födelsekohorten.
- sämre utfall av examinerade yrkesprogram, särskilt bland pojkar (figur 7.3, 7.4 och 7.6), sannolikt beroende på deras betydligt lägre sannolikhet att få jobb inom det yrke som de utbildat sig till (tabell 7.2). 25 procent examineras totalt sett från yrkesprogram, men färre bland unga med utländsk bakgrund.
- högre övergång till högskola eller universitet (tabell 6.1), och ungefär lika hög etableringsgrad på arbetsmarknaden, för examinerade från studieförberedande gymnasieprogram (figur 7.9 och 7.10), vilka utgör 49 procent av kohorten.
- ungefär samma grad av etablering respektive sårbarhet för den delgrupp av dem utan gymnasieexamen som fullgjort, men inte examinerats från, yrkes- (figur 7.7) respektive studieförberedande (7.10) gymnasieprogram (tillsammans 14 procent av hela kohorten).

Unga med bakgrund i länder i Afrika och Mellanöstern har lägst etablering efter yrkesexamen, och skillnaden är klart större för män än för kvinnor (figur 7.12). Bland dem som examinerats från högskoleförberedande program finns ingen systematisk nackdel i etablering för unga med bakgrund i dessa regioner (figur 7.13). Även om vi inte kan uttala oss med säkerhet, pekar resultatet mot att diskriminering av män som gått yrkesprogram särskilt drabbar dem med bakgrund i Mellanöstern och Afrika.

När vi analyserar utfall i termer av etablering *totalt sett* är skillnader mellan unga med utländsk och svensk bakgrund en funktion (i) dels av skillnader i utbildningsval och utbildningsresultat, (ii) dels av skillnader i etablering för en given utbildning och givna utbildningsresultat. Den första delen i den funktionen är helt dominerande. Nackdelarna vad gäller etablering för sena generation 1, som totalt är 12 procentenheter, reduceras till i stort sett noll när vi tar hänsyn till gruppens meritvärde i årskurs 9 samt deras gymnasiebehörighet (tabell 8.2.). När vi även tar gymnasieprogram och -examen i beaktande är den enda notervärda gruppskillnaden att andelen etablerade bland män i tidiga generation 1 släpar efter med 7 procentenheter, sannolikt en spegling av de sämre utfallen för dem som gått mansdominerade yrkesprogram (tabell 7.1). *Ojämligheterna i etableringsmöjligheter*, för dem med samma utbildningsbakgrund är därmed, sett över alla grupper, marginell vid 25 års ålder. Detta understryker vikten av tidiga insatser i skolan.

Unga kvinnor med utländskt ursprung, särskilt (men inte enbart) med bakgrund i Mellanöstern och Afrika, som har relativt svag social integration i flera avseenden (Jonsson, Mood och Treuter 2022) och vars mödrar har ett betydligt lägre arbetskraftsdeltagande än andra grupper, förefaller väl integrerade när det gäller sysselsättning vid 25 års ålder. Det beror främst på deras höga utbildningsaspirationer. De går över till högskolestudier i högre grad än unga kvinnor med svensk bakgrund (och i nästan dubbelt så hög utsträckning som unga män med svensk bakgrund) (tabell 8.1). Sannolikheten att vara etablerad på arbetsmarknaden är dock något lägre än för kvinnor med svensk bakgrund, och sårbarheten något större.

Anmärkningsvärt är att inkomstskillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund utjämnas över tid, när vi jämför successiva kohorter födda 1967–91 vid 30 års ålder. Det finns inga stora skillnader vid höga och medelhöga inkomster (75:e percentilen

respektive medianen), men de med utländsk bakgrund ligger fortfarande efter vid lägre inkomstnivåer (25:e percentilen). Skillnaderna minskar dock även där mellan kohorterna 1967–91 (figur 8.3).

Möjliga orsaker till skillnader och ojämlikheter

Orsakerna till skillnaderna mellan unga av svensk respektive utländsk bakgrund som vi beskrivit ovan är svåra att bestämma med säkerhet, men följande tentativa slutsatser ser vi som fruktbara för en vidare policydiskussion.

- Eftersom en stor del av de totala skillnaderna mellan grundskoleelever med svensk och utländsk bakgrund drivs av unga som anlänt sent till Sverige (i 9–15-årsåldern), talar detta för vikten av svenska språket (jfr figur 4.8–4.9 och figur 4.11). Våra direkta analyser av (i) självskattad förmåga att behärska svenska, (ii) resultat på ett svenskt ordtest, (iii) användning av annat hemspråk än svenska, talar för att alla dessa indikatorer är viktiga för meritvärdet, även oberoende av varandra, och även bland dem med samma familjeresurser och kognitiva testresultat (tabell 4.3). Det mesta talar alltså för att språket är viktigt, men att skatta en mer exakt kausal effekt av dessa olika dimensioner av svenskkunskaper ligger utanför ramarna för denna studie.
- Ungefär 50 procent av klasskamraterna till dem med utländsk bakgrund har annat hemspråk än svenska – motsvarande siffra för dem med svensk bakgrund är 19 procent (figur 4.10). Detta kan visa på en risk för språkutvecklingen för elever med utländsk bakgrund som sällan exponeras för svenska i sin omgivning. Men att beräkna kausala effekter av ”språkomgivningen” ligger också utanför ramarna för denna studie.
- Den relativt låga examinationsfrekvensen på gymnasiet för unga med utländsk bakgrund tycks bero till ungefär 50 procent på grundskolebetyg och programval och ytterligare minst 25 procent på familjebakgrund (tabell 5.1).

- Vi hittar inget stöd för hypotesen att *skolorna* (eller lärarna) på något systematiskt sätt skulle, genom exempelvis diskriminering, bidra till att unga med utländsk bakgrund (i) får lägre betyg (tabell 4.7), (ii) blir satta i ”lågsammare” nivågrupper i vissa ämnen (tabell 4.5), (iii) får mindre hjälp och stöd i skolan (figur 4.14), eller (iv) har lägre genomströmning på gymnasiet (tabell 5.1).
- Unga med utländsk bakgrund har lägre examinationsfrekvens i gymnasiet på givna program och vid givna meritvärden från årskurs 9 (figur 5.7). Denna nackdel uppstod efter gymnasie-reformen 2011 och förklaras helt av att de (även vid samma meritvärde från årskurs 9) mer sällan når examen efter fullgånget program, utan i stället får ett studiebevis (figur 5.10, tabell 5.2).
- Unga med gymnasieexamen har starkare etablering än unga med studiebevis, men detta är troligen till största delen en effekt av svagare prestationer eller förkunskaper, snarare än av att examen *i sig* ger mer möjligheter (figur 7.11).
- Vi finner inte att skillnader mellan skolor vad gäller meritvärden bidrar till att elever med utländsk bakgrund halkar efter i skolan under perioden 2011–2020. Skillnader mellan skolor ökade under perioden 1993–2016, men har varit stabil eller reducerats något fram till och med år 2020 (figur 4.16). Ökningen mellan 2011 och 2016 berodde på förändringar i elevsammansättningen, inte på förändringar i skolkvalitet.
- De svaga utfallen för unga män med utländsk bakgrund som gått yrkesprogram skulle kunna bero på diskriminering på arbetsmarknaden, alternativt på nätverks- eller andra sociala mekanismer.

Rekommendationer

Vilka rekommendationer finner vi då stöd för i våra analyser?

- Intensiva insatser bör göras för unga som kommer till Sverige efter skolstart, både vad gäller introduktion i svenska språket och för att täcka eventuella kunskapsluckor. Detta görs redan nu på lokal nivå, men för att säkerställa kvalitet och likvärdighet i detta arbete bör elevers framsteg under olika arbetssätt jämföras genom väl designade utvärderingar av olika modeller, i syfte att formulera en ”best practice” (avsnitt 11.2). En motsvarande identifiering av fungerande metoder för att stötta elever med svagare skolprestationer skulle också minska skillnader mellan elever med svensk och utländsk bakgrund (avsnitt 11.3 och 11.4).
- Det är viktigt att upprätthålla öppenheten i det svenska skolsystemet, särskilt tillgången till vuxenutbildning. Även om denna öppenhet är generell så hjälper den särskilt unga med utländsk bakgrund, eftersom de oftare behöver längre tid än andra för att nå en examen (avsnitt 11.3).
- Det förefaller inte motiverat, men möjligen motivations-sänkande för nyanlända elever, att de får betyg enligt den normala betygsskalan. Det bör gå att utforma ett alternativt system för utvärdering av denna grupp (avsnitt 11.5).
- Många yrkesprogram på gymnasiet ger goda arbetsmarknads-möjligheter, men väljs relativt sällan av elever med utländsk bakgrund. Samtidigt pekar våra resultat på en svag etablering på arbetsmarknaden bland pojkar med utländsk bakgrund som gått mansdominerade yrkesprogram på gymnasiet. Detta väcker frågor om programvalen styrs av förväntad diskrimi-nering från arbetsgivare, eller av brist på nätverk som skulle kunna leda till anställning inom vissa branscher. Denna fråga bör följas upp och engagera såväl forskare, myndigheter som arbetsmark-nadens parter (avsnitt 11.6).
- Officiell statistik och myndigheters rapporter som behandlar grundskole- och gymnasienivån, bör regelmässigt och enligt en standardiserad, vetenskapligt förankrad norm särskilja dem som anlänt till Sverige vid ungefär 9–10-årsåldern och senare från

dem som anlänt i yngre åldrar, liksom från dem som fötts och vuxit upp i Sverige med utlandsfödda föräldrar (avsnitt 11.7). Denna uppgift, liksom en mer detaljerad kodning av utländsk bakgrund (med bl.a. uppgifter om föräldrars födelseland, ålder vid ankomst och hemspråk), bör göras till standard i de svenska bidragen till internationella studier (t.ex. PISA, TIMSS och PIRLS). Ett centralt krav är att klassificeringarna möjliggör jämförelse mellan studierna och över tid (avsnitt 11.8). Ett statistikområde där uppgifter om utländsk bakgrund regelmässigt bör rapporteras är genomströmning på högskolan (avsnitt 11.9).

- Mycket av diskussionerna kring svensk skola och utbildningspolitik rör skolor (skolenheter), men en löpande statistik på skolnivå saknas, och skulle kunna utvecklas. Våra resultat på elevnivå visar att det är viktigt att följa nyanlända elever, särskilt de som kommit i 9–15-årsåldern. Fördelningen av dessa elever över skolor är mycket skev där relativt få skolor tagit emot en stor andel nyanlända, liksom elever med utländsk bakgrund generellt. För målet om likvärdighet vore det relevant att löpande registrera både skolresultaten för och resurstilldelningen (t.ex. lärarkompetens, klasstorlek, ekonomi) till dessa skolor och jämföra med skolor med bättre förutsättningar (avsnitt 11.10). Nära kopplat med detta är frågan om grundskolans kompensatoriska element, och hur det varierar mellan huvudmän.

Summary

With a net immigration of one million to a population of nine million in 20 years, the educational opportunities and socio-economic integration of children of immigrant origin have become crucial issues in Sweden. Fears of early school failure and marginalisation have loomed large. Our study, following the educational and early labour market careers mainly of the cohort born 1996 up until the age of 25-26, shows that the large majority of those of immigrant background in fact do very well in school. They have high aspirations, are committed to their school work, aim consistently high in their educational choices, and succeed significantly more in school than would be expected from their generally disadvantaged backgrounds.

We have used two main data sets, one based on a school survey (CILS4EU), and one large register-based, with population data taken from school records and adding demographic-administrative data on parents' education, country of birth etc., as well as income and other labour market information for our cohort when they reached young adulthood. We have used these data sets to study in detail the educational careers of children of immigrant parents, asking about school performance, educational choices, and diploma achievement rates at comprehensive school (up to age 16), upper secondary school (ages 16–19), and tertiary education. In addition, we have followed our cohort into the critical phase of labour market entry, to see whether the credentials they have achieved also have a value outside the educational system that equals that of the majority population.

This is to a large extent a success story, which many will consider surprising, although it must be acknowledged that the group is markedly divided. We find relatively modest disadvantages for those who were born in Sweden to two foreign-born parents ('generation

2'), or arrived before age 9 ('generation 1, early'), but much larger ones for those who migrated at ages 9–15 ('generation 1, late'). Language problems are likely to be a stumbling block for this group who in our cohort constitute 29 percent of those of immigrant origin (who, in turn, represent 18 percent of the whole cohort). Although a relatively large share recuperate via adult education – a common path for those who migrate to Sweden – others struggle.

To begin with the early outcomes, generation 1 late, most of whom come from African or Middle East/Arabic countries (including Afghanistan), get a good standard deviation's lower grades, which results in more than half of them not (at that point) being eligible for upper secondary school. The grade disadvantages for those in generation 2 and generation 1, early (15 and 25 percent of a standard deviation, respectively) are not trivial, and some origin groups in these generational categories are lagging behind. However, in a multivariate analysis, once we control for parental education and income, as well as family type, there is no disadvantage left (rather the opposite) for these groups. However, there is (more than half a standard deviation) for those in the generation 1, late, category, whose grades no doubt are dragged down by their lack of proficiency in the language of instruction.

Because of the potentially important role of language, we studied this in more detail. One concern is that, following long-term immigration and more or less persistent residential segregation, many children of immigrant origin grow up in neighbourhoods where not much Swedish is spoken, and go to schools where few class-mates have Swedish-born parents. Our results verify these concerns, not only in extreme cases, but also when looking at averages. For example, almost all those of foreign background, irrespective of generation, speak another language than Swedish at home, and around 85 percent use it 'always' or 'often' when talking to family members (more in generation 1). Fewer use it when talking to friends (and on the computer), which probably reflects the variety of origin groups in Sweden.

In school, the segregation leads to clear differences in the exposure to Swedish. Almost half of the classmates of the average pupil of foreign origin have a different mother tongue than Swedish – the corresponding figure for those of Swedish origin is 19 percent. And this propensity to language segregation is amplified when we

instead study friends, the corresponding figures being 60 and 16 percent, respectively. When we run a regression analysis on grades using self-reported proficiency in Swedish and the mother tongue, respectively, scores from a verbal test, and language used at home as predictors, all four come out as significant with non-trivial effect sizes. They are reduced somewhat when controlling also for socioeconomic origin and cognitive ability. While this suggests that proficiency in the language of instruction in school, as well as language usage, are important, the analysis cannot identify with certainty that language is the smoking gun – it is difficult to separate from other characteristics of pupils with foreign origin.

One potentially important dimension when it comes to pupils of foreign origin and educational attainment is discrimination. We have conducted several different tests of whether teachers or schools are biased in treating or evaluating pupils of foreign origin. We find nothing. We use a cognitive and a verbal test to predict grades at age 16, which wipes out any grade disadvantage in pupils of foreign origin (in fact, this turns them into a grade advantage). We study the allocation of pupils to ability grouping in maths and find little evidence that those of foreign background with the same test results less often are assigned the ‘faster’ group (or that group assignment matter for grades, for that matter). Pupils in this group are also more prone than other pupils to say that they get the help and support that they need from teachers. In addition, the patterns of disadvantage across background groups (countries or regions) when it comes to grades in compulsory school or getting an exam from upper secondary school do not suggest that groups more likely to be discriminated against fare worse – the pattern is unsystematic.

Perhaps as an indirect argument against discrimination, and certainly an argument against viewing youth of foreign origin as lacking agency, are our results of school commitment. A large majority of them are dedicated to school – they do more homework than others, have higher aspirations, more often believe that they can get high grades, feel it is important to succeed, and put in more effort into school work. Importantly, this is not just about attitudes: The gist of these results is reflected in programme choice at upper secondary school.

Students of foreign origin make much more bold – sometimes optimistic – choices of upper secondary school study programme. A

much higher percentage go for the most prestigious natural science programme, and substantially fewer choose the generally more low-status vocational tracks. This is true in total and accentuated when looking at choices at given grade levels. As a consequence of this, they have lower grades at given programmes, and so their risks of not getting a diploma from upper secondary school is increased. There is also a graduation gap (a difference in the rates of students who enroll into upper secondary school programmes without achieving a diploma) to the disadvantage of students of foreign origin, of around 13 percentage points for those in generation 2; 17 for generation 1, early; 25 for generation 1, late. However, the lower grades and more optimistic choices account for only 35–38 percent of this gap for those in generation 2 and 1, early – socioeconomic origin also play a role, but the larger part of the gap is unexplained with the data that we use. However, the grade and choice pattern account for 81 percent for generation 1, late.

We devote a special analysis to the graduation gap, because it is an often discussed issue whether it would be possible to increase the proportion of students who opt for the vocational tracks and thereby increase the proportion who make the grade. Policies to divert those who are not academically strong to more ‘useful’ vocations have been around for a long time. Other countries use various techniques for achieving this, most prominently some form of *numerus clausus* – a grade limit for the most demanding tracks. We use a simulation model to address the question “what would happen to the graduation rate if there were grade limits to the more demanding academic tracks?” The result we get is that it would increase the diploma achievement rate by 5 percentage points (ppt) for those of foreign background, but would not have much effect in reducing the gap to those of Swedish origin because their rates would also increase to 3 ppt (but this is under the assumption that the diploma achievement at given grades does not decrease as a consequence of students having to pursue a track they initially did not want to attend). The perspective here, however, is that this comes at a cost of reallocating a very large amount of students from their track of choice to one they do not prefer. Under this new regime, the current 16 percent who attend vocational programmes would grow to 34, for students of foreign background (and from 27 to 39 percent for those of Swedish origin).

The high aspirations and optimistic choices are repeated at the transition from upper secondary school to university. Students of foreign origin have higher transition rates to tertiary education than others; they go for the most demanding programmes at a high rate when they have good grades, and often even at relatively average grades. If they cannot get into the most prestigious academic programmes, they pursue a lower status programme, such as teacher, while those of Swedish origin often choose not to go to university.

Our study is the first to analyse comprehensively the path from university admission to graduation with regard to ethnic origin. Those of foreign background make the transition quicker, take somewhat longer time to graduate, but after seven years have higher rates of diplomas than those of Swedish origin. The highest proportion of graduated from university is found for women in generation 2, followed by women in generation 1, early; and men in generation 2 have higher percentage with tertiary education than men of Swedish origin.

While those of foreign background are doing well at higher education, more concerns have been raised for their labour market entry. We have studied how quickly and firmly young adults get a footing in the labour market (or succeed in tertiary education), by following our cohort up until age 25-26. In the main, those of foreign origin do well – in some cases, they lag behind, but on the whole very few are economically marginalised (NEET), although few are firmly established in the labour market. Men of foreign background do worse than women, who, on the other hand, are doing almost equally well as their counterparts of Swedish origin. It is worth underscoring that educational credentials in general tend to have a similar value for different origin groups – this suggests that worries about social exclusion among or large-scale discrimination of those of foreign background appear generally unsubstantiated.

However, there is a worrying result when it comes to potential discrimination. We find that men of foreign background who have completed male-dominated vocational tracks (electricity, industry, vehicle repair) find it harder to get a job in the corresponding area of work. The fact that this is particularly true for those of Middle East and African origin makes it likely that discrimination is behind, even if we cannot exclude the possibility that recruitment to such jobs depends on social networks or other informal channels.

In the main, our study is focused on students, even if we also have some analyses of schools. Our general – although partly indirect – conclusion is that the Swedish school system serves young people of foreign background well. Particularly those in generation 1 need more time to finish their studies, and they often need second chances. The flexible Swedish school system, with a large adult education sector, appears to be well equipped to meet such needs. We have also studied, albeit only partly, the question of school quality (and we have a chapter discussing this issue with reference to other studies). Our finding about the difference in results across schools, an issue which has attracted quite a lot of attention, is also on a positive note. When we define school quality as the grades of students in relation to their preconditions (such as family background), those of foreign background go to schools of almost exactly the same quality as those of Swedish origin. This is in a context where the school differences, controlling for student characteristics, are very small, perhaps 2–4 percentage of the total student variance in grades (a share that does not seem to have changed much since the mid-1990:s).

While most of our results are cause for optimism when it comes to the socioeconomic integration and opportunities of youth of foreign origin, there are also challenges. As we have mentioned, these pertain to a large degree to those who immigrated to Sweden at ages 9–15 (those who arrived at an older age have not been part of our study). In addition to the challenges they face, the fact that they are many, and increasing, have put Swedish schools under pressure. And even if it appears likely that comprehensive and upper secondary schools have dealt very well with this exceptional challenge, and even if a flexible educational system has been very valuable too, it is hardly possible that all those who arrive in these ages will get qualifications on par with those in generation 2 or generation 1 who arrive at younger ages. Given that Sweden's labour market is high-skilled, the future of this group needs to be followed carefully so to reduce risks of economic marginalization.

A worry that is also connected with the large-scale immigration in combination with ethnic segregation, is that many of those who have arrived in Sweden in recent years have not been exposed much to the Swedish language. The sheer volume of immigrants have led to increased concentration of non-Swedish speakers in residential

areas and schools. In the long run, this may hamper the labour market opportunities of those of immigrant descent, and, of course, also impede social integration.

On a positive note, Swedish schools now have quite a lot of experience with immigrant pupils; and young people of migrant background nowadays have many role models of similar origin as themselves, both highly educated and in prestigious occupations.

1 Inledning¹

Med en nettoinvandring på ungefär 1 miljon personer, varav huvuddelen av utomeuropeiskt ursprung, under de senaste 20 åren har frågan om integration hamnat i centrum för såväl politisk som samhällsvetenskaplig debatt. Nya och möjliga framtida flyktingvågor (kriget i Ukraina; klimatflyktingar) accentuerar frågan om hur det går för unga med utländsk bakgrund. Det finns starka skäl att tro att den så kallade strukturella integrationen – som framför allt handlar om utbildning, sysselsättning och ekonomi – är grundläggande för att personer med utländsk bakgrund ska undvika marginalisering och social exkludering. På samhällsnivå handlar sådan integration också om risker för uppkomst av parallella samhällen och ökad ojämlikhet.

Som en grundbult för dessa frågor identifieras ofta ungdomars framgångar i skolan. Något som uppmärksammas regelbundet är att en stor andel elever i skolor där många har utländsk bakgrund inte är behöriga för nationella gymnasieprogram, vilket sätter ljuset på att svaga skolprestationer kan förstärka utsattheten i redan resurs-svaga områden. Mycket kan alltså hänga på hur utbildningssystemet och skolorna kan förmå tillvarata den potential som finns bland dem med utländsk bakgrund, liksom hur arbetsmarknaden på motsvarande sätt kan omsätta humankapitalet i jobb och inkomster på ett meritokratiskt sätt, utan etnisk eller annan diskriminering.

Den största delen av den forskning som gjorts om skolgång och utbildningsval har fokuserat på dem som själva invandrat, en kategori som ofta kallas ”första generationen”. Grönqvist och Niknami

¹ Vi vill tacka sekretariatet och referensgruppen vid ESO, liksom ESO:s styrelse, som har kommit inte bara med konstruktiv kritik, utan också med insiktsfulla expertråd och helhjärtad uppmuntran genom hela processen. Tack till Andreas Gustafsson som har bistått oss med skickligt assistentarbete, och tack till våra medarbetare, med vilka vi arbetat med en del av de frågor som ingår i rapporten – i bokstavsordning: Rita Chudnovskaya, Jörg Dollmann, Joan Madia, Frida Rudolphi och Georg Treuter.

(2017) specialstuderar hur det går för dem i grundskolan och finner bland annat en oroväckande utveckling när det gäller skolprestationer. Den beror till stor del på att unga i senare kohorter oftare har invandrat i högre åldrar (se Appendix Figur A.3), vilket medför större problem att klara studierna (jfr Böhlmark och Lindqvist 2006; Holmlund, Sjögren och Öckert 2019). Vi lär oss av sådana studier att första generationen med fördel kan delas in i två: de som kommer som unga, samt de som kommer i högre åldrar – vi kommer att använda termerna ”tidig” respektive ”sen” första generation, där gränsen är satt mellan åtta och nio års ålder vid invandringen.

Det är förstås rimligt att detaljstudera utlandsfödda eftersom deras antal är stort och har ökat väsentligt, och då man kan befara att de har särskilt stora utmaningar. För immigranter som fortfarande är i skolåldern kan det gälla att den utbildning de fått i hemlandet inte motsvarar kvaliteten som det svenska utbildningssystemet har (det kan vara fallet för flera av våra stora invandringsländer, t.ex. Somalia och Afghanistan). En ofta förbisedd fråga för både det samlade humankapitalet och integrationen i ett längre perspektiv gäller också barnen till dem som invandrat, som i litteraturen ofta benämns den ”andra generationen” (och som vi omväxlande kallar ”generation 2”). De är redan nu en stor grupp och kommer inom kort att utgöra en betydande del av den svenska befolkningen och av de förvärvsarbetande på svensk arbetsmarknad. Av gruppen unga upp till 15 år utgör de med två utlandsfödda föräldrar ungefär 25 procent, och av högstadieeleverna är ungefär 15 procent själva födda utomlands medan 10 procent är födda i Sverige av utlandsfödda föräldrar (SCB:s statistikdatabas 2022). Att studera utbildningschanserna för andra generationen brukar också i internationell litteratur ses som ett lackmustest på hur integrationen går (Heath och Brinbaum 2014).

Många med utländsk bakgrund i Sverige växer upp med föräldrar som (a) har svaga kunskaper i eller inte behärskar svenska, och som ofta använder ett annat hemspråk än svenska, (b) har relativt låg utbildning, (c) kan ha svårare att hjälpa sina barn med skolarbete och att navigera ett skolsystem som de ofta själva inte har någon erfarenhet från, (d) i genomsnitt har en svagare socioekonomisk situation, med högre risk att vara arbetslös eller att stå utanför arbetskraften och därmed ha en högre andel av inkomsterna från bidrag, med ökad risk för fattigdom. Närmare en femtedel av unga

med utländsk bakgrund växer också upp i det som polisen kallar "utsatta områden", med otrygghet och överrisker att hamna i marginaliserade positioner, i värsta fall i kriminalitet. Barnen i den första generationen, men också i den andra, har av alla dessa skäl sämre studieförutsättningar jämfört med klasskamrater med svensk bakgrund. Man kan befara, även om det inte följer med automatik, att de därigenom också kommer att halka efter i skolgång och utbildningskarriär.

Vi vet också att såväl den sociala som den kulturella integrationen i Sverige, liksom i jämförbara länder, är förvånansvärt svag även i den andra generationen, och att de med bakgrund i Mellanöstern och Afrika skiljer sig mest från majoritetsbefolkningen i dessa bemärkelser (Kalter m.fl. 2018). Såväl den sociala som kulturella integrationen verkar dessutom inte öka särskilt mycket med exponering för det svenska samhället (Jonsson, Mood och Treuter 2022). Detta behöver inte i alla aspekter vara något negativt, men det är slående att samma grupper som har ett stort socialt och kulturellt avstånd till majoritetssamhället också är mest diskriminerade på arbetsmarknaden, enligt experimentella studier som genomförts (Bursell 2014, Arai, Bursell och Nekby 2016). Det är inte osannolikt att låg integration i socialt och kulturellt avseende – och kanske då särskilt språkligt – också kan leda till större svårigheter på arbetsmarknaden, även diskriminering. Samtidigt kan också en kausal relation finnas i andra riktningen – en svag integration på arbetsmarknaden kan bidra till att upprätthålla sociala och kulturella skillnader.

Resultat från den forskning som gjorts av utbildningsresultat och studieförutsättningar för unga med utländsk bakgrund är tvetydiga. I linje med de sämre förutsättningarna har de lägre betyg än elever från majoritetsbefolkningen och därför en högre andel som inte kvalificerar sig för gymnasiestudier och som inte får en gymnasieexamen (SCB 2019). Denna andel är särskilt stor i vissa ursprungsgrupper, i Sverige liksom i andra länder (Jonsson, Kilpi och Rudolphi 2014). Samtidigt har flertalet barn av utländsk bakgrund mycket höga utbildningsaspirationer, som yttrar sig både i subjektiva mått på vilken utbildning man *vill* nå och man *tror sig* kunna nå (Rudolphi och Salikutluk 2021). Ännu viktigare: Dessa höga aspirationer leder till högre realiserade övergångar till studieförberedande gymnasieprogram respektive högskola när vi jämför elever på samma betygsnivå (Jonsson och Rudolphi 2011; Jackson, Jonsson och Rudolphi

2012), något som vi utvecklar i denna studie med nyare data. Höga aspirationer är särskilt framträdande bland dem med utomeuropeiskt ursprung och är också tydliga när de uttrycker sina yrkesaspirationer (Plenty och Jonsson 2021).

Totalbilden från tidigare forskning understryker hur fruktbart och viktigt det är att studera populationen med utländsk bakgrund med hänsyn taget till variationen i resurser och förhållanden mellan ”generationer” och i vissa fall också mellan (”etniska”) ursprungsgrupper.² Det är också viktigt att både beakta problem i skolan, särskilt för tidiga skolprestationer, och den positiva kraft som finns bland elever med utländsk bakgrund. De höga ambitionerna manifesteras troligen genom hela skolgången i att många försöker och lyckas komma över svagare förutsättningar, och pekar på att vi också behöver specialstudera högre utbildning. Övergången till universitet och högskola, liksom examina därifrån, är också viktiga för gruppen med utländsk bakgrund, eftersom det ger en representation av denna grupp på höga positioner i samhället som inte bara ger individuella fördelar utan som också kan ge inspiration åt andra i samma situation samt leda till en minskning av den etniska diskrimineringen.

Unga med utländsk bakgrund är alltså en stor och växande grupp i samhället och avgörande för hur det går för dem – och för det samhälle de lever i – är deras skolgång och utbildningschanser. Historiskt sett har det aldrig varit viktigare att det svenska utbildningssystemet förmår ta tillvara deras potential när det gäller skolprestationer, och det gäller såväl första som andra generationen. I en rapport för Nordiska Ministerrådet (Mood m.fl. 2022) angående den pågående flyktinginvandringen från Ukraina har vi sökt tydliggöra detta genom analyser av liknande gruppers skolgång (bl.a. flyktingar från inbördeskrigets Balkan). Våra resultat i den rapporten visar just på problemet med skolprestationer för dem som anländer i tonåren, men understryker också hur ambitiösa och förhoppningsfulla unga med flyktingbakgrund är, trots det allvarliga i deras situation – en positiv inställning de delar med många andra unga med utländsk bakgrund. Det är därför viktigt att inte enbart fokusera på problemen de möter i skolan, utan också se dessa unga

² Det är vanligt i litteraturen att använda begreppet ”etnisk” när man beskriver grupper i termer av nationell eller regional härkomst. Det är dock en (ibland grov) approximation till etnisk tillhörighet, och vi försöker undvika termen när vi hänvisar till de grupper vi studerar. Vi använder istället ofta begreppet ”ursprungsgrupper” för att beskriva de grupper vi definierar efter föräldrarnas eller eget födelseland.

som aktiva och framtidsorienterade samt uppmuntra och tillvarata deras, och deras föräldrars, höga utbildningsaspirationer. Detta kan kräva ett flexibelt och generöst utbildningssystem för att trygga deras utbildningsmöjligheter.

1.1 Utbildning, social exkludering och etablering på arbetsmarknaden

Sett i ett lite större perspektiv än själva skolgången kan man urskilja två aspekter av studiet av utbildningsframgångar bland unga med utländsk bakgrund. Den första handlar om *social och ekonomisk exkludering*. Där ligger fokus på tidiga skolmisslyckanden och hur dessa skapar utanförskap och marginalisering. Det finns en inte ovanlig, massmedialt underblåst, bild av ”unga från orten” som fångade i en negativ spiral som relaterar studiemisslyckanden till arbetslöshet, kriminalitet och andra negativa utfall senare i livet. Bilden är till viss del en import från amerikanska förhållanden, där ”high school drop-out” är en stor fråga både inom politik och forskning. Vi närmar oss denna fråga genom att identifiera dem med svaga skolframgångar – hur många är de i olika grupper, och hur stor andel av dem hamnar i utanförskap, hur stor andel återgår till utbildning, exempelvis i Komvux, och hur stor andel förmår etablera sig på arbetsmarknaden trots initialt svaga utbildningsresultat? Det är just i övergången till vuxenlivet som frågorna om exkludering eller etablering accentueras.

Den andra aspekten av det större perspektivet handlar om det allmänt omfattade målet om lika möjligheter – eller *ojämlikhet i chanser* – för personer med olika ursprung. För att omsätta förhållanden, intressen och ambitioner bland unga med utländsk bakgrund i ett produktivt yrkesliv, måste också deras uppnådda utbildning resultera i samma chanser att inte bara etablera sig på arbetsmarknaden, utan också uppnå likvärdiga jobb och inkomster som andra. Det är därför naturligt att även en studie av utbildningskarriärer innefattar analyser av övergången från olika typer av utbildningar till arbetsmarknaden, liksom analyser av deras uppnådda sysselsättning och inkomster.

1.2 Övergripande frågor

Vårt syfte är att ta ett helhetsgrepp över frågan om utbildningskarriärerna för unga med utländsk bakgrund, och om det går att urskilja särskilda förklaringar till vad som går bra och vad som går mindre bra. Helhetsgreppet betyder att vi (a) studerar olika element i utbildningskarriärerna – från betyg i årskurs 9 över behörighet till och slutförande av gymnasieprogram, till övergång till och examination i högre utbildning; samt (b) att vi studerar vad initiala skolprestationer betyder i längden. Vilka möjligheter finns att hämta igen en svag start på skolgången för olika grupper?

Vårt bidrag är också att söka svar på frågan vad som kan ligga bakom hur olika utfall skiljer sig mellan ursprungsgrupper. Vi relaterar tidiga utbildningsutfall till olika bakomliggande faktorer, däribland föräldrars utbildning och inkomst, samt ungas språkförmåga och språkanvändning. Vi behandlar också mer processuella faktorer, som skolengagemang, skolors organisation och eventuella diskriminering av elever med utlandsfödda föräldrar, skolsegregering, samt elevers prestationer och utbildningsval genom skolsystemet. Dessa analyser får i de flesta fall ses som tentativa, eftersom fullskaliga kausala analyser är svåra att genomföra på den typen av data vi har, men vi tror att mönstren vi finner ändå är informativa.

I kombination ger dessa ansatser oss möjlighet att urskilja var i skolgången som unga med utländsk bakgrund halkar efter, och var de tar ikapp eller drar ifrån; samt vad som predicerar dessa fenomen. Sådana insikter kan i kombination ge oss signaler om var utbildningspolitiska insatser mest effektivt kan sättas in samt hur de skulle kunna utformas. Kanske lika viktigt: vi kan också se potentiella insatser som inte verkar vara särskilt effektiva.

Slutligen kommer vi att resa frågan om vad svaga tidiga skolresultat och uppnådd utbildning betyder för etableringen vid övergången till vuxenlivet (i form av högre utbildning eller arbetsmarknadsframgångar). Detta är centralt för farhågor om social exkludering, främst i relation till svaga grundskoleprestationer, men också när det gäller oavslutade gymnasiestudier. Frågan om etablering på arbetsmarknaden, liksom belöningar där i form av inkomster och yrkeskarriärer, är också – även om de adderar sina egna frågor – i sitt väsen närmast oskiljbara från frågor om utbildning.

1.3 Avgränsningar av problemet

Frågor om skola och utbildning, liksom skillnader i utbildningskarriärer mellan sociala eller etniska grupper, är förstås komplexa. I sin helhet berör de inte bara elevers förmågor, engagemang och aspirationer samt familjebakgrundens betydelse, utan också pedagogiska och organisatoriska spörsmål inom utbildningssystemet, liksom relationer mellan föräldrar, elever, lärare, skolor och samhället i stort. Detta manifesteras i olika typer av forskningsområden liksom i olika typer av (ibland, men inte alltid, överlappande) politikområden.

Om vi utgår från vårt huvudproblem – utbildningsutfall för unga med utländsk bakgrund – kan vi lista ett stort antal relevanta områden: föräldraresurser, studieengagemang, pedagogik (t.ex. ”lärarlösa” lektioner), läroplaner, skolkvalitet och -resurser (t.ex. lärartäthet), huvudmannaskap (fr.a. kommunaliseringen), organisationsformer (t.ex. friskolor), segregation, stratifiering (t.ex. nivå-gruppering, programindelning), betygssystem och behörighetsregler (t.ex. icke godkänd-gränsen), diskriminering, språkinläring (bl.a. SFI, modersmålsundervisning), urvalskriterier (betyg, högskoleprov), skolstart (förskolor), och så vidare. Forskningen inom dessa områden är omfattande och antalet debattböcker och -artiklar oräkneligt.

Det är alltså nödvändigt att avgränsa områden. Vi håller oss ganska nära elevers gång genom det ordinarie utbildningssystemet, exemplifierat i våra analyser av betyg och slutförande av grundskolan, övergång till och slutförande av gymnasieutbildning, samt övergång till och examen från högskola och universitet. När vi tar ett helhetsgrepp över utbildningskarriärer tillkommer andra typer av utbildningar, främst Komvux, men vi specialstuderar inte dessa. När det gäller utfallet av utbildning begränsar vi oss till sysselsättning, förstådd som utbildning, jobb och inkomst.

Totalt sett analyserar vi huvudsakligen individer och inte skolor eller utbildningssystemet i stort. Det finns dock ett par undantag. Vi kommer att studera diskriminering som den kan utövas av skolor, eller lärare, gentemot elever. Dessutom analyserar vi skolsegreringens betydelse. Vi kommer också, från våra resultat om elevers gång genom utbildningssystemet, att indirekt få indikationer på, och dra slutsatser om skolsystemet, exempelvis dess flexibilitet. Slutligen

ägnar vi stora delar av kapitel 10 att diskutera frågor om segregering, skolresurser, skolkvalitet och likvärdighet, eftersom dessa ämnen har bäring på vår huvudfråga.

De avgränsningar vi har gjort för att göra en djup deskription inom ramen för en relativt begränsad tid har både att göra med data och studieområden. Vi har valt att arbeta med två datamaterial, dels registerdata, dels en longitudinell surveyundersökning av skolungdomar som vi samlat in inom projektet CILS4EU (för en beskrivning av data, se kapitel 2–3). Utbildnings- och andra register ger oss detaljnivå på i stort sett hela skolgången, medan intervjudata ger oss möjligheten att studera nivågruppering, betygsdiskriminering och klasskamraters egenskaper, här särskilt modersmål och självrapporterade svenskkunskaper. Inom ramen för detta uppdrag har vi också kompletterat både registerdata och surveydata med information från sysselsättnings- och inkomstregister till och med 2021 och universitets- och högskoledata till och med vårterminen 2022 (de nyaste uppgifter som gick att få våren 2023).

Av de forskningsfrågor som handlar om mekanismerna bakom utbildningsskillnader kommer vi att närmare studera familjebakgrundens roll, det svenska språkets betydelse, samt vikten av skolengagemang och förmågor. Vi analyserar också faktorer som produceras inom utbildningssystemet, nämligen nivågruppering, betygsättning och utbildningsval (övergångar, samt program och studieinriktning). Också 2011 års gymnasiereform hamnar i blickfånget, eftersom den hjälper oss att förstå examinationsgapet mellan unga med svensk och utländsk bakgrund i gymnasieskolan. Slutligen gör vi nya analyser av skolsegregering. För den frågan relaterar vi också annan kompletterande forskning om segregering och skolkvalitet.

Många av våra analyser är beskrivande, och är i flera fall mer detaljerade än tidigare bidrag. En rigorös beskrivning fördjupar förståelsen av fenomenet vi studerar, och kan ge viktig information om vilka problem som finns – och inte finns. Ur ett policyperspektiv är det viktigt att veta detta så att fokus, finansiering och energi läggs på rätt saker. En del av våra analyser söker också ringa in potentiella förklaringar till skillnader i utbildningskarriärer. De vetenskapliga kraven för att acceptera en förklaring som den mest sannolika är och ska vara höga, och vi diskuterar därför begränsningar och alternativa tolkningar. Vi diskuterar frågan om kausala tolkningar i avsnitt 2.3.

2 Data och analysstrategier

Kunskap om integration behöver anlägga ett brett perspektiv och grundas på storskaliga studier som gör det möjligt att dela upp materialet i teoretiskt informativa kategorier, exempelvis etniska ursprung (regioner eller länder) och generationskategorier. Den indelning vi kommer att använda låter oss urskilja relativt nyanlända till Sverige, vilket visar sig vara viktigt. Därtill är det för vissa frågor nödvändigt eller önskvärt att ha information inhämtad från individerna själva. Våra analyser baseras därför i huvudsak på två källor, som beskrivs nedan, i avsnitt 2.1 och 2.2.

Vårt huvudsakliga syfte är att beskriva skillnader mellan unga med olika bakgrund i olika steg av utbildningen, i hela utbildningskarriären, och i den tidiga etableringen. Detta innefattar huvudsakligen skillnader i andelar, medelvärden, och fördelningar. Vi söker också ringa in vad som ligger bakom de skillnader som vi observerar. Detta gör vi dels genom att resonera kring hur förenliga mönstren i de deskriptiva resultaten är med olika förklaringar (till exempel: är skillnaderna mellan unga med bakgrund i olika regioner i linje med vad vi skulle vänta oss om de beror på diskriminering?). Dels jämför vi skillnader mellan bakgrundsgrupper före och efter att vi justerat för att de skiljer sig åt i vissa avseenden som skulle kunna förklara skillnaderna. När det gäller utfall i grundskolan studerar vi till exempel om skillnaderna är lika stora när vi tar hänsyn till föräldrars utbildning, samt elevens språkkunskaper och språkanvändning. För gymnasieskolan frågar vi oss om skillnader igenomströmning kan föras tillbaka på att unga med utländsk bakgrund i högre grad väljer mer krävande program trots att de har lägre meritvärden. På samma sätt frågar vi oss om nackdelar för unga med utländsk bakgrund i den tidiga etableringen kvarstår om vi jämför dem med likartade studiebanor och -framsteg. Vi diskuterar analysstrategier i termer av kausalitet i avsnitt 2.3.

2.1 CILS4EU

CILS4EU³ är ett skoldatamaterial som vi samlat in sedan 2011, där vi följer över 5 000 unga från årskurs åtta (de flesta födda 1996) med enkäter (till unga själva, föräldrar, och lärare) och matchade registerdata från 14 till 23 års ålder (se Kalter m.fl. 2018; Jonsson m.fl. 2012, Jonsson, Mood och Treuter 2022). Dessa data samlades in med syfte att studera integration och har därför ett överurval av skolor med en hög andel utrikesfödda. Vikter används för att generalisera resultaten till hela populationen (de som gick ut årskurs 9 år 2012).

Vi korrigerar för snedvridande internbortfall genom så kallad multipel imputering (med ”chained random forests”) som tar hänsyn till selektiviteten för bortfall på såväl surveyvariabler som registervariabler (totalt 1 600 variabler, inklusive skol- och skolklass-indikatorer) och som tar hänsyn till interaktioner och icke-linjäriteter. Detta är gjort genom R-paketet ”missRanger” (Mayer 2021) som implementerar en variant av algoritmen utvecklad av Stekhoven och Bühlmann (2012). Totalt skapar vi 50 imputerade dataset från vilka vi beräknar separata estimat som kombineras enligt Rubins (1987) regler.

CILS4EU utvecklades för studier av integration, och har därför ovanligt mycket relevant information om förhållanden som är viktiga för unga med utländsk bakgrund. För våra analyser är det främst två som kan framhållas: (a) språkfärdigheter och (b) andra studieförutsättningar.

- a) Vi har information, förutom om föräldrars ursprungsland, också vid 14 (oftast också 15 och 16) års ålder om *hemspråk* (vilket språk som talas i hemmet); självrapporterad *språkförmåga* när det gäller såväl svenska som eventuellt hemspråk (för bägge uppdelat på förmåga att tala, förstå, läsa och skriva); *språkvanor*, uppdelat efter om man använder svenska eller annat hemspråk när man pratar med familjen, använder datorn, lyssnar på musik, respektive tittar på TV; *svensk ordförståelse*, insamlat via ett verbalt test (motsatsord), administrerat av intervjuare; ”*språkisolering*”, i form av uppgifter om omgivningens

³ CILS4EU är en förkortning för *Children of Immigrants Longitudinal Survey in four European countries*. Projektet finansierades av NORFACE, ett konglomerat av europeiska forskningsråd och påbörjades 2010. Förutom Sverige deltar England, Tyskland och Nederländerna i studien. Detaljer om undersökningen finns på www.cils4.eu, och enkätdata finns tillgängliga för nedladdning från GESIS i Tyskland.

språk och språkkunskaper, till exempel antalet elever som har andra hemspråk i skolklassen, samt svenskkunskaperna bland de närmaste vännerna (baserade på s.k. sociometriska data).

- b) Förutom språkfärdigheter har vi goda mått på *andra studieförutsättningar*, såväl kognitiv förmåga som föräldraresurser. I CILS4EU gjorde de elever som vi intervjuade i åk 8 två tester, förutom ordförståelse också ett kognitivt test som var språkfritt och baserat på figurserier, eller ”mönster” (två deltest i det s.k. Cattell Culturally Fair Test) (Weiss 2006). Det kognitiva testet brukar sägas mäta problemlösningsförmåga, och även om denna är långt ifrån allt som betygen baseras på har tester av detta slag visat sig mäta förmågor som är starkt relaterade till inläring och också förutsäger studief framgång (se t.ex. Thorsén, Gustafsson och Cliffordsson 2014). Föräldraresurser fångar vi bland annat med mått på föräldrarnas utbildning och inkomst, med en blandning av kopplade registerdata (se nedan under 2.2) och intervjuuppgifter. För hälften av föräldrarna har vi också direkt information om deras aspirationer för barnen, liksom vi har samma information från barnen – för dessa har vi också direkt information om många andra skolrelaterade förhållanden, som hur mycket tid och kraft de lägger ner på skolarbetet, hur engagerade i eller avvisande till skolan de rapporterar att de är, samt vilket stöd de har från föräldrar och lärare.

2.2 Utbildnings- och andra register

Vår andra datakälla är fullskaliga populationsdata från register, som utgår från årskurs 9-registret, med kopplingar mellan föräldrar (folkbokförda i Sverige) och barn från flergenerationsregistret. Sådana data, som använts i flera tidigare studier av utbildningsskillnader (t.ex. Erikson och Jonsson 1993; Holmlund, Sjögren och Öckert 2019) innehåller en mängd information om föräldrars och hushållets egenskaper och resurser (inkomst, utbildning, familjetyp m.m.). Till åk 9-registret har SCB också kopplat relevant gymnasie- och högskoleinformation, liksom utbildningsregistret över högsta utbildning och data från LISA-registret om sysselsättning och inkomst.

Huvudsakligen håller vi oss till analyser av registerdata för samma födelsekohort (1996), men för vissa analyser använder vi oss av fler kohorter. Detta gör vi dels för att få en större population när vi studerar heterogenitet i utfall över olika grupper, dels för att kunna analysera utfall vid högre åldrar än de 25 eller 26 år som nu är gränsen för de data vi har om 96-orna. Vi gör också vissa analyser av relativt tidiga utbildningsutfall även för betydligt yngre födelsekohorter, för att få perspektiv på och uppdatera resultaten för vår 1996-kohort.

2.3 Analysstrategier och -metoder

Denna rapport baseras på så kallade observationsdata från enkäter och register. De registerdata vi använder täcker hela populationen, och CILS4EU är representativt för elever som gick i ordinarie klasser i årskurs 8 läsåret 2010–2011 (med användning av vikter som kompenserar för stratifieringen). Vi kan alltså generalisera från våra data till respektive population, men i strikt mening inte till andra kohorter. Detta betyder givetvis inte att våra resultat saknar relevans för andra kohorter. Det som krävs är att man kombinerar de mönster vi finner med information om förändringar som skett i skolan och i sammansättningen av kohorter. Detta gör vi framför allt i kapitel 10 och 11. Även om det finns osäkerhet i sådana resonemang så är de att föredra framför att inte alls säga något om framtiden och helt avstå policyrekommendationer.

När det gäller CILS4EU finns också en osäkerhetsmarginal eftersom det är en urvalsundersökning. I tabeller baserade på CILS4EU redovisar vi därför statistisk signifikans, och i de figurer där det fungerar utan att förstöra läsbarheten visar vi konfidensintervall.

Ett delsyfte med vår rapport har varit att söka förklaringar till de skillnader vi observerar. Eftersom vi använder observationsdata aktualiseras frågan om i vilken mån man kan dra kausala slutsatser från icke-experimentella data. Detta är en fråga som har diskuterats intensivt de senaste decennierna och ibland lett till en dikotom tolkning av analysresultat – antingen att de är kausala eller att de inte är det. Men frågan ”är detta empiriska resultat kausalt eller inte?” är många gånger fel ställd. En mer fruktbar fråga är istället ”hur trovärdig är en kausal tolkning av detta resultat?” Det blir alltså en

fråga om en gradvis skala från mycket hög trovärdighet till mycket låg. Trovärdigheten blir också då automatiskt inte bara en fråga om typ av data eller statistisk teknik utan också en fråga om både teori och logik. Finns det en teori som stöder tanken på att ett uppmätt samband också representerar en kausal relation? Givet det mönster av resultat vi ser, finns det alternativa teorier som kan förklara på ett trovärdigt sätt hur ett samband kan föreligga utan att relationen är kausal? I samhällsvetenskaperna är det i många fall rimligt med ett sannolikhetsbaserat snarare än ett dikotomt, och ett reflekterande snarare än ett mekaniskt, förhållningssätt till kausalitet.

Ett intuitivt steg i att söka förklaringar är att se om den skillnad man vill förklara kvarstår när man konstanthåller eller justerar för en faktor (kontrollvariabel) som skulle kunna förklara sambandet. Detta kan göras genom att helt enkelt studera sambandet inom undergrupper av kontrollvariabeln (till exempel: kvarstår skillnader i andel med gymnasieexamen mellan unga med svensk och utländsk bakgrund när vi studerar unga som går samma program och har samma meritvärde?) eller genom att i någon form av regressionsanalys (t.ex. OLS) statistiskt justera för att grupperna (här unga med olika bakgrund) har olika sammansättning på kontrollvariablerna. Om vi till exempel finner att skillnader i andel med gymnasieexamen är mindre när vi justerat för kombinationen av meritvärde och gymnasieprogram är en sannolik tolkning att en del av nackdelen i examensgrad beror på att unga med utländsk bakgrund väljer mer krävande program vid givna betyg, och därför möter större svårigheter att klara utbildningen.

Det potentiella problemet med en sådan tolkning är att kontrollvariablerna kan reflektera andra faktorer som korrelerar med dem ("störfaktorer"; jfr "confounders").⁴ Programval och meritvärde korrelerar till exempel sannolikt med personlighetsdrag. Kan en alternativ förklaring till den reducering av skillnaden som vi ser vara att unga med utländsk bakgrund i högre grad har personlighetsdrag som gör dem *både* mer benägna att välja mer krävande utbildningar *och* mer benägna att inte nå examen vid givna tidigare meritvärden? Det är i princip möjligt, men teoretiskt osannolikt eftersom personlighetsdrag som leder till ambitiösa val borde vara sådana som också

⁴ Ett relaterat problem är att kontrollvariablerna på grund av slumpmässiga mätfel inte fullt ut mäter det man vill mäta, vilket kan leda till att man underskattar deras betydelse. I exemplet med meritvärde och programval är detta inte aktuellt, men det kan gälla för andra variabler, till exempel språkkunskaper.

i *högre* grad leder till examen. I brist på alternativa förklaringar som är teoretiskt rimliga kan vi acceptera vår slutsats som den mest sannolika – men vi bör också se den som tentativ, med en öppenhet för att andra kan komma med förslag på alternativa tolkningar som är mer sannolika.

En inte ovanlig syn på denna typ av analys är att det alltid kommer att finnas störfaktorer som vi inte kan observera. Det är visserligen sant på ett abstrakt plan, men på basis av data och modeller kan tolkningar vara allt från naiva till plausibla. Att klumpa samman alla sådana tolkningar som "icke kausala" är reduktionistiskt. För en konstruktiv bedömning av en slutsats trovärdighet behöver en kritiker kunna peka på rimliga alternativa förklaringar. Eftersom man inte utan goda argument kan avfärda en slutsats som bygger på observerade variabler blir frågan om hur trovärdig en kausal tolkning är alltså en fråga om grader.

Randomiserade experiment brukar rankas högst när det gäller kausal trovärdighet, och sådana har stor potential för frågan om utbildningsmöjligheterna för unga med utländsk bakgrund när det gäller skolreformer av olika slag, som vi diskuterar i kapitel 10 och 11. Förändringar i exempelvis metoder för introduktion av nyanlända, lärartäthet, resursomfördelning, eller pedagogik kan studeras med en (närmast) experimentell ansats genom att genomföra en åtgärd för slumpvis utvalda skolor eller huvudmän och använda andra som kontrollgrupp. I många fall kan man också använda metoder som söker efterlikna en experimentell situation – de kallas ibland "kvasi-experimentella" och bland dem finns en kategori med så kallade naturliga experiment. Dessa nyttjar att det närmast av en slump inträffar att verkligheten liknar ett randomiserat experiment.

För denna rapportens frågor, och med de data vi har tillgång till, har den typen av analyser inte varit möjliga, men vi relaterar annan forskning som vi uppfattar kommer långt i sina kausala anspråk. Det är emellertid viktigt att komma ihåg att kausala slutsatser baserade på experiment eller kvasi-experiment också varierar i trovärdighet och är beroende av teori. Ett vanligt problem är osäkerhet om generaliserbarheten, som ofta diskuteras med begreppet *extern validitet*.⁵ I många fall är enda möjligheten att extrahera ett kausalt

⁵ Det är värt att notera att vår inställning till kausalitet i denna rapport är densamma som vår inställning till generaliserbarhet – de empiriska resultaten kopplas ihop med teorier och vad vi

estimat att begränsa sig till en specifik grupp under speciella omständigheter, vilket gör att man så att säga flyttar osäkerheten om orsakssamband till frågan om generaliserbarhet: Gäller denna kausala skattning också under andra omständigheter? Det besläktade problemet med *effektheterogenitet* handlar om att det kan finnas systematisk variation i effekter mellan olika grupper, vilket inte alltid går att fånga med tillgängliga data. Att en effekt kan vara heterogen även med avseende på en icke observerad egenskap gör att också denna typ av studier behöver en teoretisk modell.

Totalt sett, menar vi, är det fruktbart att ha en balanserad syn på kausala tolkningar. En konstruktivt kritisk hållning till (alla typer av) analysmetoder är av vikt, men man kan inte avstå från att studera vissa frågor för att tillgängliga data sätter gränser för vilka metoder som kan användas. Detta skulle kunna leda till att evidens helt saknas för centrala frågor, och som en följd kommer policy i dessa frågor att baseras på spekulation. Vår ansats när det gäller förklaringar i denna rapport är följaktligen att på ett transparent sätt använda den variation som finns i observationsdata för att teckna en så god bild som möjligt av vad som driver de skillnader vi observerar mellan unga med olika bakgrund. Våra slutsatser om förklaringar är alltså tentativa, och kan revideras i framtiden om alternativa förklaringar – baserade på mer övertygande teorier, bättre data eller mer adekvata analysmetoder – visar sig vara mer rimliga.

vet från andra källor för att generera tentativa slutsatser. Medan denna ansats är brett accepterad för generaliserbarhet är synen på kausalitet ofta mer kategorisk: om man inte har experimentella data eller en stark kausal design ska man inte söka förklaringar.

3 Beskrivning av populationen

I studien CILS4EU drogs urvalet från ett skolregister i årskurs 8 år 2010, vilket innebär att de elever som ingår i studien nästan alla är födda 1996 och att de gick ut årskurs 9 år 2012. För att matcha detta använder vi, när vi använder registerdata, det så kallade årskurs-9-registret, främst för dem som gick ut grundskolan år 2012. Det är praktiskt att använda samma födelsekohort för våra olika analyser och det är också en poäng att studera dem som gick över till gymnasiet 2012, eftersom det var en stor gymnasiereform år 2011 – på detta sätt vet vi att alla gick på det ”nya” gymnasiet, och vi undviker också det första året för reformen, när oklarheter i bland annat betygssättningen kan ha förekommit.

I vissa analyser är det dock en fördel att använda en delvis annan population – vi använder ibland alla som gick ut årskurs 9 åren 2011 till och med 2013, 2014 eller 2015 för att öka precisionen när vi vill bryta upp analyser på olika grupper, och vi använder äldre kohorter när vi vill kunna uttala oss om utvecklingen i lite högre åldrar. Vilken population vi studerar framgår tydligt i figur- och tabelltexterna. Vi utgår från dem som fanns i registret över avgångna från årskurs 9 eller i CILS4EU omgång 1 (2011) eller 2 (2012), men i analyserna av senare utfall exkluderar vi den lilla grupp individer som avlidit eller emigrerat innan tidpunkten för utfallet.

Genomgående gör vi både breda jämförelser mellan unga med svensk och utländsk bakgrund, och jämförelser som tar hänsyn till heterogenitet inom grupperna, till exempel med hänsyn till föräldrars födelseland, tid för invandring och kön. En viktig del i våra analyser är att skilja på olika ”generationer” av dem med utländsk bakgrund. Vi har redan nämnt ”generation 2” som är födda i Sverige med två utlandsfödda föräldrar. Vi kommer också att dela upp generation 1, som alltså är födda utomlands, i en tidig (0–8 år vid invandring) och en sen (9–15) grupp. Detta gör vi på basis av

analyser som visar att betygen är starkt beroende av vid vilken ålder invandringen sker. Detta har sannolikt att göra med språkinläring och ordförrådets snabba utveckling från ungefär 8–9 års ålder. I tidigare forskning har olika gränser identifierats och diskuterats, och en inte ovanlig decimalbenämning på dem som invandrat före skolåldern är ”generation 1,5” – men dessa decimalbenämningar skiljer sig åt mellan olika forskare.⁶

Tabell 3.1 visar sammansättningen av olika grupper för vår analyskohort (uppgifterna tagna från årskurs-9-registret och CILS4EU). Tabellen visar att fördelningen mellan majoritetsgruppen, generation 2, respektive generation 1 är ungefär 82 procent, 10 procent och 8 procent.

I urvalsundersökningen CILS4EU underskattas andelen i generation 1 som invandrat sent, eftersom ett antal nyanlända vid intervju tillfället befann sig i särskilda inslussningsklasser (intervjuerna gjordes i ”vanliga” skolklasser, inte i förberedelseklasser). Urvalet drogs också i årskurs 8.

Vi kan notera att unga med utlandsfödda föräldrar inte domineras av en enskild kategori utan är spridda över många ganska små grupper. I CILS4EU måste vi slå ihop landsgrupper till regioner för att få tillräckliga bastal.

Olika ursprungsländer och regioner är olika representerade i de tre generationskategorierna. Tabell 3.2 visar (med registerpopulationen) hur varje generationskategori är sammansatt av olika ursprungsgrupper. Den största kategorin i generation 2 utgörs av födda i före detta Jugoslavien (21 procent), medan unga med bakgrund i Irak är den klart största gruppen – 30 procent – bland dem som invandrat i unga år (tidiga generation 1). I sena generation 1 är de största kategorierna Irak (19 procent), och Afrika (19 procent).⁷

Innan vi börjar våra analyser kan det också finnas anledning att reflektera över vår analyskohort. Invandringen har ju varit hög under en ganska lång tid och sammansättningen av ungdomsgruppen förändras efterhand, också på grund av en förändrad karaktär på invandringen; som ett exempel kan man nämna den stora flyktingkrisen år 2015 som följde på inbördeskriget i Syrien.

⁶ Så förekommer 1,25 för dem som invandrat före skolstart, liksom 1,75 för dem efter skolstart men före tonåren. Andra använder samma benämningar men har olika åldersgränser. Olika definitioner, med historik, diskuteras av Rumbaut (2004).

⁷ I Appendix E, Figur E1 visar vi, för de som invandrat själva, hur stor andel av de som kom en given ålder som kom från specifika bakgrundsländer eller -regioner.

Tabell 3.1 Gruppstorlekar i datamaterialen (% kolumnvis). Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

		Åk 9-reg	CILS4EU
Antal personer vid start		99 405	5 428
Antal pers kvar i Sverige 9 år efter åk 9		98 372	5 308
Kön	Pojkar	51,05	50,23
	Flickor	48,95	49,77
Generation	Svenskfödda föräldrar	82,01	82,51
	Generation 2	9,88	10,51
	Generation 1, tidig (0–8)	2,90	3,22
	Generation 1, sen (9–15)	5,22	3,56
	Totalt	100	99,8
Ursprungsland/region	Finland	0,58	NVS Europa 1,37
	Skandinavien	0,29	Östeuropa 4,84
	Nordeuropa + Väst	0,43	MENA+ 6,59
	F.d. Jugoslavien	2,86	VSÖ Afrika 1,82
	Östeuropa	1,53	Övr. Asien 1,74
	Sydeuropa	0,14	Annat 1,12
	Chile	0,35	Totalt 17,48
	Övriga Syd- och Centralamerika	0,50	
	Afrika	2,55	
	Iran	0,83	
	Irak	2,66	
	Turkiet	0,97	
	Övriga Mellanöstern	1,77	
	Ostasien	1,31	
	Övriga Asien	1,23	
	Totalt	18,0	

Not: MENA+ innefattar Mellanöstern, Nordafrika, Afghanistan och Pakistan. Nordeuropa + väst inkluderar Storbritannien, Irland, Tyskland, Schweiz, Österrike, Nederländerna, USA, Kanada, Australien och Nya Zeeland. Östeuropa inkluderar det forna östblocket inklusive Ryssland och Baltikum. Ostasien inkluderar Sydostasien.

Tabell 3.2 Fördelningen av ursprungsgrupper (länder och regioner) för olika generationer av unga med utländsk bakgrund som gick ut åk 9 år 2012, samt genomsnittlig invandringsålder och antal individer i varje ursprungsgrupp

	Gen 2	Gen 1 tidig	Gen 1 sen	Genomsnittlig invandringsålder (enbart gen 1)	N (samtliga)
F.d. Jugoslavien	21	14	7	8	2 842
Irak	8	30	19	9	2 648
Afrika	13	8	19	11	2 536
Övriga Mellanöstern	14	4	5	10	1 757
Östeuropa	6	9	13	10	1 523
Ostasien	5	9	10	10	1 301
Övriga Asien	4	8	12	11	1 223
Turkiet	8	2	2	10	960
Iran	6	5	2	7	824
Finland	5	2	0	6	577
Övriga Syd- och Centralamerika	2	3	4	10	493
Nordeuropa + Väst	1	4	3	9	430
Chile	3	1	1	9	345
Skandinavien	1	3	2	8	288
Sydeuropa	1	1	0	10	137
Övriga/okänt	0	0	0	9	2
	100	100	100	10	17 886

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister.

När man som vi vill följa individer över deras utbildningskarriärer blir man bunden till en analyskohort – i vårt fall de som gick ut årskurs 9 år 2012, normalt födda 1996 – som ju nödvändigtvis utgör en specifik grupp vid en given historisk period. Hur relaterar de till tidigare och senare födelsekohorter? (För detaljer, se Appendix A Figur A.1–A.3.)

I senare födelsekohorter har andelen i generation 2 samt andelen med en utrikesfödd och en inrikesfödd förälder varit stabil, men generation 1 har ökat – det är alltså en högre andel av populationen som har invandrat. Ökningen har framförallt drivits av immigration från Somalia (i kategori Afrika), Syrien (i kategori Övriga Mellan-

östern), samt i någon mån Afghanistan (i kategori Övriga Asien).⁸ Samtidigt har andelen unga med en bakgrund i Finland minskat kraftigt. Över tid har också andelen som invandrat sent under barn-
domen ökat. Dessa förändringar påverkar förstås inte våra analyser, men de är bra att hålla i minnet när vi vill reflektera över vad våra resultat kan säga om Sverige i en nära framtid, och vi återkommer till detta i slutsatser och diskussion.

⁸ Inom kort kommer också barn som flytt till Sverige från Ukraina, fram till och med i januari 2023 ungefär 1 000 barn per födelsekohort, att synas i skolregister.

4 Grundskolan

Vår första fråga gäller framgångar och motgångar i grundskolan⁹ för elever med utländsk bakgrund, dit vi också räknar dem som fötts i Sverige och har utrikesfödda föräldrar. Givet det stora och växande antalet grundskoleelever i denna kategori är det av stort diagnostiskt värde att studera hur det går för dem i grundskolan – det ger oss en bild av behovet av tidigt insatta extra insatser för att stödja elever med språksvårigheter eller från mindre resursstarka hemförhållanden, senare behov av vuxenutbildning, problem med human-kapital, liksom risker för att vissa grupper får en svag anknytning till arbetsmarknaden under lång tid (något vi återkommer till i kapitel 7 och 8).

4.1 Betyg och behörighet

Tidigare siffror över betyg från grundskolan, främst för dem som nyligen anlänt, visar klara nackdelar för unga med utländsk bakgrund (Grönqvist och Niknami 2017). Holmlund, Sjögren och Öckert (2019) finner att de som kommer före årskurs 3 visar en konvergens med dem med svensk bakgrund i provresultat från 3:an till 6:an och vidare till 9:an, men det kvarstår ett avstånd även i årskurs 9. En av farhågorna inför framtiden är den höga andel av utrikesfödda som inte uppnår behörighet till nationella gymnasieprogram (som vi benämner ”gymnasiebehörighet”) (Olli Segendorf och Teljosuo 2011; SCB 2019).

Hur stora är då skillnaderna i betyg och behörighet mellan olika ursprungsgrupper? Vi inleder med en beskrivning av dessa skill-

⁹ I årskurs 9-registret ingår alla som läser enligt grundskolans läroplan. Här ingår således inte anpassad grundskola (som tidigare hette grundsärskola). Däremot ingår resursskolor, som tar emot elever i behov av särskilt stöd. I CILS4EU ingår också enbart skolor som läser enligt grundskolans läroplan, och inga av dessa är resursskolor.

nader, och börjar med en kort genomgång av hur betyg och behörighet definieras och mäts.

I vår primära studiekohort (de som gick ut årskurs 9 år 2012) sattes grundskolebetygen enligt Läroplan för den obligatoriska skolan (Lpo-94) i form av fyra ordinala kategorier (och gjordes om till numeriska värden för att räkna ut meritvärde): IG (eller inget betyg) (0 poäng); G (10 p); VG (15 p); MVG (20 p).¹⁰ Summan över 16 olika ämnesbetyg kallas meritvärde, och sträcker sig alltså från 0 till 320 meritpoäng. Betygssystemet var, till skillnad mot dess föregångare, men i likhet med dess efterträdare (A-F-systemet), målrelaterat. Betygen sattes av lärare enligt betygskriterier som var tänkta att motsvara ett visst mål eller kunskaps-/färdighetsinnehåll. I praktiken baserades kriterierna på ganska allmänt hållna värdeomdömen om måluppfyllelse ("i hög grad", "i mycket hög grad", etc.). Liksom i det nuvarande betygssystemet skulle lärare som grund för betygssättningen ha ett brett underlag, baserat på formella prov, inlämningsuppgifter, etc., liksom på informella prestationer, som läxförhör och engagemang i diskussioner under lektioner – dock sägs uttryckligen att kriterier som flit och uppförande inte får vägas in (Skolverket 2018a).¹¹

För gymnasiebehörighet krävdes godkända betyg i så kallade kärnämnen, nämligen svenska (eller svenska som andraspråk), engelska och matematik. För att uppnå behörighet till ett nationellt yrkesprogram vid gymnasieskolan krävdes godkänt i dessa tre ämnen, och dessutom (från 2011) godkänt i minst fem ytterligare ämnen.¹² Motsvarande krav för högskoleförberedande program var godkänt i kärnämnen plus nio ytterligare ämnen, och vilka dessa ämnen var varierade beroende på program (för de naturvetenskapliga och tekniska programmen krävdes t.ex. godkänt i såväl kemi, biologi som fysik).

¹⁰ Betygssteget IG användes dock i praktiken inte i grundskolan, bara i gymnasieskolan. För att relatera det till det äldre, relativa betygssystemet motsvarar IG=1,2; G=3; VG=4 och MVG=5, även om betygen 1–2 i detta system inte var underkänt. Ett syfte med det nya målrelaterade betygssystemet var att synliggöra dem som inte uppnådde kunskapsmålen, dvs. inte fick godkänt.

¹¹ I Lpo 94 (Skolverket 2009, s. 16), sägs att "Läraren skall vid betygssättningen utnyttja all tillgänglig information om elevens kunskaper i förhållande till kraven i kursplanen och göra en allsidig bedömning av dessa kunskaper."

¹² Tilläggskravet med fem respektive nio ämnen utöver kärnämnen introducerades i GY2011. Vår kohort var alltså den andra som gick över till gymnasiet efter denna reform. Samtidigt som GY2011 genomfördes grundskolereformen, som bland annat innebar ett nytt betygssystem (som i GY2011, A-F). Emellertid infördes detta inte för vår kohort, utan först för dem som gick i årskurs 8 läsåret 2011/2012, dvs. födda 1997.

Tidigare siffror visar att unga med utländsk bakgrund, såväl första som andra generationen, har högre andelar med mycket låga betyg och fler som saknar behörighet för gymnasiestudier (jfr Grönqvist och Niknami 2017; SCB 2019). Meritvärdesfördelningen för vår kohort, uppdelad på generationer, framgår av figur 4.1.¹³

Betygsfördelningen har ganska liknande form för unga med utländsk och svensk bakgrund, men betygsnivåerna är i genomsnitt lägre för unga med utländsk bakgrund – fler har lägre betyg, färre högre (även om skillnaderna på den allra högsta meritvärdesnivån inte är särskilt stora). Den viktigaste insikten från denna graf är emellertid att nackdelarna med låga betyg inte är särskilt grava för dem i generation 2 eller tidiga generation 1. Vid meritvärden kring 175 blir skillnaderna tydligare, och efter 220 systematiskt högre för dem med svensk bakgrund. Istället är det för dem som invandrat relativt sent under barndomen som låga betyg är en stor risk.

Om vi, som många gör, slår ihop olika generationer till en enda kategori av ”elever med utlandsfödda föräldrar”, ser det ut som om dessa generellt sett har problem med låga betyg, och aggregerar man sedan detta över skolor ser det ut som att skolor i områden där många har utländsk bakgrund har stora problem med sina åtaganden. I skoldebatten är det inte ovanligt att tolka låga genomsnittsbetyg som att en skola har bristande kvalitet, vilket är missvisande. I stället är den enkla förklaringen ofta att en hög andel av skolans elever nyligen har anlant till Sverige, och att de därför har större svårigheter i skolan – svårigheter som de i regel skulle ha även i andra skolor. Vi diskuterar detta närmare i avsnitt 4.6 om skolegregering.

Av figur 4.2 framgår att betygsfördelningarna också skiljer sig markant mellan könen. Flickor har i genomsnitt högre meritvärden än pojkar och det gäller såväl för dem med svensk som utländsk bakgrund.

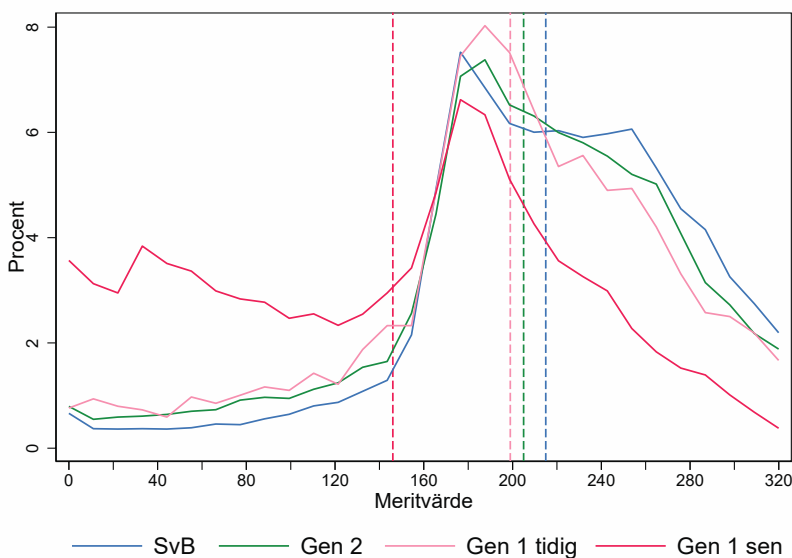
Figur 4.3 fokuserar på unga som själva invandrat, och visar genomsnittligt meritvärde för unga i generation 1 efter ålder vid invandring, uppdelat på kön. Vi ser att den stora nackdelen för sena generation 1 som reflekterades i figur 4.1 och 4.2 i själva verket är en gradvis effekt, med en nackdel som ökar nästan linjärt för varje år efter cirka 9 års ålder. Bland dem som invandrat i tonåren är merit-

¹³ Medelvärde i meritvärde för hela populationen som gick ut årskurs 9 år 2012 är 210, och standardavvikelsen 65 meritpoäng (se tabell 4.1 nedan).

värdena, som vi kan förvänta oss, mycket låga. Mönstret är det samma för pojkar och flickor.¹⁴

Sedan vår primära studiekohort gick ut årskurs 9 har andelen unga med utländsk bakgrund ökat och gruppen har ändrat sammansättning både med avseende på ursprung och ålder vid invandring (figur A1–A3 i Appendix A). Invandringen har ökat från länder och regioner där studieförutsättningarna är mindre goda samtidigt som invandringen av unga har förskjutits mot högre åldrar. De mönster av initiala svårigheter med skolresultaten kommer därmed med ganska stor sannolikhet att accentueras.

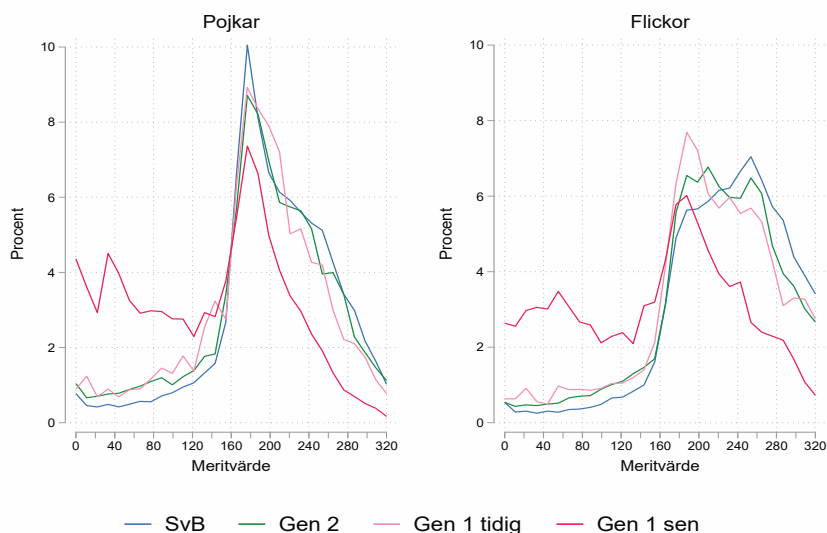
Figur 4.1 Fördelningen av meritvärden (x-axeln) bland unga som gick ut årskurs 9 år 2012, uppdelat på generation

Not: SvB= Svenskfödda med svenskfödda föräldrar; Gen 2: Svenskfödda med utländsfödda föräldrar; Gen 1: Utländsfödda; "sen" anlänt vid 9 års ålder eller senare. Vertikala linjer anger genomsnittligt meritvärde i respektive grupp: SvB=215, Gen 2=205, Gen 1 tidig=199, Gen 1 sen=146.
 Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=99 405.

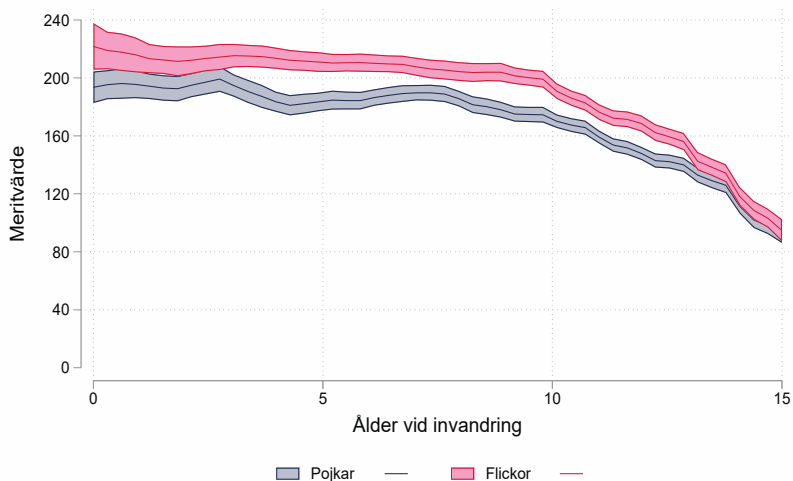
¹⁴ Böhlmark (2008) finner ett liknande mönster i sin poolade modell för födelsekohorterna 1988, 1993, 1998 och 2003. I hans data kan man dock tydligare skönja en nedgång mellan 5 och 8 års ålder. Skillnaderna kan möjligen bero på olikheter i betygssystem mellan kohorterna. Hans urval är också betydligt mindre än vårt, vilket gör att kurvorna för enskilda födelseår är osäkra. Man bör också komma ihåg att sammansättningen av immigranter i olika födelsekohorter och åldrar skiljer sig; jfr Appendix A nedan.

Figur 4.2 Fördelningen av meritvärden (x-axeln) bland unga som gick ut årskurs 9 år 2012, uppdelat på generation och kön

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=99 405.

Figur 4.3 Genomsnittligt meritvärde (med 95%-igt konfidentintervall) i årskurs 9 efter ålder vid invandring och kön

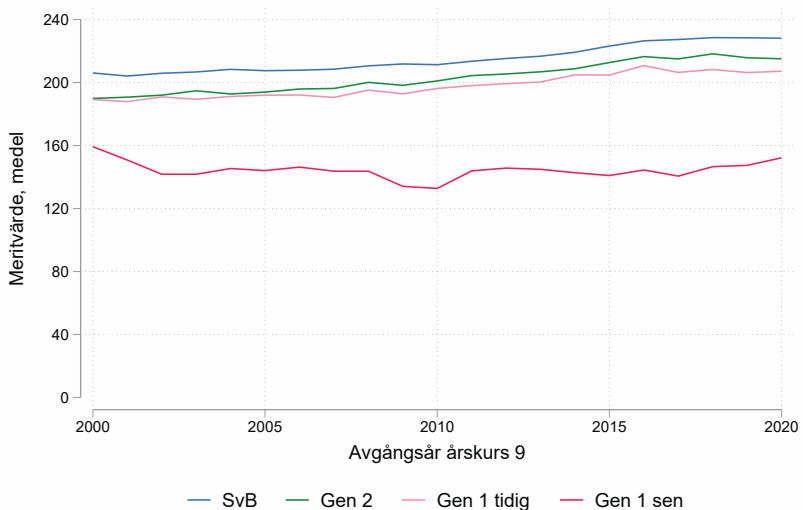

Not: Glidande medelvärden. Endast generation 1 som gick ut årskurs 9 år 2012.

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=8 062.

För att sätta våra resultat i perspektiv visar figur 4.4 genomsnittligt meritvärde för avgångskohorterna 2000 till 2020.¹⁵ Trenden är att nivåerna för de flesta grupper ökar över tid, vilket troligen beror på så kallad betygsinflation.¹⁶ Då denna trend inte gäller unga i sena generation 1 har gapet till övriga ökat kraftigt – avståndet till unga med svensk bakgrund var 47 meritpoäng år 2000, men runt 80 åren 2015–2020. Gapet mellan unga med svensk bakgrund och unga i tidiga generation 1 har varit relativt stabilt, men ökade till över 20 meritpoäng åren 2017–2020. Dessa ökande nackdelar för utrikes födda unga beror på att gruppens sammansättning har förändrats – den har kommit att i högre grad bestå av unga som invandrat sent, och i grupper som har större svårigheter i skolan (t.ex. Afghanistan, Somalia, Syrien, jfr. figur 4.6 nedan).¹⁷

Figur 4.4 Genomsnittligt meritvärde bland dem som gick ut årskurs 9 år 2000–20, efter generation

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=2 282 407.

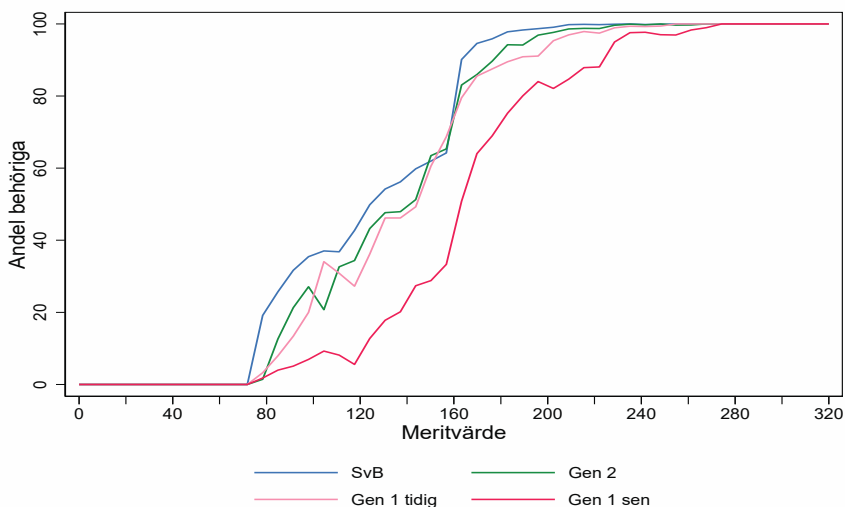
¹⁵ Samtliga dessa avgångskohorter har meritvärden från det mål- och kunskapsrelaterade betygssystemet, som i sin tur haft två olika former. Betyg översätts till poäng som följer: IG=0; G=10; VG=15; MVG=20 (avgångskohorterna 2000–2012) respektive F=0; E=10; D=12,5; C=15; B=17,5; A=20 (avgångskohorterna 2013–2020).

¹⁶ Det tydligaste tecknet på att det handlar om betygsinflation är att meritvärdena gick upp under en period när de svenska resultaten i internationella kunskapsmätningar föll (se Holmlund m.fl. 2014; Heller Sahlgren 2015).

¹⁷ I Appendix A, Figur A.4 visar vi att ökningen i gapet mellan unga med svensk bakgrund och unga i sena generation 1 beror på förändringen i sammansättning med avseende på ursprung och invandringsålder.

Gymnasiebehörighet är, som beskrivits ovan, en direkt funktion av betygen i olika ämnen, men varierar något vid ett givet meritvärde beroende på betyg i olika enskilda ämnen – om man exempelvis har ett medelhögt meritvärde men underkänt i engelska har man inte behörighet. Figur 4.5 visar hur många som är behöriga vid en given meritvärdesnivå, uppdelat på generation.¹⁸ Den lägsta meritvärdespoäng som kan ge behörighet är 80, men det är en relativt liten andel som är behöriga på den nivån, och först vid meritvärden runt 160 är en majoritet behöriga. Unga som invandrat relativt sent har i betydligt lägre utsträckning behörighet till gymnasiet vid en given meritvärdesnivå, vilket framför allt förklaras av att en mycket stor grupp inte har ett godkänt betyg i svenska som andraspråk.

Figur 4.5 Behörighet efter meritvärde. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=99 405.

Tabell 4.1 sammanfattar det genomsnittliga meritvärdet och andelen behöriga till nationellt program på gymnasiet för olika generationer och uppdelat på kön, och visar även medelvärde och standardavvikelse för hela populationen. I kolumnerna till höger ligger vår primära studiekohort, och som en jämförelse ligger till vänster

¹⁸ Mönstret ser likartat ut för pojkar och flickor, men pojkar har en något högre andel behöriga vid ett givet meritvärde.

kohorterna om gick ut årskurs 9 åren 2011–15. Vår studiekohort har samma mönster som kringliggande kohorter med avseende på både könsskillnader och skillnader mellan generationer. Kvinnor har genomgående – i alla generationskategorier – högre meritvärden och högre andelar behöriga än vad män har.

Tabell 4.1 Genomsnittligt meritvärde och andel behöriga till nationellt program i gymnasiet, uppdelat på generation och kön, samt för samtliga. Kohorterna som gick ut årskurs 9 åren 2011–15, samt enbart kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

	2011–2015		2012	
	Meritvärde	Behörighet	Meritvärde	Behörighet
Män				
Svensk bakgrund	206	90	203	90
Gen 2	198	84	195	84
Gen 1 tidig	193	82	188	81
Gen 1 sen	135	43	136	44
Totalt	200	86	198	87
Kvinnor				
Svensk bakgrund	230	92	228	92
Gen 2	218	86	217	86
Gen 1 tidig	213	83	211	82
Gen 1 sen	154	48	157	49
Totalt	224	89	223	89
Samtliga				
Svensk bakgrund	218 (61)	91	215 (62)	91
Gen 2	208 (65)	85	205 (66)	85
Gen 1 tidig	203 (66)	82	199 (67)	82
Gen 1 sen	144 (85)	45	146 (82)	46
Totalt	212 (65)	88	210 (65)	88

Not: I panelen längst ner anges standardavvikelse i parentes efter det genomsnittliga meritvärdet.

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=493 986 (2011–2015) samt 99 405 (2012).

Nackdelarna för unga med utländsk bakgrund är ganska systematiska med avseende på ursprungsland/region och generation, såväl för betyg som för behörighet till ett nationellt gymnasieprogram, vilket framgår av figur 4.6. Notera att vi i denna figur använder oss av fler kohorter (de som gick ut årskurs 9 åren 2011–15) för att få säkrare skattningar för kombinationer av ursprung och generation där det finns relativt få individer.

Utöver den generella nackdelen för dem med utländsk bakgrund finns det också en variation mellan olika ursprung, där nackdelarna är mer flagranta för utomeuropeiska länder, särskilt för dem som anlänt efter skolstart. Det är lätt att se från båda figurerna att det går att göra katastrofrubriker av siffrorna för dem som nyligen anlänt till Sverige. För ett antal betydande invandrargrupper – från f.d. Jugoslavien, Sydamerika, Afrika, Iran, Irak, Turkiet, övriga Mellanöstern, samt övriga Asien – är det omkring hälften eller fler av nyligen anlända som saknar gymnasiebehörighet. Motsvarande nivå för dem med svensk bakgrund är 9 procent och för de flesta ursprungsgrupper i generation 2 mellan 10 procent och 20 procent. Andelarna för de flesta grupper återspeglar deras låga meritvärden. Att detta är bekymmersamt medför dock inte att dessa elever är dömda till marginalisering eller utanförskap – som vi ska se i kapitel 7 och 8 är det många i dessa kategorier som återvinner en del av den mark de förlorat i utbildningskarriärens start.

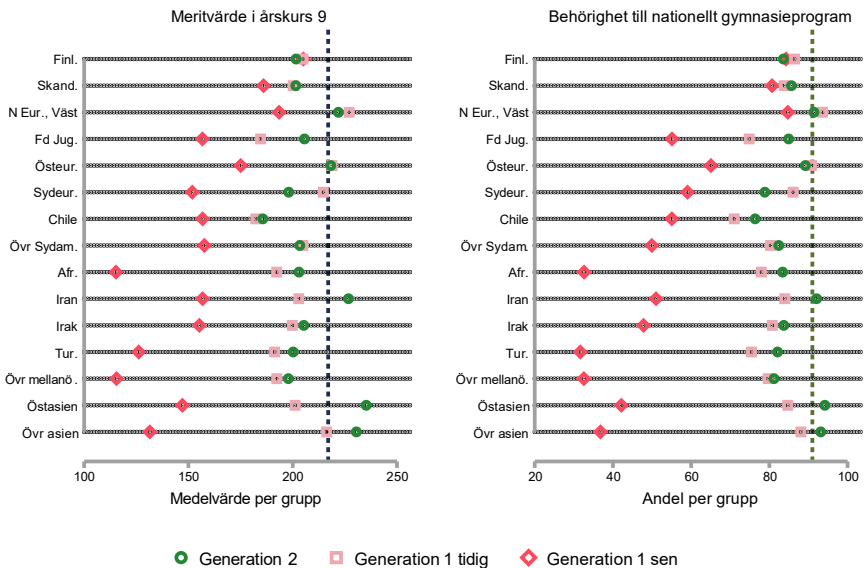
Att elever med utländskt ursprung generellt sett halkar efter är visserligen sant, men graferna visar också att generation 2 och tidiga generation 1 i de flesta fall inte har några stora nackdelar, samt att de ofta ligger ganska nära varandra. Ett undantag från det generella mönstret utgörs av unga med chilenskt ursprung, där även de i generation 2 och tidiga generation 1 släpar efter. Flera andra ursprungsgrupper har meritvärdesskillnader i storleksordningen 10–20 poäng (ca 10–30 procent av en standardavvikelse), vilket är ett modest gap, men betydelsefullt om det avgör frågan om behörighet. I de flesta grupper är skillnaden i behörighet cirka 5–10 procentenheter, vilket till skillnad från meritvärdena har direkta konsekvenser för vidare studier: De som inte uppnår gymnasiebehörighet är hänvisade till individuella studieprogram som syftar till att senare kvalificera för de nationella programmen.

En slutsats från dessa deskriptiva analyser som kanske inte är den förväntade, är att det som ofta framhålls som ett stort problem för unga med utländsk bakgrund – att de löper stor risk för tidiga studiemisslyckanden – måste modifieras. De stora problemen med låga betyg och avsaknad av behörighet för gymnasiestudier återfinns bland grundskoleelever som anlänt till Sverige vid 9 års ålder eller senare, medan nackdelarna för övriga med utländsk bakgrund är betydligt mer modesta. Delvis för att invandringen har varit hög under flera decennier är den grupp som anlänt efter skolstart relativt

stor, vilket påverkar siffrorna när alla med utländsk bakgrund analyseras tillsammans, eller när andelen obehöriga redovisas på skol- eller områdesnivå. Om man istället särskiljer grupper efter hur lång tid de varit i Sverige framträder en betydligt ljusare bild. Även detta är något överraskande med tanke på hur stora skillnaderna är när det gäller individuella och familjerelaterade studieförutsättningar även för dem i generation 2 och tidiga generation 1.

Dessa förhållanden påverkar också vår förståelse för vad som orsakar svagare studieresultat bland elever med utländskt ursprung. Resultaten talar för att det till stor del är en språkfråga, eftersom det handlar om elever som kommit till Sverige i en ålder då språket utvecklats så mycket att det tar tid och möda att lära sig det tillräckligt bra för att kunna följa undervisningen i skolan. För vissa grupper handlar det också om förkunskaper från den skolgång de haft innan migrationen till Sverige. Vi utvecklar analyserna av bakomliggande faktorer i de närmaste avsnitten.

Figur 4.6 Meritvärde respektive andelen behöriga till nationella gymnasieprogram i olika "etniska" ursprungsgrupper efter generation

Not: Referenspunkten för elever med svensk bakgrund ges av den streckade lodräta linjen. Kohorterna som gick ut årskurs 9 åren 2011–15.

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=493 986.

4.2 Varför skillnader i betyg?

Varför lyckas då unga med utländsk bakgrund sämre i grundskolan? Vi vet sedan många tidigare studier (t.ex. Härnqvist och Svensson 1980; Erikson och Jonsson 1993; Holmlund, Sjögren och Öckert 2019) att föräldrarnas socioekonomiska position, särskilt deras egen utbildning, har samband med barnens utbildningsframgångar. Efter som barn till utlandsfödda föräldrar har hemförhållanden som i genomsnitt erbjuder färre resurser i form av humankapital, ekonomi, kulturella resurser och sociala nätverk, har de redan där en nackdel.

Medan sådana förhållanden – vad vi kallar familjerelaterade studieförutsättningar – kan ses som generella mekanismer där unga med utländsk bakgrund är överrepresenterade i den mer utsatta delen av fördelningen, finns det också potentiella mekanismer som är mer specifika för gruppen med utländsk bakgrund. Boende- och skolsegregation är en sådan. Om det är något som utmärker unga med utländsk bakgrund så är det att de i mycket högre grad än andra unga växer upp i områden och går i skolor där det finns få skolkamrater från majoritetsgruppen (se t.ex. Malmberg m.fl. 2018). I vår kohort, födda 1996, bodde de med svensk bakgrund när de var 16 år i ett område som i genomsnitt hade 14 procent med utländsk bakgrund; motsvarande siffra för dem som själva har sådan bakgrund var runt 40 procent (Jonsson, Mood och Treuter 2022, figur 4.1). En inte obetydlig del i den senare gruppen växer upp i områden som av polisen klassas som ”utsatta” (Polismyndigheten 2021), med ökade risker för otrygghet och risker att hamna i dåligt sällskap (se Global Village 2019). Allt detta är förstas negativt på många sätt, och medför med stor säkerhet en svag social integration. Vi kommer i avsnitt 4.6 att studera segregeringens roll för studieresultaten, och analysera om den driver skillnaderna i meritvärde mellan unga med svensk och utländsk bakgrund.

I linje med den ofta ganska pessimistiska synen på unga med utländsk bakgrund är det en vanlig tankefigur att de präglas av hopplöshet och brist på framtidstro. Om dessa unga låter sitt missmod gå ut över skolgången borde vi förvänta oss svagt självförtroende, låg studiemotivation och låg ambitionsnivå. Medan detta nog är en förekommande bild hos många, har den hittills inte funnit särskilt stort stöd i forskningen (Jonsson, Mood och Treuter 2022). Vi fördjupar dessa analyser och frågar om skolengagemang i form av

läsläsning, inställning till högre utbildning, aspirationer, samt självförtroendet varierar mellan elever med svensk och utländsk bakgrund (avsnitt 4.5).

En möjlig förklaringsfaktor till att unga med utländsk bakgrund halkar efter i betygen, en förklaring som också är gruppsspecifik, är att de mer sällan använder och exponeras för svenska språket – delvis förstås som en konsekvens av boende- och skolsegregation, men främst för att de talar ett annat språk i sin familj, och i viss mån också i sin vänkrets. Hur stor är denna ”språksegregation”? Och hur mycket hämmas ungas skolprestationer av att de har svagare kunskaper i svenska språket? Vi analyserar detta i avsnitt 4.4. En central fråga i ett framtidsperspektiv är om språkförhållanden också kan ligga bakom eventuella problem med skolresultat för andra generationen. Också föräldrarnas språkfärdigheter har potentiellt en effekt – om dessa är bristfälliga minskar deras möjligheter att exempelvis hjälpa barnen med skolarbetet.

En annan potentiell (och gruppsspecifik) orsak till att unga med utländsk bakgrund har lägre meritvärde i grundskolan och oftare saknar behörighet för gymnasiestudier är diskriminering. Det är särskilt två typer som kan påverka studieframgångarna, dels allokeringen av elever med olika bakgrund till olika nivågrupper inom den sammanhållna grundskolans ram, dels betygssättningen. Förutom detta finns en möjlighet att lärare ger mindre hjälp till elever med utländsk bakgrund.

Nivågruppering, där elever med olika förmågor har satts i olika undervisningsgrupper, har sedan länge, och särskilt sedan 1984 (Lpf84), varit en metod som enskilda skolor bara i undantagsfall kan tillgripa, medan utbildningen som grundprincip ska vara enhetlig och gemensam. Att en elevpopulation delas upp mot bakgrund av förmågor eller prestation är faktiskt vanligare än många föreställer sig i svenska grundskolor – mellan 40–50 procent av alla elever i och runt vår födelsekohort tycks ha varit i en sådan nivåindelning åtminstone i ett ämne, vanligen matematik (Skolverket 2010; Rudolphi och Erikson 2016). Den fråga som vi ställer i avsnitt 4.7, är om unga med utländsk bakgrund med samma individuella studieförutsättningar som andra, mer sällan blir placerade i den högsta, ”snabbare” gruppen, i skolor där nivågruppering förekommer. En viktig följdfråga är om denna gruppindelning har några konsekvenser för olika utbildningsutfall.

Skolor kan bidra till diskriminering också genom att sätta betyg inte bara på basis av kunskap och skicklighet, utan också på basis av ovidkommande elevkaraktistika som socialt eller etniskt ursprung. Tidigare jämförelser av olika gruppers betyg när hänsyn tas till resultaten på nationella prov visar inte på någon sådan diskriminering (Lindahl 2016), medan Skolverket (2019a) finner att utrikesfödda får något högre betyg vid ett givet provresultat. Emellertid är en jämförelse av nationella prov och betyg inte tillräcklig, eftersom det är vanligt att de nationella proven rättas lokalt. Om det finns en diskriminering i lärares betygsättning (positiv eller negativ i relation till utländsk bakgrund) kan den således också finnas för de nationella proven, som också rättas av lärare vid samma skola (och ofta av samma lärare som satt betygen). En tidigare studie har visat på en sådan diskriminering av unga med utländsk bakgrund i rättning av det nationella provet i svenska, dock på ett litet datamaterial (Tyrefors Hinnerich, Höglin och Johannesson 2015). Vi kommer att studera betygsdiskriminering (i avsnitt 4.8), genom att analysera uppnått meritvärde för dem med samma individuella studieförutsättningar i form av kognitiv och verbal förmåga.

I de empiriska analyser av etniska skillnader i betyg och behörighet som följer fokuserar vi på betydelsen av föräldraresurser och språkfärdigheter, samt på ambitioner och studiemotivation. Vi studerar även om skolor diskriminerar elever med utländskt ursprung när det gäller nivågruppering eller betyg, och vi kommer att analysera segregation och diskutera den frågan samtidigt med frågan om skolkvalitet.

4.3 Familjebakgrund

I den omfattande litteraturen om ojämlikhet i utbildning, är det vanligt att studera sambandet mellan ”social bakgrund” (eller ”klassbakgrund”, ”socioekonomisk bakgrund”, m.fl. termer) och något utbildningsutfall, som betyg eller övergång till högre studier (se t.ex. Erikson och Jonsson 1993). Sådana analyser brukar ses som centrala indikatorer för den bredare förståelsen av ojämlikheter i möjligheter (”inequality of opportunity”) (Breen och Jonsson 2005). Vad ”social bakgrund” är, och vilken kausal status detta mått (eller dessa indikatorer) har, är mindre uppenbart. Sociologer har oftast använt någon

indikator över föräldrars yrke eller klassposition, alternativt utbildning, medan ekonomer ofta använt ekonomiska mått, främst inkomst (t.ex. Blanden 2013). Sådana studier har huvudsakligen haft beskrivande syften, samt använts för jämförelser över tid eller mellan länder. Dessa indikatorer har det gemensamt att de är ämnade att representera resurser i uppväxthemet med vars hjälp barnen kan nå framgång i skolan liksom senare i yrkeslivet.

Syftet med studiet av sambandet mellan social bakgrund och utbildning kan vara ett av två möjliga. Man kan vara intresserad av mekanismerna bakom sambandet och definierar någon form av bakgrundsmått som har teoretisk bäring på problemet. Alternativt vill man fånga uppväxthemets resurser i allmänhet, utan krav på att förstå eller vilja analysera specifika mekanismer. I våra analyser är vi i första hand intresserade av den senare funktionen. Vårt syfte är inte att exakt förstå hur transformationen av föräldra- och hushållsresurser till barnens skolprestationer och uppnådda utbildning går till. Vi vill istället ha ett tillräckligt bra mått på dessa resurser för att använda som en statistisk kontroll när vi studerar utbildningskillnader mellan etniska ursprungsgrupper. Det är förstås ändå centralt att indikatorerna som ingår i detta mått har god validitet, det vill säga, att de är teoretiskt kopplade till och kan antas mäta det underliggande fenomenet – i det här fallet, föräldrahemets resurser i vid mening (inklusive både arv och miljö).

För våra analyser har vi valt fyra indikatorer som är relevanta och i denna forskning ofta förekommande mått på uppväxthemets resurser. Dessa är mammans respektive pappans utbildningsnivå, hushållets totala disponibla inkomst, samt familjetyp (en- eller tvåföräldrahushåll). Alla dessa mått har visat sig samvariera med utbildningsutfall och har teoretisk relevans. De täcker också något olika dimensioner, nämligen ekonomi, humankapital, kulturella resurser, tid och sociala nätverk. De fångar också upp faktorer som kan vara viktiga för barnens utbildningschanser, men som man sällan har mått på, som föräldrarnas olika förmågor och personlighetsdrag, mor- och farföräldrars resurser, med mera (jfr Engzell, Mood och Jonsson 2020). Indikatorerna är också relevanta för vårt forskningsproblem, eftersom unga med svensk respektive utländsk bakgrund har olika fördelning över dessa (men samtidigt inte helt olika, vilket skulle försvåra analyserna). Fördelningarna framgår av figur 4.7.

Som förväntat har unga med utländsk bakgrund klara nackdelar när det gäller föräldrarnas inkomst och utbildning. Särskilt kan vi notera att föräldrarna oftare har låg utbildning. Däremot är skillnaderna i andelen ensamstående föräldrar inte påfallande stor. Det som sticker ut i det avseendet är höga andelar för unga i generation 1 som anlant efter skolstart. Det beror troligen på sammansättningen av denna grupp med avseende på ursprungsland eller -region.

Figur 4.7 Föräldrars genomsnittliga inkomstpercentil, andel med separerade föräldrar, samt föräldrars utbildning, uppdelat på generation. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=99 405.

I vilken grad kan skillnader i meritvärden mellan elever med svensk och utländsk bakgrund återföras på dessa föräldraresurser? Notera att vi med detta bara avser huruvida skillnaderna mellan bakgrundsgrupper i rent beskrivande mening är de vi kan förvänta oss givet sambanden mellan föräldraresurser och utfall. Vi kan inte säga om skillnader i meritvärden *orsakas* av de faktorer vi mäter eller av andra faktorer som tenderar att hänga samman med dem.

Modell 1 i tabell 4.2 visar gapen mellan unga i olika generationskategorier och unga med svensk bakgrund, och i Modell 2 ser vi dels hur dessa gap förändras när vi kontrollerar för socioekonomiska faktorer, och dels ser vi hur mycket meritvärdena i genomsnitt skiljer sig efter föräldrars utbildning, inkomster, och familjetyp.

Siffrorna kommer från en multivariat regressionsanalys, vilket betyder att skattningarna – hur mycket skillnad ett socioekonomiskt förhållande gör i meritpoäng – gäller när andra förhållanden hålls konstanta. Betydelsen av en förälders utbildning för meritvärdet är exempelvis skattad vid jämförbar nivå av hushållsinkomst.

Som förväntat är meritvärdena i genomsnitt högre bland unga vars föräldrar har högre utbildning, bland unga vars föräldrar bor ihop, och bland unga vars föräldrar har högre inkomster. De lägre meritvärdena för unga i generation 2 och tidiga generation 1 kan helt återföras på att de har en svagare socioekonomisk situation, och motsvarande gäller för ungefär hälften av nackdelen för unga i sena generation 1.¹⁹ Vi kommer att återkomma till socioekonomiska faktorer i relation till andra faktorer i det avslutande avsnittet i detta kapitel.

Tabell 4.2 Skillnader i meritvärde mellan unga i olika generationskategorier och unga med svensk bakgrund, före och efter kontroll för föräldrars utbildning, inkomster, och familjetyp

	Modell 1	Modell 2
Generation (ref: Svensk bakgrund)		
Generation 2	-10	10
Generation 1 tidig	-16	7
Generation 1 sen	-70	-37
Mammans utbildning (ref: Grundskola)		
Gymnasium		18
Universitet/högskola		33
Uppgift saknas		11
Pappans utbildning (ref. Grundskola)		
Gymnasium		11
Universitet/högskola		29
Uppgift saknas		11
Föräldrar separerade (ref. Ej separerade)		-7
Inkomstpercentil (10 enheter)		5

Not: Resultat från linjär regression. Alla skattningar är statistiskt signifikanta på 0,001-nivån
Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=99 405.

¹⁹ Nackdelen för unga med utländsk bakgrund vänds till en *fördel* när man kontrollerar för socioekonomiska variabler, det vill säga, de har högre meritvärden än vad man kan förvänta sig givet deras svaga socioekonomiska situation. Detta kan bero på att socioekonomiska variabler fångar upp delvis olika underliggande mekanismer för unga med svenskfödda och utrikesfödda föräldrar. I Appendix C, Figur C.1–C.3 visar vi sambanden mellan var och en av de socioekonomiska variablerna och meritvärde, uppdelat på generationskategorier.

4.4 Språkfärdigheter

En hög invandring från språkområden som ligger långt ifrån svenskan, även – som vi såg ovan – av unga som anländer efter skolstart, innebär förstås utmaningar i och för skolan. Nyanlända ska lära sig tillräckligt bra svenska för att kunna klara av studierna, vilket är särskilt svårt när grammatik och syntaxer blir mer komplexa och kraven på ett stort ordförråd ökar. Samtidigt ska de upprätthålla sitt hemspråk, eller modersmål (kallat L1; nästan alltid det språk som föräldrarna pratar) och även utvecklas i detta språk. Som stöd finns i skolan ämnet Svenska 2 (en särskilt anpassad undervisning i svenska för dem som har det som andraspråk (L2)), samt modersmålsundervisning. Studiehandledning på modersmålet kan, för nyanlända, också användas för att utveckla ämneskunskaperna innan deras svenska är tillräckligt bra för att de ska kunna tillgodogöra sig undervisningen i olika ämnen.

Att unga med utländsk bakgrund ska söka uppnå och vidmakthålla tvåspråkighet har länge varit ett politiskt mål. Äldre hypoteser att bibehållandet av ett icke-svenskt hemspråk skulle göra det svårare att lära sig svenska (att L1 skulle ”tränga undan” L2) är numera vederlagda av forskningen (se Vetenskapsrådet 2012). Den mer optimistiska tesen att tvåspråkighet skulle ha positiva sidoeffekter för kunskapsinhämtning och skolarbete tycks inte heller ha något stöd i forskningen (Lehtonen m.fl. 2018).

När vi söker förklaringar till varför unga med utländsk bakgrund har lägre betyg än de med svensk bakgrund är förstås svårigheter att behärska svenskan en framträdande hypotes, särskilt när det gäller unga som kommit efter skolstart. Politiskt är den också en omhuldad förklaring eftersom ett antal politiker och regeringar har fokuserat på språkutveckling och språkrav som medel för att förbättra studieresultaten och underlätta integrationen.

Men hur ungdomar med utländsk bakgrund använder sina språk – svenskan och sitt (eventuellt skilda) modersmål – är mindre känt. Statistik förs över vilka elever som har modersmålsundervisning, eftersom det är en rättighet i grundskolan. I vår kohort är ungefär 20 procent av grundskoleeleverna berättigade till detta (Skolverket 2011). Men i vilka sammanhang används de olika språken, och hur väl uppfattar ungdomar att de behärskar dem? Talas svenska hemma, i klassrummen och i vängrupperna? I CILS4EU ställdes en rad frågor

om språkanvändning. Figur 4.8 och 4.9 visar de mönster som vi registrerar för självskattade färdigheter i modersmålet inom olika användningsområden.

Portalfrågan är om det talas något annat språk än svenska i hemmet. Nästan alla unga med utländsk bakgrund svarar jakande på detta, och det är därtill en knapp tiondel av unga med svensk bakgrund (enligt vår definition) som har ett annat hemspråk än svenska; vi benämner detta hemspråk ”modersmål”.²⁰ Det är värt att påminna om att vår definition här medger att de som har ”svensk bakgrund” har en utlandsfödd förälder, samt att, i den familjen, den svenskfödda föräldern kan ha två utlandsfödda föräldrar. Det sistnämnda är dock en ovanlig familjekonstellation i Sverige i vår kohort (Kalter m.fl. 2018).

Följdfrågorna för dem som angett ett modersmål som inte är svenska gäller först vilka färdigheter ungdomarna uppfattar att de har i detta språk. De har, som vi kan se i figur 4.8, hög tilltro till sin förmåga att *tala* och *förstå* sina modersmål. Den självskattade förmågan att *läsa* och *skriva* är dock klart lägre, och man kan notera att den är särskilt låg bland unga med bakgrund i Mellanöstern och Nordafrika, alltså länder där det vanligaste språket är arabiska (som ju har ett skriftspråk som är olikt svenskan) – och särskilt bland unga i generation 2.

Den andra följdfrågan är i vilka sammanhang man talar sitt modersmål. I figur 4.9 får vi indirekt svar på frågan hur många, ungefär, som inte alls talar svenska i hemmet. Bland unga i generation 1 är det 62–66 procent som anger att de ”alltid” talar sitt modersmål i familjen, och 84–92 procent som gör det ”alltid” eller ”ofta”. Bland dem i generation 2, som alltså är födda och uppvuxna i Sverige, men i detta fall med ett annat modersmål, är motsvarande siffror 24–40 procent respektive 70–86 procent. Slutsatsen är att en mycket stor majoritet av unga med utländsk bakgrund har ett annat primärt hemspråk än svenska.

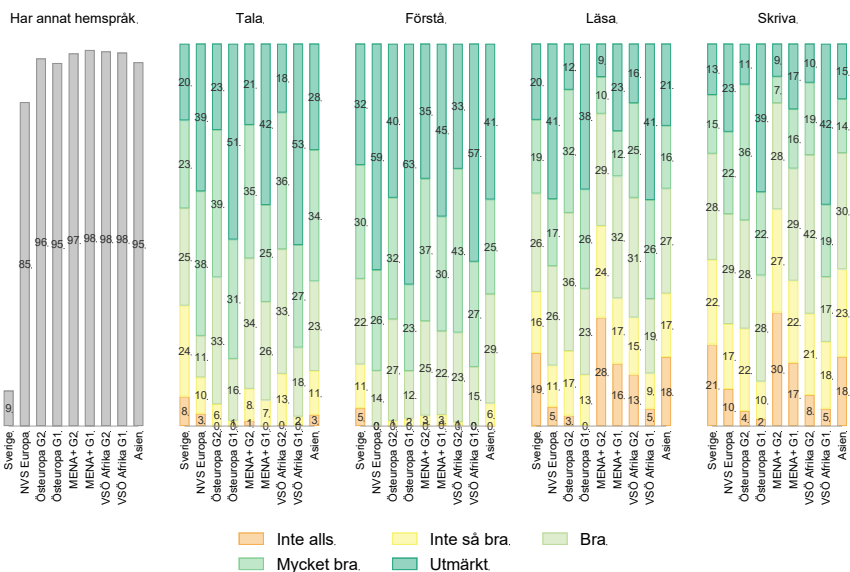
Om vi sträcker oss utanför hemmet ser språkmiljön annorlunda ut. Modersmålet dominerar inte utanför familjen. Även om tillgången till TV, musik och strömningstjänster numera är god på alla språk, är det påtagligt färre som anger att de ofta eller alltid använder

²⁰ Det är också modersmål för en mycket stor majoritet av dem, även om det inte är helt korrekt att benämna det modersmål för alla – en liten andel (2–6 procent, troligen, tolkat som andelen som säger att de aldrig talar detta ’modersmål’ i familjen i figur 4.9) talar ett annat språk i familjen, dock inte nödvändigtvis svenska.

modersmålet i sådana sammanhang – cirka 50 procent för musik och TV, färre vid datorn. Andelen är också lägre i umgänget med vänner, något som förmodligen speglar den stora variation i etnisk bakgrund som finns i skolor och bostadsområden som domineras av utlandsfödda. För de sammanhang utanför familjen som vi frågat om vet vi inte vilket eller vilka språk man lutar sig mot när man inte använder sitt modersmål, så vi kan inte automatiskt anta att det är en större exponering för svenskan, även om det är troligt. Språket som används vid datorn eller TV:n, eller på vilket man lyssnar till musik, kan exempelvis mycket väl vara engelska.

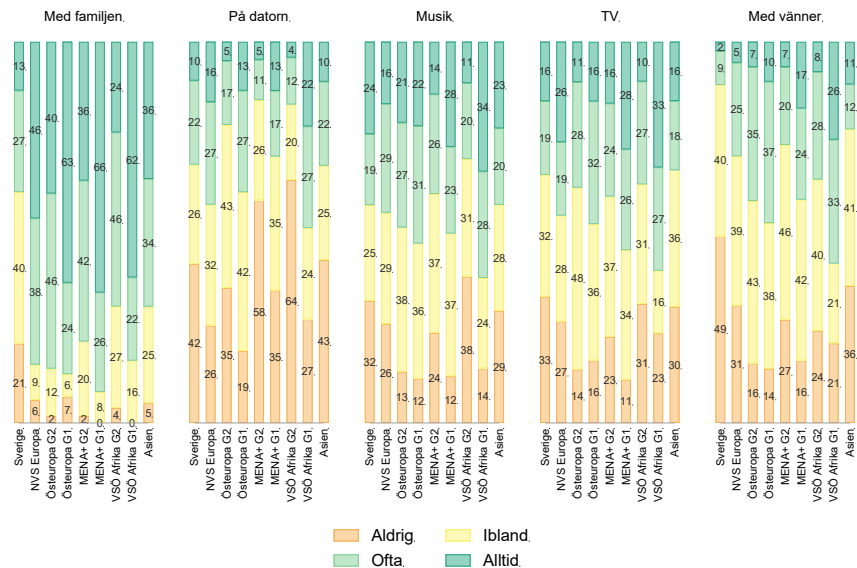
Vi kan komma längre när det gäller vänumgänget genom att också utnyttja de så kallade sociometriska uppgifterna i CILS4EU. Grundskoleeleverna, såväl i årskurs 8 som 9, fick svara på frågor om vilka klasskamrater man var vän och umgicks med, gjorde läxor med, och så vidare. Eftersom alla (närvarande) i en klass intervjuades, och vi därmed har information om deras hemspråk, kan vi alltså få en ovanligt god bild av det svenska språkets ställning i vängrupperna och klassrummet.

Figur 4.8 Andel med annat hemspråk än svenska och självrapporterade färdigheter i det språket, uppdelat på ursprungsregion och generation

Källa: CILS4EU. N=5 428 (samtliga); 1 980 (med annat hemspråk än svenska).

Figur 4.9 Användning av hemspråk (annat än svenska) i olika sammanhang, uppdelat på ursprungsregion och generation

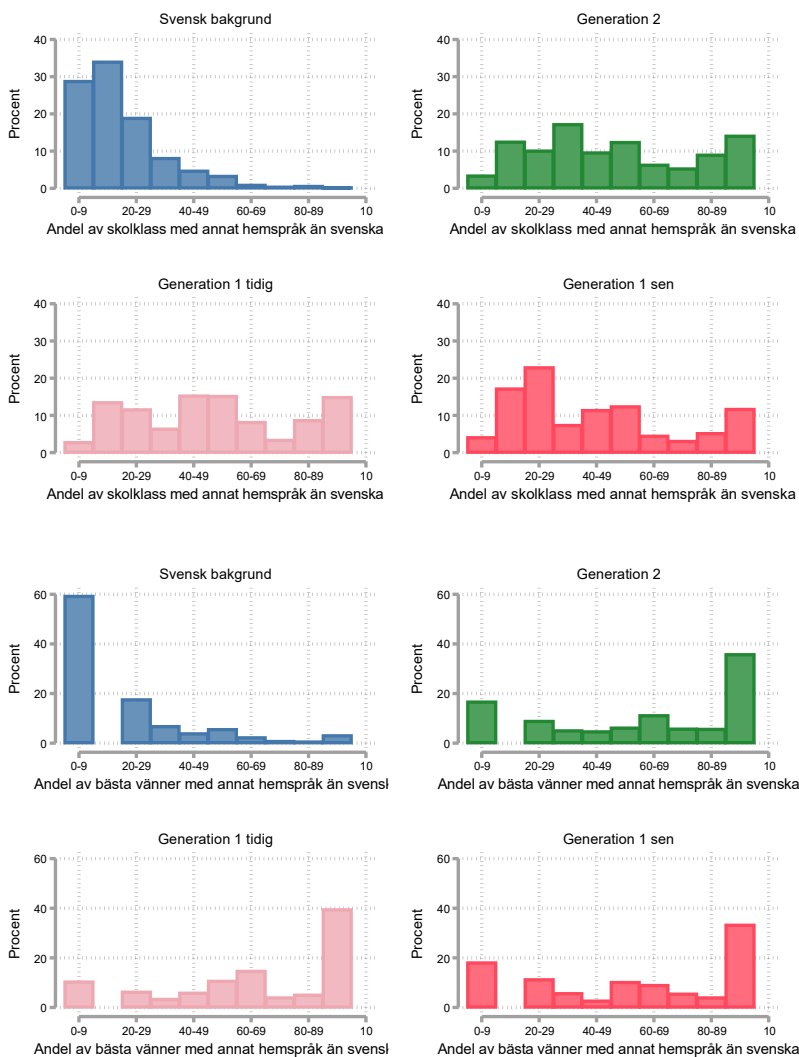

Källa: CILS4EU. N=1 980 (de med annat hemspråk än svenska).

Resultaten i figur 4.10 ger vid handen att skillnaden mellan elever med svensk och utländsk bakgrund är mycket stor, medan skillnaderna mellan olika generationskategorier är små. Figuren visar hela fördelningar för andelen klasskamrater respektive vänner för olika ursprungsgrupper. De med svensk bakgrund har den skevaste fördelningen - för dem är det vanligt att inte ha några eller bara en liten andel klasskamrater respektive vänner med annat hemspråk än svenska.

Skillnaden gentemot dem med utländsk bakgrund är betydande. I genomsnitt har ungefär hälften av klasskamraterna till dessa ett annat modersmål än svenska medan motsvarande siffra för eleverna från majoritetsgruppen är 19 procent (genomsnittet framgår inte av figuren). Vängrupperna är mer språkligt segregerade än klassrummen, vilket följer av den allmänna tendensen till homogami, att vänskapsband främst knyts till de som är lika en själv (se McPherson, Smith-Lovin och Cook 2001). Bland dem med utländsk bakgrund har i genomsnitt 60 procent av vännerna ett hemspråk som inte är svenska medan motsvarande siffra för dem med svensk bakgrund är 16 procent.

Figur 4.10 Andel klasskamrater respektive vänner i olika grupper som har ett hemspråk annat än svenska

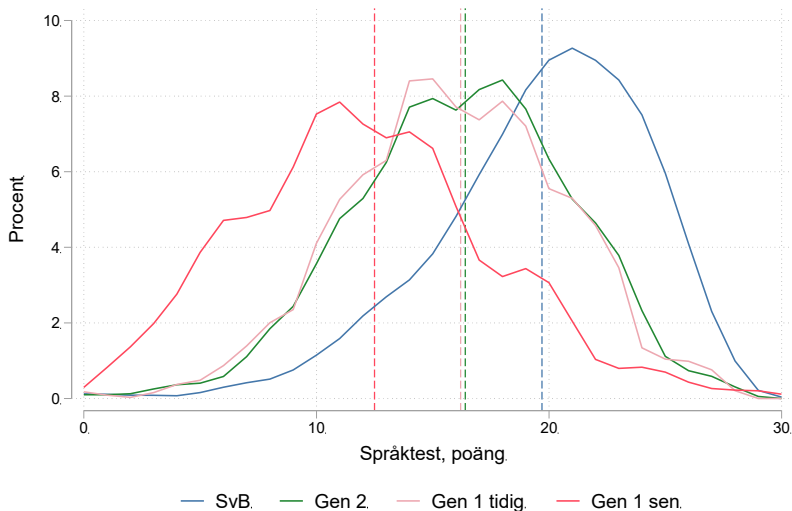
Källa: CILS4EU. N= 4 939 (skolklass) samt 4 391 (bästa vänner)

Våra resultat talar alltså för att många elever med utländsk bakgrund inte exponeras särskilt mycket för svenska språket (även om vi måste komma ihåg att en stor – dock minskande – majoritet går i skolor där svenska används). Hur bra är de då på svenska? I CILS4EU mäts språkkunskaper i svenska dels med frågor om självskattad språkför-

måga, dels (i årskurs 8) med ett test på 30 frågor som mäter ordföråd och ordförståelse. Figur 4.11 visar hur resultaten på språktestet skiljer sig mellan unga i olika generationer (självskattade svensk-kunskaper följer samma mönster och visas inte).

Bland dem som har fötts i Sverige är det en stor skillnad i testpoängen mellan unga med svenskfödda (den blå linjen) och utrikesfödda (den gröna linjen) föräldrar. Bland unga som själva invandrat är det stor skillnad mellan dem som invandrat tidigt i barndomen (den ljusrosa linjen) och sent (den mörkare rosa linjen). Genomsnittet för unga med svensk bakgrund är 20 av 30 poäng, att jämföra med 16 poäng för unga i generation 2 och tidiga generation 1 (skillnaden motsvarar 80 procent av en standardavvikelse, vilket är en stor skillnad). De som invandrat sent har ett genomsnitt på 12.²¹

Figur 4.11 Resultat på test av verbal förmåga (motsatsord) i årskurs 8, uppdelat på generation. Vertikala linjer visar medelvärde i respektive grupp.

Källa: CILS4EU. N=5 428.

²¹ Närmare analyser visar att unga med bakgrund i Mellanöstern och Nordafrika, liksom övriga Afrika, är de som har lägst poäng på språktestet och lägst självskattad förmåga att tala och skriva svenska, fast avståndet till unga med bakgrund i Östeuropa är inte stort (Jonsson, Mood och Treuter 2022, Figur B6.1–B6.2).

Tabell 4.3 Skattade effekter av språkkunskaper respektive språkanvändning på meritvärde bland unga med utländsk bakgrund

	Skattad effekt på meritvärde	Efter kontroll för kogn. test, socioekonomi
Skattad effekt på meritvärde för en extra poäng i:		
Självskattade svenskkunskaper (0–4)	21,0***	19,7***
Svenskatest (0–30)	4,4***	2,9***
Självskattade kunskaper i modersmål (0–4)	11,3***	8,6***
Användning av hemspråk (0–3)	–15,7***	–9,9***
Genomsnittligt meritvärde för unga med svensk bakgrund	217	
Genomsnittligt meritvärde för unga med utländsk bakgrund	195	
Skattat meritvärde för unga med medelvärde i kunskaper och användning av modersmål, men samma poäng på svenskatest och samma självskattade svenskkunskaper som unga med svensk bakgrund	227	

Not: Resultat från linjär regressionsmodell som inkluderar samtliga språkvariabler i samma modell. Kontroll för socioekonomiska variabler inkluderar pappas utbildning, mammas utbildning, föräldrarnas inkomstpercentil, och familjetyp. Endast unga med utländsk bakgrund.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Källa: CILS4EU. N=1 768.

Hur relaterar då språkkunskaper och språkanvändning till meritvärdet bland unga med utländsk bakgrund? I tabell 4.3 ser vi att sambanden är starka. Unga som skiljer sig en poäng i självskattade svenskkunskaper (på en skala 0–4) skiljer sig i genomsnitt 21 poäng i meritvärdet, och för varje extra poäng på det verbala testet (på en skala 0–30) skiljer meritvärdet sig åt med 4,4 poäng.

Självskattade kunskaper i modersmålet har också ett positivt samband med meritvärde, medan de som oftare använder sitt modersmål tenderar att ha lägre meritvärden. När vi räknar fram ett skattat meritvärde för unga med utländsk bakgrund som har samma nivå på svenskkunskaper som unga med svensk bakgrund hamnar det på 227 poäng, vilket är högre än det genomsnittliga meritvärdet för unga med svensk bakgrund. De lägre betygen för unga med utländsk bakgrund kan således enligt denna modell föras tillbaka på lägre kunskaper i, och/eller större ovana att höra och tala svenska. Sambandet mellan språkvariablerna och meritvärde kan bara till en liten del förklaras av att unga med bättre språkkunskaper har en mer gynnsam

socioekonomisk situation eller starkare kognitiva testresultat (se andra kolumnen i tabell 4.3). Vi kan dock inte utesluta att både språkkunskaper och meritvärde påverkas av andra faktorer som inte är med i denna modell, exempelvis av lägre relevanta förkunskaper bland dem som anländer i högre åldrar.

En viktig men på det hela taget olöst fråga är den om språkkontextens betydelse. Om det är svårare att lära sig svenska i en omgivning där en stor andel inte har det som modersmål kan den ökade koncentration av utlandsfödda i vissa områden också medföra problem i skolan. Unga som är omgivna av fler klasskamrater som inte har svenska som hemspråk har lägre betyg, men är det just språkkontexten som är förklaringen? Problemet med att dra den slutsatsen är att de som inte har svenska som modersmål (eller som inte själva använder svenska i olika sammanhang) också har andra egenskaper gemensamt, vilka utgör alternativa förklaringar. Det kan handla om förkunskaper, socioekonomisk bakgrund, andra förhållanden i uppväxtfamiljen som vi inte kan mäta, eller skol- eller områdeskaraktäristika (även om tidigare forskning talar för att sådana faktorer antagligen inte är lika viktiga).

Nästan alla studier som uttalar sig om språkets betydelse för skolresultat analyserar betydelsen av andel med utländsk bakgrund (ofta utlandsfödda) för exempelvis betyg. I dessa fall är hänvisningen till språk bara indirekt, och vi kan inte dra några slutsatser om språkkontext. Om de som har fler skol- eller klasskamrater med utländsk bakgrund har sämre skolresultat kan det bero på att dessa elever har andra egenskaper som ligger bakom (t.ex. för att elever med sämre studieförutsättningar tenderar att gå i sådana skolor), eller på att det är andra egenskaper än språket hos dem med utländsk bakgrund som påverkar (t.ex. att deras föräldrar har lägre utbildning).

Det finns bara några studier som har haft mått på språk i skolklasser och som därför kommer lite närmare betydelsen av just språk. Dollmann och Rudolphi (2020) analyserar CILS4EU (tyska och svenska data) och använder andelen i skolklassen respektive vänggruppen som har annat hemspråk än svenska för att predicera verbal förmåga (ordförståelse). Analysen jämför elever i kontexter som likställts vad gäller socioekonomisk bakgrund, andelen med utländsk bakgrund samt kognitiva testresultat i såväl skolklassen som vänggruppen. Att vara omgiven av skolkamrater eller vänner som

har annat hemspråk än svenska har under dessa förutsättningar ingen betydelse, vare sig i Sverige eller Tyskland.

Bredtmann, Otten och Vonnahme (2021) studerar 9–10-åringar i tyska skolklasser och analyserar betydelsen av språkvariation, ett mått som tar hänsyn till distansen mellan tyska språket och de andra språk som elever i klassen har som modersmål. Man har inga mått som kan likställa elever till exempel när det gäller uppväxtfamilj, utan man använder istället andelen utlandsfödda i skolklassen. För en given sådan andel visar sig språkvariationen inte spela någon roll för betyg i tyska eller matematik.

Ingen av dessa analyser kan helt lösa det så kallade selektionsproblemet som innebär att de som hamnar i en viss skolklass eller vängrupp inte är slumpmässigt valda. Statistiska kontroller av exempelvis föräldraresurser kommer en bra bit på väg, men det kan finnas icke observerade egenskaper hos eleverna eller omgivningen som spelar in. Selektionsproblemet bidrar till att vi överskattar effekten av klasskamrater eller andra omgivningsfaktorer. Men i de studier vi redogjort för här, finns inga effekter att notera, ingen likhet som är större än förväntat. Det innebär att resultaten talar för att språkkontexten i sig inte verkar ha någon betydelse. Ändå är det rimligt att vara försiktig med denna slutsats, till dess att fler goda studier finns.

Det kan som vi nämnt också finnas negativa effekter av att gå i skolor eller skolklasser med många utlandsfödda, utan att språket nödvändigtvis ligger bakom. Analyser av detta är vanligare, men även de komplexa, och resultaten skiljer sig mellan länder och studier (jfr genomgången av Jensen 2021). På svenska data, årskurs-9-kohorten 1998–99, hittar Szulkin och Jonsson (2007) en negativ effekt av andelen med utländsk bakgrund generellt, men speciellt för dem som själva immigrerat. I Brandén, Birkelund och Szulkins (2018) studie verkar dock inte andelen utrikesfödda i skolan ha några negativa effekter på vare sig grundskolebetyg eller framtida utbildningskarriär. Andelen från samma etniska grupp ("co-ethnics") i bostadsområdet tycks ha en negativ effekt på betyg i årskurs 9, med undantag för en liten andel där denna "sam-etniska" grupp har hög utbildning, då effekten är den motsatta (Bygren och Szulkin 2010).

Vi måste dock vara försiktiga med slutsatserna, eftersom analyserna som vi refererar oftast analyserar genomsnittliga linjära effekter, och man kan tänka sig att en negativ effekt av språk-

kontexten uppträder enbart om det är en stor majoritet i en skolklass som har andra hemspråk än svenska. Szulkin och Jonsson (2007) hittar en negativ effekt för årskurs-9-elever i skolor där mer än 40 procent av eleverna har utländsk bakgrund. Tröskeeffekter av detta slag skulle behöva analyseras med nyligen anlända elever separerade och med nyare data.

Om vi betraktar dessa frågor i ett policyperspektiv finns det två infallsvinklar. Om man överväger en skolpolitik som garanterar att svenska talas i alla skolor och kanske alla klassrum kan man (i) försöka få till stånd en fördelning av elever med olika hemspråk över skolor/klasser så att detta möjliggörs, men man kan också (ii) stärka svenskan där andra språk dominerar, exempelvis genom att ägna mer tid åt att lära ut svenska (inom eller utanför skoltiden). Om man antar att andelen med annat hemspråk än svenska reflekterar (också) andra egenskaper hos dessa elever (t.ex. ekonomisk utsatthet) skulle (i) vara tillräckligt och mer effektivt.

Med det kunskapsunderlag vi har idag, tycks alltså konsekvenserna av en språklig segregering för skolresultaten vara svåra att bestämma, och varken policyåtgärder av typen (i) eller (ii) förefaller akut motiverade just för skolresultaten (däremot, som sagt, om man vill öka den sociala integrationen). Vi följer upp denna tolkning med analyser av betydelsen av skolsegregering i avsnitt 4.6. Detta är en fråga som bör följas noggrant, särskilt som koncentrationen av elever med utländsk bakgrund ökar i många områden och skolor som en följd av immigration och boendese segregation, samt till en (mindre) del också som en följd av ökningen av andelen friskolor (Böhlmark, Holmlund och Lindahl 2016; Holmlund, Sjögren och Öckert 2019; Brandén och Bygren 2022). En diskussion om skolegenskaper följer också i kapitel 11.

4.5 Skolengagemang

I CILS4EU ställde vi också frågor om skolengagemang och synen på utbildning. Resultaten från årskurs 8 visar att unga med utländsk bakgrund inte låter sig nedslås av sina sämre studieförutsättningar (figurerna 4.12 och 4.13). Långt ifrån att kapitulera inför ibland svåra omständigheter tar de verkligen skolan och sin utbildning på allvar – och på större allvar än sina klasskamrater från majoritetsgruppen.

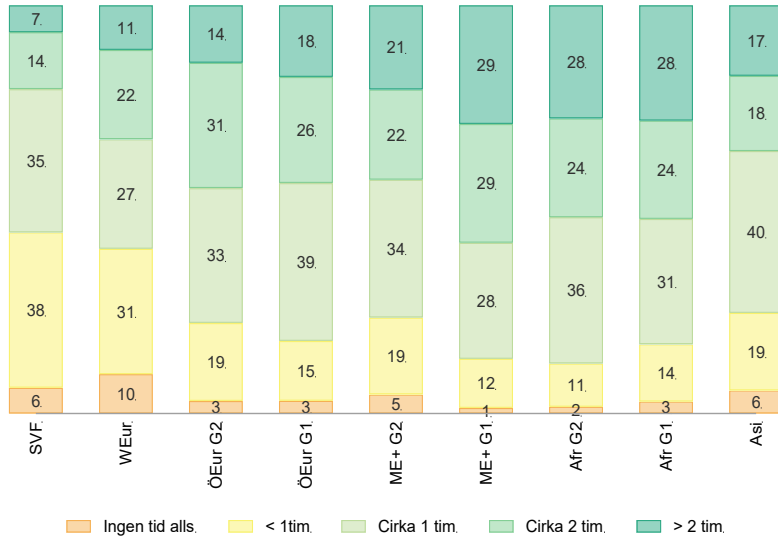
Elever med utländsk bakgrund är mer övertygade om att de kan få höga betyg och göra bra ifrån sig; fler av dem menar att utbildning är viktigt; och de anstränger sig hårdare och läser mer läxor. Detta gäller inte minst de grupper som annars tillhör de mest utsatta, barn till invandrare från Mellanöstern och Afrika. Det är till exempel nästan 80 procent av unga med bakgrund i dessa regioner som ”instämmer absolut” i att det är viktigt för dem att få bra betyg – att jämföra med knappt hälften av unga med svensk bakgrund (figur 4.12). Och när runt hälften av unga med bakgrund i länder i Afrika brukar läsa läxor två timmar eller mer en vanlig vardag, så gäller detta för bara en dryg femtedel av unga med svensk bakgrund (figur 4.13).

Figur 4.12 Indikatorer för skolengagemang och ambitioner för elever med olika bakgrund. Elever som gick ut årskurs 9 år 2012.

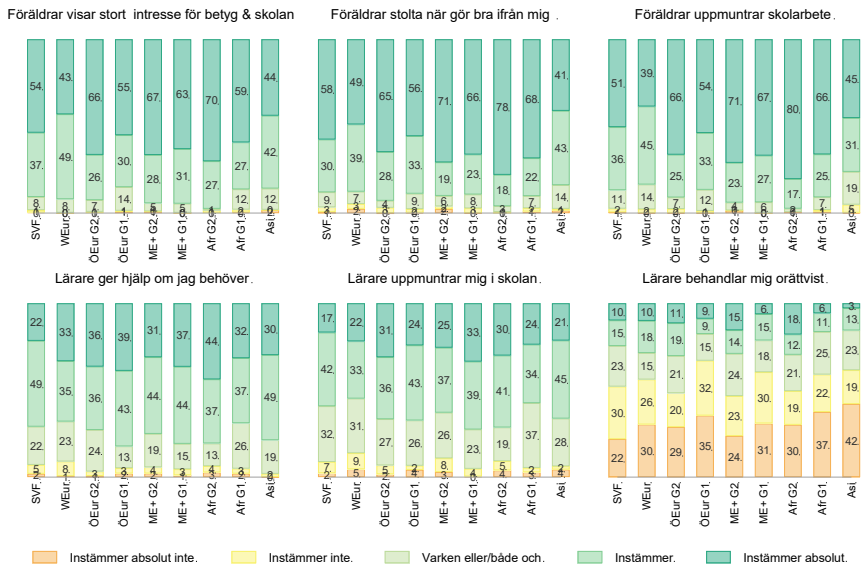

Källa: CILS4EU. N=5 428.

Figur 4.13 Läsläsning i timmar för elever med olika bakgrund. Elever som gick ut årskurs 9 år 2012.

Figur 4.14 Indikatorer för stöd från föräldrar och lärare för elever med olika bakgrund. Elever som gick ut årskurs 9 år 2012.

Källa: CILS4EU. N=5 428.

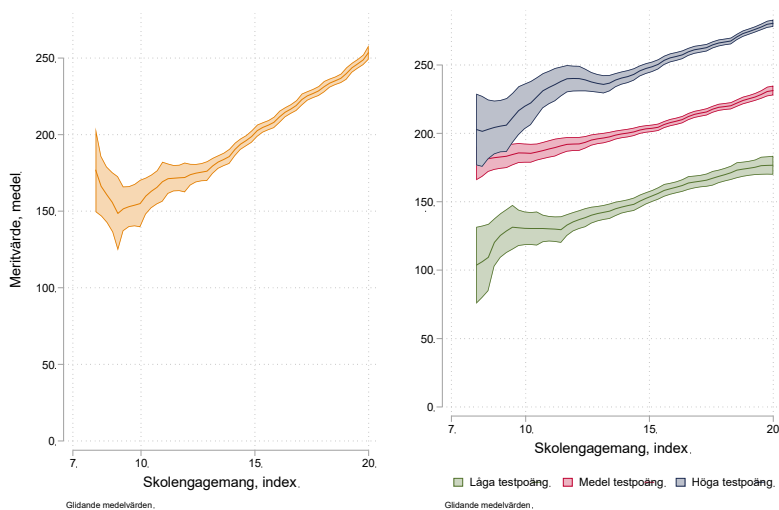
En anledning till denna positiva inställning till lärande och utbildning är sannolikt att utrikesfödda föräldrar fäster stor vikt vid detta och uppmuntrar barnen. I den övre delen av figur 4.14 ser vi att unga med utländsk bakgrund i betydligt högre utsträckning instämmer i att deras föräldrar visar ett stort intresse för deras betyg och skolgång, att de är stolta när barnen gör bra ifrån sig i skolan, och att de uppmuntrar skolarbete. Det är till exempel runt 70–80 procent av unga med bakgrund i länder i Mellanöstern och Afrika som ”instämmer absolut” i att deras föräldrar uppmuntrar skolarbete, jämfört med hälften av unga med svensk bakgrund.

Vi nämnde tidigare att en möjlig form av diskriminering i skolan skulle vara att elever med utländsk bakgrund skulle få mindre hjälp eller uppmuntran av lärarna i skolan. I den nedre delen ser vi att de tvärtom har en mer positiv uppfattning om den hjälp och uppmuntran de får från lärare i skolan, medan det inte finns något tydligt mönster av skillnader mellan grupper när det gäller att bli behandlad orättvist.

Hur kan vi förstå resultaten i detta avsnitt? En möjlighet är att de kommer från en kombination av att utlandsfödda föräldrar har högre aspirationer för sina barn och att de också förmår förmedla dem mer effektivt. Detta är emellertid inte så lätt att leda i bevis, trots att vi vet att familjebanden i allmänhet är tätare i familjer som immigrerat. I en studie på CILS4EU-data har vi kunnat visa ett mycket starkt samband mellan utländskt ursprung (särskilt utomeuropeiskt) och föräldrars aspirationer för sina barns utbildning, vilket i sin tur har ett samband med barnens egna yrkesaspirationer (Plenty och Jonsson 2021). Men när vi i samma studie analyserar betydelsen av familjerelationer (uppmuntran, närhet, kontroll) finner vi inte att dessa förmedlar sambandet mellan föräldrarnas ursprung och barnens yrkesaspirationer. Som ett stöd för tanken att föräldrapåverkan är starkare i familjer med utländsk bakgrund kan vi ändå notera resultaten i Friberg (2016). De visar att cirka 70 procent av unga i Norge med ursprung i länder i Mellanöstern instämmer i att ”det viktigaste målet i mitt liv är att göra mina föräldrar stolta”, jämfört med runt 20 procent av unga med ursprung i Norge och Sverige – en extrem skillnad. Denna skillnad tycks också ligga bakom det större skolengagemanget bland unga med utländsk bakgrund i Norge (Friberg 2019).

Om skolengagemang och en positiv inställning till lärande förbättrar skolresultaten kan de utgöra en kompenserande kraft för unga med utländsk bakgrund. Den nackdel som de har i betyg skulle alltså kunna vara större om de inte hade denna inställning. I figur 4.15, vänstra grafen, ser vi att det finns ett starkt positivt samband mellan skolengagemang och meritvärde. Skolengagemang mäts här i ett index som summerar de fem indikatorerna i figur 4.12. Eftersom det kan handla om ett omvänt orsakssamband (dvs. de som presterar bättre i skolan ser mer positivt på utbildning) studerar vi i grafen till höger om det finns ett samband även inom delgrupper som har likartade betyg på nationella proven. Vi ser att så är fallet, även om kurvornas lutning är något flackare i den högra grafen.²²

Figur 4.15 Samband mellan skolengagemang och betyg totalt (vänster graf) och uppdelat på tre grupper (höger graf) efter resultat på nationella prov i engelska, matematik och svenska (totalpoäng tredelade)

Not: Glidande medelvärden med 95%-iga konfidensintervall.

Källa: CILS4EU. N=5 009.

²² Meritvärdet är i genomsnitt 10 poäng högre för varje enhet i indexet på skolengagemang. När vi kontrollerar för testresultat (antal poäng på nationella prov) reduceras detta samband med knappt hälften till drygt 5 poäng.

Även om vi inte med säkerhet kan säga att det är den positiva inställningen till studier och skolarbete i sig som har betydelse – det kan fortfarande vara så att måttet på inställning och skolengagemang delvis reflekterar effekten av andra skillnader som vi inte observerar – så kan vi åtminstone tentativt säga att skolengagemanget bland unga med utländsk bakgrund delvis kompenserar för deras i genomsnitt svagare studieförutsättningar.

4.6 Skolsegregering

I den allmänna debatten, liksom i mycket av forskningen och i nästan alla politiska diskussioner om etnisk integration, framhålls den fysiska segregationen som ett av de största problemen. Segregation förstås då normalt sett antingen som socioekonomiskt eller etniskt betingad (alternativt båda), och gäller såväl bostadsområde som skola. Det handlar alltså om var personer med olika bakgrund bor och verkar, och om betydelsen av den sortering som gör att detta mönster är långt ifrån slumpmässigt. Individer och familjer väljer var de vill bo och i vilken skola deras barn ska gå, men dessa val är starkt påverkade av vilka resurser de (och deras föräldrar) har – det gäller förstås ekonomi, men också sociala nätverk med mera. För nyanlända är en stor strukturell begränsning var det finns lediga lägenheter.

Det är alldeles klart att vi som sociala varelser påverkas på olika sätt av vilka människor som finns i vår omgivning, och segregation påverkar med stor sannolikhet också flera processer som relaterar till integration. Kanske mest uppenbart är att det påverkar vilka vänner vi får, vilka språk vi hör, vilka normer och traditioner vi upplever, liksom hur trygga vi känner oss. Hur mycket skolsegregeringen påverkar social och kulturell integration i Sverige är inte klarlagt, men det förefaller rimligt att utgå från att segregationen bromsar integrationen i dessa avseenden.

Men hur är det med utbildning? Påverkas elevers utbildningsresultat av segregationen, och är detta något som är till särskild nackdel för unga med utländsk bakgrund? Här är sambandet inte lika uppenbart som när det gäller exempelvis social integration, men det är inte orimligt att sådana effekter finns. Man kan till exempel tänka sig att segregation kan medföra att skolor har olika möjligheter att

attrahera och behålla bra lärare, att unga med utländsk bakgrund missgynnas av en mindre exponering för svenska språket, eller att kamrateffekterna i skolor där många elever har lågutbildade föräldrar ”drar ner” skolresultaten också för andra. Det finns också potentiella effekter i andra riktningen – den kompenserande resurstilldelningen ger ofta mer ekonomiska resurser till skolor där fler har utländsk bakgrund, och det i genomsnitt starkare skolengagemanget bland unga med utländsk bakgrund, som vi såg i förra avsnittet, kan ha positiva kamrateffekter.

Det finns ett relativt rättframt sätt att mäta hur stor del av exempelvis betygsskillnader som *kan* bero på skolsegregering. Det är en metod som slog igenom i den första stora moderna utbildningssociologiska studien i USA, den så kallade ”Colemanrapporten” (se Coleman m.fl. 1966). Man beräknar helt enkelt hur stor andel av individuella skillnader i skolprestationer (t.ex. betyg), mätt som variansen runt medelvärdet, som kan återföras på skillnader *mellan* skolor relativt skillnader *mellan* elever *inom* skolor (en s.k. variansdekomponering). Det här är ett mått på hur olika skolor är när det gäller elevernas skolprestationer och ger ett slags maximalt värde på hur mycket skolor kan betyda för utbildningsskillnader (måttet säger i sig inget om *effekter* av segregering; vi återkommer till den frågan).

På basis av PISA-studien 2012 i matematik för 14-åringar kan vi få perspektiv på skillnaden mellan skolor i olika länder ungefär för vår födelsekohort (OECD 2013, figur II.2.7). Den varians i matematiktestet som ligger mellan skolor var 12,3 procent i Sverige med liknande nivåer i Norge och Danmark (men bara hälften så mycket i Finland), 22,6 procent i USA och 29,7 procent i Storbritannien. Dessa skolsystem är då alla, med viss variation, icke-selektiva (dvs eleverna är inte uppdelade efter prestationer, kunskapsnivå, eller testresultat förrän i 16-årsåldern). De länder som har selektiva skolsystem ligger på helt andra nivåer: Tyskland 57,7 procent, Belgien 63,3 procent och Nederländerna 65,3 procent, för att ta några exempel. Att detta mått har kommit att bli en viktig indikator på segregering och likvärdighet inte bara i internationella studier utan också i den svenska debatten visas av att många är bekymrade över att denna andel stigit påtagligt, från drygt 2 procent vid början av 1990-talet till cirka 14 procent år 2016 (Holmlund, Sjögren och Öckert 2019, figur 6.4).

Att utbildningsskillnader mellan skolor ökar är ett mått på att skolsegregationen växer och det finns, som vi diskuterat ovan, flera skäl till att se med oro på detta. Detta gäller exempelvis tillgången till sociala nätverk, språkutveckling, med mera. Men när det gäller skolprestationer är ju den centrala frågan om de ökade utbildningsskillnaderna som reflekteras i detta mått i någon mån beror på hur ”bra” skolorna är. Här gäller det att inte dra förhastade slutsatser. Det är lätt att lite oreflekterat tillskriva *skillnader* mellan skolor *effekter* av dessa skolors förmåga att lära ut. Olikheter mellan skolor i elevers studieresultat behöver emellertid inte spegla ”skolkvalitet”.

Ett alternativ, som i de flesta studier visar sig vara en konkurrenskraftig förklaring, är att skillnader mellan skolor till största delen beror på att de har elever med olika förutsättningar. Elevers skolprestationer är starkt påverkade av individuella förutsättningar i form av olika förmågor och begåvningsprofiler, vilka i sin tur är en produkt av arv och miljö, bland annat i form av tidig socialisation. Till dessa individuella förutsättningar kommer familjeförutsättningar, som grundas i olika karakteristika och resurser i uppväxthemmet – ekonomiska, kulturella, sociala – och som verkar över hela skolgången (t.ex. via läxhjälp, sommarkurser, språkresor). Tillsammans kan vi se individuella och familjeförutsättningar som *studieförutsättningar*.²³

Begreppet *elevsammansättning* används ofta för att beskriva att olika skolor har elever med olika studieförutsättningar. Det är en viktig aspekt som ofta förbises i debatten. Eftersom elevers studieförutsättningar är betydelsefulla för skolprestationer, drivs mycket av de observerade skillnaderna mellan skolor i utbildningsprestationer av vilka elever som går i vilka skolor – alltså elevsammansättningen. Om vissa skolor har en stor andel nyinvandrade elever med svaga språkkunskaper i svenska och med lågutbildade föräldrar, kommer dessa skolor med hög sannolikhet att ha låga genomsnittsbetyg, helt oavsett hur god kvalitet skolorna håller. Ett naturligt sätt att gå vidare från siffrorna över hur stor andel av individuella skillnader i skolprestationer som kan återföras på skolor, är nu att

²³ Uppdelningen i individuella och familjerelaterade förutsättningar är mest en heuristisk procedur (dvs. ett förenklat sätt att tänka på processen bakom), samt ett sätt att tolka de olika prediktorer som vi använder (kognitiv och verbal förmåga kan t.ex. ses som individuella förutsättningar, hushållsinkomst som en familjerelaterad förutsättning). De individuella förutsättningarna beror förstås delvis på familjeresurser varför det inte finns något säkert sätt att ”dela upp” betydelsen av respektive förutsättning för ett utfall (t.ex. betyg).

försöka göra denna jämförelse när vi samtidigt tar hänsyn till skolors olika elevsammansättning.

Hur ska man då ta hänsyn till elevsammansättningen? Det finns flera strategier som använts i tidigare forskning. Ett vanligt och relativt enkelt sätt är att ta hänsyn till familjebakgrunden, särskilt hushållets och föräldrarnas resurser, till exempel utbildningsnivå, yrkesposition och/eller inkomst. Vi vet att dessa indikatorer har ganska starka samband med individuella studieförutsättningar och dessutom sammanfattar mycket av familjens resurser. De kan knappast heller ha påverkats av elevsammansättningen i skolan, det vill säga, med en teknisk term är de med största sannolikhet exogena.²⁴ Man kan också gå längre och inkludera individuella förutsättningar, men här blir metodproblemen plötsligt större. Sådana egenskaper, exempelvis förkunskaper, skulle idealt sett behöva mätas innan skolstart, alternativt skulle de behöva vara av en typ som inte påverkas av skolan eller elevsammansättningen i den tidigare skolkarriären.

Figur 4.16 visar resultaten från en analys av segregationens omfattning och förändring, sett som den del av betygsskillnaderna i årskurs 9 som kan återföras på skolor.²⁵ Analysen är gjord först i bruttoform, utan några kontroller, därefter kontrollerat för olika observerbara aspekter av elevsammansättningen.²⁶ Vi kontrollerar inte för tidigare skolprestationer, men i en alternativ modell (redovisad med streckade linjer) kontrollerar vi för om eleven har någon form av särskilt stöd,²⁷ och exkluderar resursskolor ur analysen.

Det finns olika sätt att beräkna andelen av variansen som ligger mellan skolor, och vi använder därför två mått för att pröva om trenderna är robusta. I analysen tar vi avstamp i de kohorter som gick ut årskurs 9 år 2011 och analyserar varje årskurs-9-kohort till

²⁴ Om vi istället för skolegregation skulle ha fokuserat på boendesegregation, hade yrke och inkomst inte varit lika uppenbara att inkludera, eftersom de kan vara konsekvenser av boendesegregationen – i vissa områden finns sämre möjligheter till jobb t.ex. Då hade föräldrarnas yrke och inkomst också kunnat ses som mediatorer genom vilka boendesegregationen verkar.

²⁵ Vi exkluderar skolor med färre än 10 elever i årskurs 9, och skolor där alla elever har meritvärde kodat 0 för att skolan följer en annan läroplan (internationella skolor).

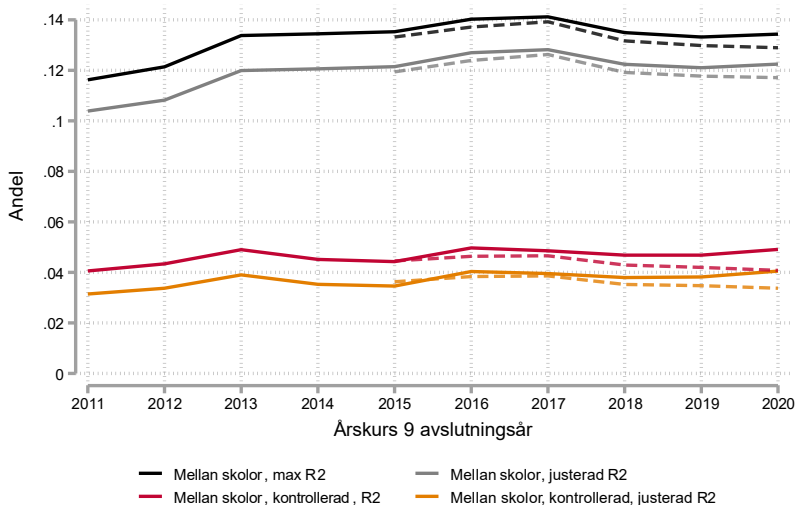
²⁶ Modellen inkluderar kön, ålder i månader, moders respektive faders ålder, moders respektive faders utbildningsnivå, moders respektive faders disponibla familjeinkomst när eleven var 10–15 år, födelseland/region, och ålder vid invandring.

²⁷ Anpassad studiegång, åtgärdsplan, särskild undervisning (grupp/enskild), handledning på modersmålet. Denna information finns bara för de som gick ut årskurs 9 2015 och framåt.

och med 2020. Vi är intresserade både av resultaten i tvärsnitt och av förändringen över tid – det vill säga att svara på frågan om förändrade betygsskillnader mellan skolor är ett tecken på förändrade skillnader i skolkvalitet, eller en mer ”mekanisk” effekt av ändrad elevsammansättning.

De två översta heldragna linjerna i figur 4.16 visar andelen förklarad varians som ligger mellan skolor totalt sett, det vill säga när vi även inkluderar den varians som beror på elevsammansättningen. Skillnaden mellan dem är att den översta är rent beskrivande (R^2), medan den nedre korrigerar för att skolors genomsnitt skulle skilja sig åt något även vid en helt slumpmässig fördelning av elever (justerat R^2).

Figur 4.16 Andel varians i meritvärde som ligger mellan skolor, utan samt med kontroller för elevsammansättning, för kohorterna som avslutade årskurs 9 åren 2011–2020

Not: De streckade linjerna visar alternativa estimat med resursskolor uteslutna och kontroll för olika former av särskilt stöd.

Källa: Data från utbildnings- och befolkningsregister. N=1 012 966.

Andelen av variansen i meritvärde mellan skolor ligger runt 10–14 procent, vilket är i linje med tidigare resultat. Båda kurvorna visar att skillnaden mellan skolor i genomsnittliga meritvärden ökade något mellan 2011 och 2016, men därefter har skillnaden minskat något. Detta är intressant eftersom trenden ända från början av

1990-talet, som nämnts, har varit en kraftigt ökande segregering, som alltså tycks ha brutits. De streckade linjerna ligger bara strax under de heldragna, vilket visar att resursskolorna inte bidrar mycket till variansen i elevers betyg. Det är inte förvånande eftersom få elever går i sådana skolor.

De två nedersta heldragna linjerna visar hur stor andel av variansen som ligger mellan skolor när vi har tagit hänsyn till de aspekter av elevsammansättningen som vi har mätt, och även här visar vi nivåerna före och efter justering för de skillnader som förväntas uppstå av ren slump. Skillnaden i genomsnittliga meritvärden mellan skolor står för 3–5 procent av variansen i meritvärden, och här finns knappt någon uppåtgående trend fram till 2016. De ökade skillnaderna mellan skolorna som vi såg i de översta linjerna under den perioden drevs alltså av ökade skillnader i elevsammansättning mellan skolor – en slutsats som också drogs för en tidigare, och delvis överlappande period av Holmlund, Sjögren och Öckert (2019). Deras studie inkluderar även variansanalyser av fler utbildningsutfall, och med modeller (t.ex. syskonmodeller) som i ännu högre grad fångar upp skillnader i elevsammansättning. Utifrån dessa drar de slutsatsen att ungefär 2 procent av variansen i utbildningsutfall ligger mellan skolor. Jonsson och Treuter (2019), också med en mer detaljerad modell för elevsammansättningen som inkluderar individuella studieförutsättningar, landar på skattningar mellan 2 och 4 procent.

Vi kan notera att även för de nedre linjerna ligger de streckade nära de heldragna, men skillnaden mellan dem ökar mot slutet av perioden. Detta visar att en liten men ökande del av variansen mellan skolor drivs av sammansättningen med avseende på andelen elever med särskilt stöd.²⁸

Slutsatsen är att det faktum att elever med olika bakgrund går i olika skolor – det vill säga skolsegregationen – inte *i sig* tycks ha någon stor betydelse för deras meritvärde. Skillnaderna som vi observerar mellan skolor beror nästan helt på att de har elever med olika studieförutsättningar. Det är viktigt att konstatera att detta fortfarande gäller, trots att skillnaden mellan skolor ökat under en period. Det betyder att den naturliga tolkningen hos många, att en ökad skolsegregation har lett till ökad ojämlikhet i meritvärden,

²⁸ En alternativ förklaring är att skolor blivit bättre på att rapportera särskilt stöd, så att variabelernas kvalitet ökar över tid.

mest är en synvilla. Det som har hänt är att elevsammansättningen har förändrats i och med att segregationen tidigare ökade, så att fler elever med samma studieförutsättningar allt oftare kom att gå i samma skolor. Detta speglar i huvudsak en sorterings- eller selektionsmekanism i grundskolesystemet, inte en ojämlikhetsmekanism.

Tabell 4.4 Avvikelse från förväntat skolmedelvärde för skolor i olika percentiler. Elever som gick ut årskurs 9 åren 2011–2013.

Percentil	Avvikelse från förväntat skolmedelvärde
1	-29
5	-16
10	-13
25	-7
50	-1
75	+6
90	+15
95	+21
99	+32

Not: Percentiler i individfördelningen.

Källa: Data från utbildningsregister. N=297 635.

En nackdel med att använda andelen förklarad varians är att det inte är ett särskilt intuitivt mått. För att få bättre grepp om vad våra resultat betyder visar tabell 4.4 den skattade meritvärdesskillnaden för skolor i olika percentiler i fördelningen, ordnade efter hur mycket skolan avviker från det meritvärde som förväntas givet elevsammansättningen – en avvikelse som vi kan se som en indikator på ”skolkvalitet”.²⁹ Vi använder modellen som motsvaras av de heldragna nedre linjerna i figur 4.16,³⁰ För att reducera effekten av slumpmässiga variationer tar vi genomsnittet över tre skolkohorter (här 2011–2013, men resultaten är snarlika över hela den observerade perioden). Elever med givna förutsättningar enligt vår modell har till exempel 7 meritpoäng mer om de går i en skola som är 25 percentiler

²⁹ Detta är inte ett ovanligt sätt att definiera skolkvalitet – som en skolas förmåga att få eleverna att, utifrån deras studieförutsättningar, nå kunskapsmålen (mätt som meritvärden). Men som vi kommer att diskutera senare kan skolkvalitet också ses som ett bredare begrepp som exempelvis innefattar skolans arbetsmiljö eller ”skolklimat”.

³⁰ Vi tar percentiler i fördelningen av individer, inte i fördelningen av skolor. Med percentiler i fördelningen av skolor ges små skolor högre vikt. Den lägsta percentilen har då mycket lägre meritpoäng, vilket helt förklaras av att de har höga andelar elever med särskilda behov.

”bättre” än om de går i medianskolan. En extrem förändring från den första percentilen till den 99:e motsvarar en förändring på drygt 60 meritpoäng, vilket motsvarar en knapp standardavvikelse i meritvärdet. Dessa skillnader överskattar sannolikt skoleffekterna, eftersom sortering till skolor kan ske också baserat på egenskaper hos elever och deras familjer som vi inte observerat och kan justera för.³¹

Så här långt har vi studerat den totala variationen i betyg mellan *elever*, men ännu inte skillnaden mellan *grupper*. Går elever med utländsk bakgrund oftare i skolor av ”lägre kvalitet”, det vill säga i skolor där meritvärdena är lägre än förväntat givet elevsammansättningen? Bland årskurs 9-eleverna 2011–2013 gick de med svensk bakgrund i genomsnitt i skolor i den 50:e ”kvalitetspercentilen”, och motsvarande siffror för unga med utländsk bakgrund är 51 (generation 2), 47 (generation 1 tidig) och 41 (generation 1 sen). Bland årskurs 9-eleverna 2018–2020 har den genomsnittliga kvalitetspercentilen ökat bland unga med utländsk bakgrund, till 55 (generation 2), 50 (generation 1 tidig) och 42 (generation 1 sen). Givet siffrorna i tabell 4.4 kan dessa skillnader översättas till genomsnittliga meritvärdesskillnader om 0 till 3 poäng – i praktiken inga skillnader alls. Relativt nyliga svenska studier som gjorts av skolsegregation tyder inte heller på att den har negativa utbildningsmässiga konsekvenser för unga med utländsk bakgrund (Holmlund, Sjögren och Öckert 2019; Jonsson och Treuter 2019).

Skolor är olika, det känner alla till, och vi vet också att de är påfallande olika när det gäller vilka betyg eleverna får och hur många elever som är behöriga till gymnasiet. Inte nog med det, de har också under en period från ungefär 1993 fram till ungefär 2016 blivit mer olika i utfall.³² Men när det gäller att få elever med givna studieförutsättningar att nå kunskapsmålen är skolor inte olika – de är förvånansvärt lika. Detta förhållande verkar dessutom ha varit stabilt under den period vi studerar.

Efter denna, kanske oväntade, slutsats bör vi ställa två viktiga följdfrågor om segregationen, frågor som visserligen ligger utanför ramarna för denna studie, men som ändå bör tas upp i anslutning till våra analyser. Den ena följdfrågan är om det finns förhållanden och utfall utöver betygen som är till men för unga med utländsk bak-

³¹ Skillnaderna i meritvärden behöver inte heller återspegla skillnader i elevers kunskaper utan kan bero på att skolor har olika generös betygssättning.

³² För den period som ligger före den vi täcker, se Holmlund, Sjögren och Öckert (2019, figur 6.4).

grund och som gör att segregeringen bör motverkas – främst andra aspekter av ”skolkvalitet”. Den andra frågan är vilka institutionella eller andra mekanismer som gör att den ökande segregeringen i den svenska skolan under den period som vi och andra studerat (ungefär 1993–2020) *inte* lett till ökad ojämlikhet i betyg.

För den första frågan måste vi reflektera över andra aspekter av ”skolkvalitet” än de som speglas i betyg eller andra kunskapsutfall. Ett argument här, är att grundskolan, där elever går av plikt, bör kunna erbjuda en god arbetsmiljö, förutom en produktiv läromiljö (som förstås hänger ihop med arbetsmiljön). Utifrån detta argument studerade Jonsson och Treuter (2019), för kohorten födda 1996 (i CILS4EU), olika aspekter på ”goda” och ”mindre goda” skolförhållanden (vilket de definierade som en dimension av skolkvalitet). Dit hör *skolresurser*, definierat som de förhållanden i skolan som normalt sett beror av ekonomiska medel – lärartäthet, tillgång till bibliotek, skolpsykolog och utrustning (t.ex. datorer, lab-salar), klasstorlek och så vidare. Sådana resurser kan antas påverka skolresultat, men utgör också kvalitetsaspekter i sig själva. Dit hör också det som i forskningen ofta kallas ”*skolklimat*” och som främst berör förhållanden som inte är direkt beroende av skolbudgeten. Exempel är sociala relationer mellan lärare och elever, mobbning, ”ordning och reda” i klassrummen, lärare och elevers engagemang, skolans ledning, med mera (se Thapa m.fl. 2013).³³

På basis av många olika indikatorer på skolresurser och skolklimat studerades deras medelvärden över olika grupper av unga: de med utländsk bakgrund, uppdelat på generation 1 och 2, samt socioekonomiskt ursprung. Resultaten visar på små skillnader. Skolresurser är till annars förfördelade gruppers fördel när det gäller lärartäthet, medan det i dessa data inte finns några gruppskillnader i klasstorlek, lärarens kvalifikation, eller lärares upplevda hinder för undervisningen i form av utrustning med mera. Skolklimatet är bättre för dem med utländsk bakgrund när det gäller skolengagemang från elever, men sämre när det gäller ordningsfrågor. Här är det främst skillnader i de relativt ”lätta” problemen som sticker ut. Unga med utländsk bakgrund går oftare i stökigare skolor där elever till exempel kommer försent och skolkar, använder grovt språk och verbala trakasserier, samt bråkar. I dessa data är det inga skillnader

³³ Indikatorerna kommer från intervjuer med elever och med lärare, samt från register. Se Jonsson och Treuter (2019, bilaga A).

när det gäller mindre frekventa och allvarigare problem som grövre våld, vapen, droger, mobbning, och sexuella trakasserier (Jonsson och Treuter 2019, tabell 3.1, samt bilaga C; för mobbning och social exkludering, se Plenty och Jonsson 2017).

Vi måste komma ihåg att detta är genomsnittsskillnader, att data kommer från 2011–12, samt att vissa skattningar (av indikatorer rapporterade av lärare) är ganska osäkra. Den övergripande slutsatsen är ändå att när vi mäter skolkvalitet som skolresurser och skolklimat finns det inga stora skillnader mellan elever med utländsk och svensk bakgrund.

Det skulle vara intressant och relevant att följa upp denna studie med nyare data, särskilt med fokus på studiemiljön, eftersom stökiga skolor kan antas sätta ner effektiviteten i lärandet, liksom försämra den vardagliga trivseln i skolan. För vissa indikatorer finns det uppdaterad information, som dock inte förändrar huvudintrycken (se kapitel 10 för en översiktlig genomgång och diskussion om denna fråga).

Vår andra tillägsfråga till analyserna av skolegregering är om våra slutsatser om den begränsade betydelsen när det gäller skolprestationer och skolkvalitet också håller när vi studerar andra relevanta utfall. Vi har inte specialstuderat detta här, men tidigare resultat talar för att segregeringen har negativa konsekvenser för den sociala integrationen (Jonsson, Mood och Treuter 2022). En allsidig sammansättning av skolklasser kan också antas ha andra positiva effekter, exempelvis att öka förståelsen mellan grupper och minska fördomar (Pettigrew och Tropp 2006). Skollagen (10:e kap., §2) säger också att skolan skall ”främja allsidiga kontakter och social gemenskap.” Förutom detta ingår i grundskolans roll att förmedla och förankra demokratiska värden. Skolinspektionen (2012), i en granskning av 17 grundskolor, var starkt kritisk till skolornas hantering av värdegrundsuppdraget. Detta visar att frågan borde vara angelägen att analysera på nationell nivå med fokus på skillnader mellan elever med svensk och utländsk bakgrund. Detta gäller särskilt med tanke på de många elever som är relativt nyanlända till Sverige och som ofta kommer från länder med andra normsystem, och som saknar ett demokratiskt styrelseskick.

När vi summerar frågan om skolegregering och dess konsekvenser för likvärdighet och gruppskillnader, finner vi en ganska liten betydelse av själva segregeringen. Man kan fråga sig varför. Ett

svar är att för att skolsegregeringen skulle ha konsekvenser krävs såväl (i) att den medför eller speglar skillnader i skolkvalitet, som (ii) att relevanta dimensioner av skolkvalitet (fr.a. skolresurser, skolklimat och elevsammansättning) har kausala effekter för utfall på elevnivå.

I realiteten finns det få exempel där det både finns en övertygande kausal effekt av en skolegenskap, samtidigt som det finns stora skillnader i samma egenskap mellan skolor. Exempelvis har vi relativt goda belägg för att mindre skolklasser skulle förbättra skolresultaten överlag och också minska gruppskillnader (Fredriksson, Öckert och Oosterbeek 2013; 2016) – men klasstorleken i svensk grundskola varierar för lite för att det skulle göra någon stor skillnad för skolresultat mellan grupper. Samma sak gäller för andra aspekter av skolkvalitet – det finns forskning som tyder på kausala effekter av lärarkompetens och lärartäthet, men variationen i svensk grundskola är liten (och delvis kompensatorisk). Diemer (2022) rapporterar heterogena kamrateffekter som talar för att vänner med svensk bakgrund har en positiv effekt på skolresultaten för dem med utländsk bakgrund. Segregeringen skulle därmed på sikt kunna få negativa konsekvenser, men sannolikt är vänskapsrelationerna mellan dessa grupper för få och effekterna för små för att denna kamrateffekt skulle slå igenom med de relativt små förändringar i segregeringen under den period vi studerar. På den andra sidan finns det då förhållanden som verkligen varierar mycket mellan skolor – exempelvis andel utrikesfödda elever, eller andel med lågutbildade föräldrar – men där dessa förhållanden istället inte tycks ha nämnvärt negativa effekter på skolresultat.

En tolkning av våra (och andras) resultat att skolsegregeringen inte tycks spela någon roll för gruppskillnader är sålunda att det sällan förekommer att en aspekt av skolkvalitet *både* har en icke-trivial kausal effekt på skolprestationer *och* varierar nämnvärt över skolor med olika karakteristika (t.ex. social bakgrund eller andel utlandsfödda). Det senare förhållandet är ju påverkbart genom kompensatoriska åtgärder, och det kan delvis vara det som gör att grundskolor också med stora utmaningar trots allt fungerar. Denna tolkning är helt förenlig med möjligheten att segregationen i ett annat scenario, med svagare kompensation eller lägre generell skolkvalitet, skulle kunna ha negativa konsekvenser. Dessa frågor diskuteras vidare i kapitel 10.

4.7 Diskriminering vid nivågruppering

För skolformer upp till 15–16 års ålder har nästan alla skolsystem något inslag av särskiljande av elever som är på olika kunskaps- eller begåvningsnivå. Man antar att det finns pedagogiska fördelar med att ha undervisningsgrupper som är relativt lika när det gäller förmågan att hämta in ett material, och att detta skapar en effektivitet i undervisning och lärande. Man slipper vänta på att de svagaste eleverna har klarat ett visst undervisningsmoment innan man går vidare, och de svagaste slipper bli lämnade utan att ha lärt sig ett visst moment om läraren väljer att gå vidare innan denna punkt (Dahllöf 1971).

Denna syn har lett till att flera skolsystem skiljer elever helt från varandra redan i 10–12-årsåldern, antingen genom att de går i olika skolor, eller i olika klasser. I Sverige var detta fallet på den tiden folkskolan och realskolans lägre klasser överlappade ("parallellskole-systemet") även om särskiljandet inte var gjort på basis av begåvning enbart (se Erikson och Jonsson 1993). Det som uppfattades som ett växande problem var just att delningen av elever kom att göras till stor del utifrån familjebakgrund, exempelvis föräldrarnas inkomst, utbildning och förväntningar på barnen. Införandet av enhetsskolan och grundskolan på 1950- och 1960-talen var ett sätt att komma förbi detta. Anledningen var nya pedagogiska idéer, delvis hämtade från USA, i kombination med att (så småningom) kraftigt negativt selekterade folkskoleklasser kunde upplevas som att de producerade mer förvaring än lärande.

Men den svenska grundskolan, vars bärande idé är att alla ska kunna nå kunskapsmålen inom ramen för en sammanhållen skolform med hjälp av individualiserad undervisning, blev inte fullt ut den 'skola för alla' som man tänkt sig. En nivåindelning i flera ämnen introducerades redan från början fast den under åren har förändrat skepnad och gradvis förlorat legitimitet. Generellt sett har nivågrupperingar blivit allt mindre organisatoriskt tydliga och är i den elevkohort vi studerar helt informella. Skolinspektionens (2010, s. 7) tolkning är till och med att "klassbildning utifrån ett nivågrupperat klassindelningssystem är inte förenligt med skolans författningar."

De teoretiska diskussionerna runt nivågruppering har alltid levt i ett spänningsfält mellan, å ena sida, pedagogiska teorier om att lärande är lättare och mer effektivt i kunskaphomogena grupper,

och, å andra sidan, sociologiska teorier om ojämlikhet som gör gällande att stratifiering inom skolor och skolklasser kommer att missgynna grupper i samhället som redan är i en utsatt position (t.ex. barn till lågutbildade eller utlandsfödda föräldrar). Detta skulle kunna vara fallet om skolan eller de lärare som bestämmer fördelningen av elever över grupper diskriminerade elever från förfördelade samhällsklasser eller med utländsk bakgrund. Man behöver inte tänka sig detta som en följd av ”ren” (”taste”) diskriminering (jfr xenofobi eller rasism), utan som en effekt av gruppsspecifika förväntningar, så att lärare antar att vissa grupper kommer att prestera sämre och därför ger dem mindre utmaningar, ställer lägre krav och placerar dem i långsammare nivågrupper (jfr Rosenthal och Jacobson 1968). Nyare meta-analyser visar dock att sådana förväntanseffekter visserligen förekommer, men är svaga (Jussim och Harber 2005).

Man kan också tänka sig att det handlar om mer subtila kulturella eller sociala koder som gör att lärare får intrycket av att en elev ”tillhör” den framgångsrika gruppen (t.ex. Bourdieu och Passeron 1977). Om elever själva, eller deras föräldrar, kan påverka gruppstillhörighet finns vidare en uppenbar risk att akademiskt självförtroende och föräldrars aspirationer kommer att trumfa lämpligheten för att placeras i en viss grupp (som bör vara hur snabbt man lär sig ett givet lärostoff) (Erikson och Jonsson 1993; 1996; Dollmann 2016). Detta skulle kunna gynna elever med utländsk bakgrund vars föräldrar har mycket höga aspirationer, men de har å andra sidan troligen sämre möjligheter och mindre erfarenhet av att kommunicera detta till skolan. Det finns sammanfattningsvis risker med varje delning av en skolklass, eftersom det är svårt att fatta beslut om enskilda elevers placering enbart på objektiva, ”meritokratiska” grunder.

När då nivågrupperingen sitt syfte att förbättra effektiviteten i grundskolan? Leder den till ökad ojämlikhet i skolresultat och utbildningskarriärer? I den internationella forskningen har dessa frågor studerats utförligt och länge, inte minst i USA och England, som har liknande icke-selektiva system som Sverige fast med något mer entusiastisk nivågruppering (och med olika beteckningar, t.ex. ”tracking”, ”streaming”, ”setting”). Forskningen har vid olika tidpunkter också sammanfattats för att söka någon generell slutsats om eventuell nytta och problem med nivågruppering, och om det finns någon form som har särskilt önskvärda egenskaper.

Amerikanska studier summeras av Steenbergen-Hu, Makel, och Olszewski-Kubilius (2016) i en meta-meta-analys, som sammanfattar ett antal meta-analyser. Deras slutsats är att nivågruppering inom klasser (men inte mellan) har en liten positiv generell effekt utan att leda till ökad ojämlikhet. I en nylig studie som innefattar också europeiska länder (och även analyser av skolsystem med tidig selektion), drar Terrin och Triventi (2023) slutsatsen att nivågruppering inom klasser inte har någon generellt positiv effekt, men leder till något ökad ojämlikhet. Även vid en läsning av enskilda studier av god kvalitet – analysproblemen är stora för denna fråga och metodstrategierna skiljer sig, liksom datas kvalitet – är intrycket att effekter, om det finns några, är av begränsad storlek. De flesta studier visar nollresultat generellt och en del antyder att nivågruppering ökar ojämlikheten (mellan individer och/eller grupper), men inte heller med mycket.

På svenska data fann Bygren (2016), i en analys av homogenitet i studieförutsättningar på gymnasiet, ingen generell effekt, och svårtolkade effekter för etnisk och socioekonomisk bakgrund. Sund (2013) analyserade elevkohorter i skolor som övergav det äldre systemet med "allmän" och "särskild" kurs i matematik (åk-9-kohorterna 1994–1998) och fann inga skillnader i deras matematikbetyg på gymnasiet, men en viss utjämnande effekt med avseende på föräldrars utbildning. Tidigare studier är svåra att generalisera från eftersom ingen har en ideal design och ingen är direkt relevant för det nuvarande svenska systemet. Sammanfattningsvis verkar varken förhoppningarna om mer effektivt lärande eller riskerna för ökad ojämlikhet med nivågruppering matchas av någon övertygande empirisk evidens.

I CILS4EU samlade vi in data om huruvida nivågrupperingar användes i de skolklasser vi undersökte, och även vilken nivågrupp varje elev befann sig i. Skolverket (2010) uppskattar att upp till 40 procent av eleverna hade nivåindelning i matematik år 2009, och i de siffror CILS4EU visar är andelen ungefär densamma (se Rudolphi och Erikson 2016). Nivåindelning är dock betydligt vanligare i matematik än i svenska eller engelska, de övriga två ämnen där den, såvitt vi vet, förekommer.³⁴

³⁴ Det hör till fenomenets informella (och möjligen illegala) status att det inte finns någon information om hur nivågruppering görs, vilken omfattning den har, eller om den är en persistent egenskap hos skolor eller skolyper.

Finns det då någon snedvridning i allokeringen av elever till olika nivågrupper i svenska grundskolor, så att unga med utländsk bakgrund är förfördelade? Vår första analys av nivågruppering är rakt på sak och följer tidigare analyser i sin logik.³⁵ Vi studerar frågan genom en OLS regression med allokering till den högsta nivågruppen i matematik som beroende variabel och generation (1 respektive 2) som prediktorer, och kontrollerar för andra förhållanden som kan påverka fördelningen av elever över grupper (testresultat; kön; föräldrars utbildning och yrke, grupperade). I tabell 4.5 presenteras resultaten, som är ganska enkelt sammanfattade: kontrollerat för individuella och familjerelaterade studieförutsättningar betyder sannolikt inte utländsk bakgrund (eller generationstillhörighet) någonting för placeringen i den högre nivågruppen i matematik – våra skattningar är svagt negativa, men långt ifrån signifikanta på brukliga nivåer.

Tabell 4.5 Sannolikheten att bli placerad i en "hög" ("avancerad"/"snabb") nivågrupp i matematik, kontrollerat för testresultat, kön, utländskt ursprung, samt familjebakgrund

	Matematik, "hög" nivå	
	Procentenhet	Signifikans
Generation 1	-6	e.s.
Generation 2	-3	e.s.
Kognitivt test	11	***
Verbalt test	7	***
Kvinnor	-9	***
Föräldrar gymn låg	1	e.s.
Föräldrar gymn hög	4	e.s.
Föräldrar högskola	4	e.s.
Familj hög-medel yrke	-7	**
Familj medel yrke	-4	e.s.
Familj låg yrke	-15	***

Not: Siffrorna anger procentenheters avvikelser från referenskategorierna. Referens kategorier: Svensk-födda med svenskfödda föräldrar; män; föräldrar grundskola eller lägre; familjens yrkesstatus hög. Estimatet för testen gäller för en standardavvikelses förändring i testresultaten.

*** = signifikant på 1%-nivån; ** = 5%-nivån; e.s. = ej signifikant på 10%-nivån.

Källa: CILS4EU.

³⁵ Delar av resultaten nedan kommer från Jonsson och Madia (2023).

Det är noterbart i tabell 4.5 att vi finner att elever vars föräldrar har yrkestillhörighet med låg status har hela 15 procentenheters lägre sannolikhet att placeras i en hög nivågrupp än de jämförbara elever vars föräldrar har hög status (de är ytterligheterna i fördelningen). Eftersom fler föräldrar med utländsk bakgrund har sådan låg yrkesstatus, drabbar det deras barn så att säga indirekt. Det är därför befogat att fråga om själva nivågrupperingen betyder något för betygen.

Att analysera denna fråga är, som nämnts, inte helt enkelt, eftersom det normalt sett finns en selektion av elever som går i vissa skolor, liksom placeringen av enskilda elever i nivågrupper förstås är långt ifrån slumpmässig. Hur ska man skilja på nivågruppens betydelse från betydelsen av egenskapen hos elever som går i olika skolor och är placerade i olika nivågrupper? Vår utgångspunkt (som är ett oprövat antagande) är att det inte finns någon nämnvärd selektion av elever med olika karakteristika till skolor som praktiserar nivågruppering. Grunden till detta antagande är att nivågruppering är inofficiell, informell och sannolikt ofta tillfällig (exempelvis när en skola fått många asylsökande). Dessutom väljer föräldrar skola ofta flera år innan årskurs 8, vår mätpunkt.³⁶

Strategin för att lösa selektionsproblematiken in i nivågrupper bygger huvudsakligen på en kontrafaktisk tankeövning. Vi frågar vad betygen och betygsskillnaderna skulle vara för elever som *inte* går i skolor med nivågruppering, om de kunde delas upp i tre grupper på motsvarande sätt som i skolor som praktiserar nivågruppering. Hur kan vi då konstruera en sådan kontrafaktisk indelning? Vi tar hjälp av en statistisk modell som imputerar variabeln ”nivågrupp”, med kategorierna ”hög”, ”medel” och ”låg”. Vi använder multipel imputering med flera hundra prediktorer, däribland mycket starka sådana i form av kognitiva och verbala testresultat, liksom uppgifter om föräldrar, aspirationer, klasskamrater, och så vidare. Modellen beräknar korrelationer mellan dessa många indikatorer och nivågruppstillhörigheten för de ungefär 50 procent elever som går i skolor som praktiserar detta. Imputationsmodellen använder sedan dessa korre-

³⁶ Detta utesluter inte att vissa föräldrar kan känna till om en skola använder nivågruppering (t.ex. om äldre syskon gått där), men det förefaller ändå långsökt att tro att något stort antal skulle känna till det och skulle välja skola på grundval av det, särskilt med tanke på att en nästan alla elever går i sin närmaste grundskola (för vår kohort var friskolor på grundskolenivå fortfarande en marginalföreteelse).

lationer för att predicera varje elevs sannolika nivågrupp för de cirka 50 procent som inte har nivågruppering.

På detta sätt delar vi in de egentligen odifferentierade eleverna i tre grupper, precis som de som i verkligheten hade nivågruppering. I nästa steg kan vi då jämföra skillnaden i betyg mellan elever i olika nivågrupper i vardera hälften av eleverna, de som hade nivågruppering och de som inte hade det, men har fått den ”konstruerad” av oss. Den främsta hypotesen är om betygsskillnaderna är större i de skolor som använder nivågruppering i verkligheten, det vill säga att denna institutionella ordning ökar ojämlikheten mellan elever.

Tabell 4.6 Betydelsen av nivågruppering i matematik i årskurs 8 för betyg i matematik respektive svenska (placebo) i årskurs 9

	Matematik			Svenska (placebo)		
	Faktisk	Imputerad	Skillnad	Faktisk	Imputerad	Skillnad
Nivå = hög	0,994 (0,057)	1,121 (0,053)	-0,127***	0,844 (0,054)	0,942 (0,046)	-0,098**
Nivå = medel	0,466 (0,060)	0,368 (0,036)	0,098**	0,403 (0,060)	0,422 (0,037)	-0,019
Nivå = låg	0,067 (0,078)	0 (ref)	0,067	0,091 (0,075)	0 (ref)	0,091
Diff hög-låg	0,927	1,121		0,753	0,952	
Kognitivt test	0,302 (0,015)	***		0,210 (0,015)	***	
Kvinnor	0,034 (0,024)			0,486 (0,026)	***	
Generation 1	-0,044 (0,042)			-0,295 (0,042)	***	
Generation 2	-0,008 (0,032)			-0,109 (0,034)	***	
Föräldrars utbildn	0,042 (0,005)	***		0,041 (0,005)	***	
Hushållsinkomst	0,017 (0,004)	***		0,021 (0,004)	***	
Skolklasskontroller	ja	ja **		ja	e.s.	
Skolkontroller	ja	e.s.		ja	e.s.	

Noter: Hushållsinkomst = 100 000 SEK. Skolklasskontroller: Genomsnittlig hushållsinkomst; % utlandsfödda; genomsnittligt antal år i utbildning för föräldrar. Skolkontroller: % föräldrar med högskoleutbildning; % fattiga hushåll; % utomeuropeiska immigranter. Nivågruppsvariabeln består av sex kategorier, med den imputerade lägsta nivågruppen som referenskategori (satt till 0). De imputerade kategorierna består av elever som svarat 'nej' på frågan om de tillhör en nivågrupp i matematik.

*** = signifikant på 1%-nivån; ** = signifikant på 5%-nivån; e.s. = ej signifikant på 10%-nivån.

Källa: CILS4EU. N=4 326.

Den vänstra delen i tabell 4.6 visar sambandet mellan nivå-gruppstillhörighet i matematik i årskurs 8 och matematikbetyget i årskurs 9. För att söka kontrollera för selektion håller vi konstant för såväl prediktorer på individ-, skolklass-, som skolnivå (se not i tabellen).

När vi jämför raderna per nivå mellan den faktiska och den imputerade (kontrafaktiska) kolumnen ser vi att skillnaden i betyg mellan grupperna är ganska lika. I båda kolumnerna är exempelvis försteget för dem i den högsta gruppen ungefär en standardavvikelses högre matematikbetyg (0,994 respektive 1,121). Nivågrupperingen tycks alltså inte leda till att skillnaderna i betyg blir högre. För dem i den lägsta gruppen gör den ingen skillnad, för medelgruppen tycks nivågruppering vara positiv, men för dem i den högsta gruppen verkar det faktiskt vara tvärtom.

Det kan fortfarande finnas olika egenskaper hos eleverna i de olika grupperna som vi inte fångar i våra mätta variabler, men som har samband med såväl vilken grupp en elev hamnar i som det betyg hen får. Det kan vara ett särskilt driv hos en elev, eller en matematikbegåvning som inte fångas upp av vårt kognitiva test eller andra prediktorer. Därför tar vi ett steg till i analysen. Det steget, vars resultat visas i den högra delen av tabell 4.6, innebär att vi studerar betydelsen av nivågruppering i matematik för betyget i svenska, en så kallad placeboanalys. Logiskt sett bör det inte påverkas. Om det gör det, talar det för att det finns vissa egenskaper hos elever (eller dennes familj, eller omgivning) som vi inte kunnat observera, men som har samband med både nivågruppering och betyg. Intressant nog verkar så vara fallet, eftersom betyget i svenska i olika faktiska nivågrupper i matematik följer samma mönster som för betyget i matematik, men på något lägre nivåer. Betygsskillnaderna mellan dem i den högsta och lägsta gruppen är 0,93 i matematik och 0,75 i svenska – det talar för att ungefär 80 procent av det som i förstone såg ut om en konsekvens av nivågrupperingen är ett skensamband.

Slutligen använder vi den imputerade nivågrupperingen i matematik för att predicera svenskabetyget. Resultaten speglar de vi sett för matematik. Vad vi också kan se, är ett annat välbekant mönster: de som tillhör den högsta nivågruppen ser ut att ha ett lite sämre utfall än om de (i den kontrafaktiska världen) skulle ha gått i en skola som inte använde nivågruppering. Att detta upprepas i placebo-

analysen i svenska betyder rimligen att vi inte ska tillskriva det någon betydelse (skattningarna är också nästan lika).

Den övergripande slutsatsen av analyserna av nivågruppering är att inte mycket tyder på någon form av diskriminering eller snedrekrytering till olika nivågrupper i matematik. Det som indirekt kan påverka unga med utländsk bakgrund är en generell ojämlikhet, nämligen att elever vars föräldrar har låg yrkesstatus i mindre grad än förväntat hamnar i den högsta, mest ”avancerade” nivågruppen. Eftersom immigranter är överrepresenterade bland dem med låg yrkesstatus, skulle detta kunna leda till att den relativa ”risken” att inte få utlopp för hela sin potential är högre än för unga med svensk bakgrund, även om detta totalt sett är en liten effekt (och inte kan tolkas som etnisk diskriminering). Men helt centralt i sammanhanget är att nivågrupperingen ändå inte tycks ha någon konsekvens för betygen.

Vårt huvudresultat när det gäller nivågruppering och utbildningschanser för elever med utländsk bakgrund är alltså att denna institutionella praxis inte är till deras nackdel – eller fördel. Förekomsten av nivågruppering tycks över huvud taget inte spela någon roll för ojämlikhet i betyg i svensk grundskola – åtminstone inte för den kohort vi studerar. Vi har gjort analyserna också för övergång till studieförberedande gymnasieprogram och får samma resultat.

Hur säkra är våra resultat ovan? Analyserna av *allokering till* olika nivågrupper (för skolor som använder detta) förefaller oss relativt starka eftersom vi kan kontrollera för kognitiv förmåga (samt för andra relevanta bakgrundsvariabler). Analyser av *konsekvenser av* nivågruppering brottas med metodologiska problem. Särskilt svårt är det att hantera selektionen in i olika nivågrupper, för att kunna särskilja faktorer som styr denna från effekter av att tillhöra dessa nivågrupper. Vi uppfattar att våra statistiska modeller är relativt starka, särskilt i relation till många tidigare studier på området. Förutom den kontrafaktiska imputeringsanalysen och relevanta observerade kontroller (testresultat, främst), kan vi använda en stark placeboanalys.

För båda våra analyser finns ytterligare ett relativt övertygande argument. Selektionsproblematik som bygger på icke observerade variabler leder normalt sett till en förhöjd risk att felaktigt hitta en effekt där det inte finns någon. I vårt fall är det istället så att vi inte registrerar någon effekt, och det är inte lätt att uppbringa argument

för varför vi skulle få en felaktig skattning i den andra riktningen. Därför känner vi oss förhållandevis trygga med slutsatserna. Kanske är validiteten i uppgifterna ett större problem. Trots att CILS4EU är ett av de få datamaterial som innehåller uppgifter om nivågruppning, är det värt att begrunda hur lite vi (liksom andra) vet om nivågruppningens karaktär: Hur stor omfattning den har, om den gäller alla typer av elever, hur permanent den är, hur lätt eller svårt är det för elever att röra sig mellan nivågrupper, och så vidare.

4.8 Diskriminering vid betygssättning

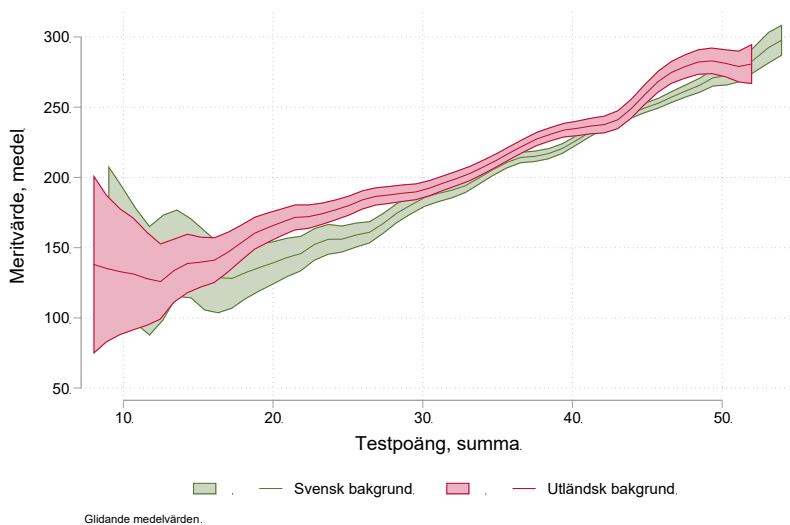
Vi noterade att det inte fanns några starka belägg för betygsdiskriminering i svenska grundskolor i tidigare forskning, men att området är ganska lite beforskat. Vi går vidare med denna fråga genom att, med hjälp av CILS4EU-data, jämföra betygen med tester (ett kognitivt och ett verbalt) som är oberoende av lärares rättningar. Det kognitiva testet är baserat på mönster, där man ska använda logiska resonemang för att placera cirklar, trianglar, med mera, korrekt utifrån ett presenterat mönster. Testet administrerades av en intervjuare och gjordes i klassrummen, där det klockades på sju minuter. Det var uppdelat på två och gjordes i på varandra följande omgångar för att även de som var ovana också skulle få en chans att träna, men eftersom resultaten på dessa test inte skiljer sig åt använder vi de hopslagna testpoängen. Det verbala testet baseras på motsatsord enligt en flervalsprincip, där det gäller att välja det ord som bäst speglar motsatsen till det givna ordet. Båda det kognitiva och verbala testet är standardtest som används för flera syften, ofta i forskning. I analysen nedan har vi slagit ihop testpoängen efter att först ha standardiserat dem inom testen.

Elevers resultat på dessa test kan tolkas som en skattning av deras (individuella) studieförutsättningar, och vi kan därmed studera om unga med olika bakgrund får samma betyg vid givna studieförutsättningar. De anonymiserade resultaten rättades automatiskt i ett datorprogram, oberoende av lärare och skola, och bedömningen kan därför inte påverkas av elevens bakgrund. Vi slipper därmed problem som finns i analyser av betygsdiskriminering med basis i jämförelser med nationella prov, som ju också rättas lokalt. Analysen bygger

dock på antagandet att testresultaten ger en rättvisande bild av individuella studieförutsättningar.

En enkel bild av sambandet mellan testresultat och meritvärde för barn med svensk respektive utländsk bakgrund ges i figur 4.17. Sambandet (kurvans lutning) är i stort sett linjärt och identiskt mellan grupperna, vilket demonstrerar testens allmänt goda validitet. Om vi undantar kurvornas svårtolkade vänstra delar (vid extremt låga testpoäng), där antalet elever är mycket litet och osäkerheten stor, får elever med utländsk bakgrund i genomsnitt något högre ”avkastning” på sina testresultat: 8 meritpoäng för elever i generation 1 och 14 meritpoäng för dem i generation 2 (i figuren är dessa grupper hopslagna för att få en stabilare kurva). Om vi accepterar denna analys talar resultaten för en ”omvänd diskriminering”.

Figur 4.17 Samband mellan testpoäng (summan av kognitivt och verbalt test) och meritvärde i årskurs 9 för elever med svensk respektive utländsk bakgrund

Not: Glidande medelvärden och 95%-iga konfidensintervall.

Källa: CILS4EU. N=4 770.

Men betygen sätts förstås inte bara efter kognitiv och verbal förmåga. Vid betygssättningen skall läraren, enligt den läroplan som gällde för vår kohort (Lpo 94; se Skolverket 2009), ”utnyttja all tillgänglig information om elevens kunskaper i förhållande till

kraven i kursplanen” (däremot får inte t.ex. studiedisciplin eller gott uppförande *i sig* påverka betygen). Det betyder att elever som genom idogt arbete och stort studieintresse presterar väl på lektioner och på hemuppgifter, liksom på prov som ges underhand under skolåret, kan få högre betyg än andra på samma nivå av kognitiv och verbal förmåga. Med tanke på de resultat vi visat om de olika gruppernas skolengagemang ovan är det inte osannolikt att det är detta som manifesteras i skillnaden i ”avkastning” av kognitiv och verbal förmåga.

För att komma närmare en förståelse av resultaten fördjupar vi nu analysen av betygsdiskriminering genom att göra en (OLS) regressionsanalys med meritvärde som beroende variabel och generation som prediktorn av intresse. Som kontrollvariabler lägger vi in resultat på de kognitiva och verbala testerna, och slutligen också ett index konstruerat utifrån indikatorerna av skolengagemang och -intresse.³⁷

Tabell 4.7, modell (kolumn) 1, visar att elever med utländsk bakgrund släpar efter i meritvärde, generation 2 med 12 meritpoäng och sena generation 1 med hela 48 meritpoäng. Modell 2, som kontrollerar för resultat både från det kognitiva och verbala testet, visar – som vi kunde skönja i figur 4.17 ovan – att elever med utländsk bakgrund får högre meritvärde än unga med svensk bakgrund vid likvärdiga testresultat. Modell 3, till slut, klargör vikten av såväl testresultat som skolengagemang och -intresse, och visar, intressant nog, att när den senare dimensionen nu beaktas finns inga skillnader alls mellan grupperna.³⁸

Av metodologiska skäl bör man vara försiktig med några exakta slutsatser från denna analys – bland annat är den kausala ordningen mellan skolengagemang och meritpoäng oklar (även om den förra är mätt ett år före den senare). Resultaten gör ändå troligt att det inte finns någon betygsdiskriminering av betydelse för vår grundskole-

³⁷ Indexet är en summa av indikatorerna: ”Jag är säker på att jag kan göra bra ifrån mig i skolan”; ”Jag är säker på att jag kan få bra betyg i skolan”; ”Det är mycket viktigt för mig att få bra betyg”; ”Jag anstränger mig mycket när det gäller skolarbetet”; ”Utbildning är mycket viktigt för att få ett bra liv senare.” Samtliga dessa påståenden har värdena 0-4 där höga värden representerar ”instämmer helt”.

³⁸ Inga slutsatser förändras när vi också beaktar individens resultat på nationella proven i årskurs nio.

kohort.³⁹ Om vi återvänder till figur 4.13 ovan, kan vi också se att indikatorerna på lärarnas behandling inte talar för någon orättvis eller undvikande inställning till elever med utländsk bakgrund – tvärtom är dessa elever överlag mer positiva till det bemötandet de får i skolan (vilket delvis skulle kunna bero på andra faktorer, t.ex. högre lärartäthet). Dessa i grunden positiva resultat är i överensstämmelse med en nylig experimentell studie av hur skolan bemöter föräldrar av olika etniskt ursprung (Larsson Taghizadeh 2022). Våra resultat kan också jämföras med en studie av betygsdiskriminering på högskolan som utnyttjade ett naturligt experiment vid tentamensrättning och inte fann någon diskriminering av dem med utländsk bakgrund; om något en liten fördel för etniska minoriteter (Bygren 2020).

Tabell 4.7 Test av betygsdiskriminering. OLS regression av meritvärde i årskurs 9. Standardfel inom parentes.

	1	2	3
Generation (referenskategori: svensk bakgrund)			
Generation 2	-12,22** (3,72)	12,90*** (3,15)	1,04 (2,88)
Generation 1 tidig	-18,47** (5,12)	10,23* (4,02)	-2,86 (3,86)
Generation 1 sen	-48,47** (5,85)	3,78 (5,58)	-3,80 (5,70)
Testpoäng, verbalt test		5,22*** (0,25)	4,37*** (0,24)
Testpoäng, kognitivt test		3,58*** (0,27)	3,14*** (0,23)
Skolengagemang			7,67*** (0,41)

*** = signifikant på 0,1%-nivå; ** = signifikant på 1%-nivå; * = signifikant på 5%-nivå.

Källa: CILS4EU. N=5 408.

³⁹ Vi har även testat om de högre betygen för unga med utländsk bakgrund kan förklaras av relativ betygssättning genom att kontrollera för skolans genomsnittliga testresultat (i en modell utan mått på skolengagemang). Vår analys ger inte stöd för att detta kan förklara skillnaderna – unga med utländsk bakgrund går visserligen i skolor med lägre genomsnittliga resultat på testerna, men elever med givna testresultat får inte högre betyg i sådana skolor. Detta skiljer sig från slutsatsen i Skolverket (2019a), vilket kan bero på att de använder andra prestationsmått (nationella prov).

Det är viktigt att notera att våra analyser, liksom de studier vi refererar, handlar om hur skolan och lärare värderar och utvärderar elever av olika bakgrund, liksom hur eleverna värderar lärarna. Det är förstås en annan fråga hur relationerna är mellan elever. Tidigare resultat visar att unga med utländsk bakgrund erfar något mer mobbning i skolor där de är i minoritet medan de med svensk bakgrund på motsvarande sätt erfar mer mobbning i invandrartäta skolor (Plenty och Jonsson 2017). Det talar för att de etniska grupper som utgör minoriteter i sina skolor kan vara i en utsatt position. I CILS4EU:s lärarundersökning rapporteras att det är vanligare för elever med utländsk bakgrund att gå i skolor där verbala trakasserier mellan elever förekommer, medan tendensen att rasism skulle förekomma oftare är svag (och icke signifikant) (Jonsson och Treuter 2019, Bilaga C).

4.9 En sammanfattande analys av studieförutsättningar och meritvärde

Vi har ovan studerat olika potentiella förklaringar till att unga med utländsk bakgrund har lägre meritvärden i årskurs 9. Våra resultat talar för att familjerelaterade och individuella studieförutsättningar – särskilt språkliga – är av avgörande betydelse, och att ett högre skolengagemang i viss mån kompenserar unga med utländsk bakgrund för ett tuffare utgångsläge. Vi finner inga tecken på att diskriminering eller skolsegregation skulle ligga bakom betygsnackdelarna för unga med utländsk bakgrund (något som givetvis inte betyder att sådana faktorer kan vara viktiga för andra utfall).

I detta avsnitt studerar vi olika studieförutsättningar i en och samma modell, för att få en översiktlig bild av deras relativa betydelse. Måtten på socioekonomisk bakgrund innefattar, som tidigare, mammans respektive pappans utbildningsnivå, hushållets inkomst, samt om föräldrarna är separerade. Vi baserar analyserna på CILS4EU eftersom vi är intresserade av betydelsen av individuella förutsättningar, mätt som resultat på de verbala och kognitiva testerna i årskurs 8.⁴⁰ Det kan vara värt att notera att det verbala

⁴⁰ Meritvärdet i årskurs 9 för unga i sena generation 1 är betydligt högre i CILS4EU än bland alla som gick ut årskurs 9 år 2012, vilket dels beror på att de som kommit mycket sent saknas i CILS4EU, och dels på att CILS4EU bara inkluderade ordinarie klasser och därmed inte fick

testet (baserat på motsatsord) handlar om vokabulär och språkförståelse, men att det också fångar upp en allmän kognitiv förmåga och en mer specifik ”språkbegåvning” som ligger bakom testresultaten. Det är alltså inte direkt ett mått på förmågan att tala och förstå svenska, även om det förstås är korrelerat med dessa kompetenser bland dem med utländsk bakgrund.

Poängen med att inkludera både socioekonomisk bakgrund och individuella studieförutsättningar i samma modell är att dessa delvis fångar samma samband, eftersom de som har goda socioekonomiska förhållanden har också högre testresultat. Faktum är att skillnader i meritvärde mellan unga med svensk och utländsk bakgrund helt uttraderas om vi kontrollerar för *antingen* socioekonomisk bakgrund *eller* individuella förutsättningar, vilket visar att vi utifrån sådana modeller inte kan säga något om hur skillnaderna hänger samman med var och en av dessa faktorer.⁴¹

Om vi jämför sådana modeller med en modell som inkluderar både socioekonomiska variabler och testresultat ser vi att sambandet mellan socioekonomiska variabler och meritvärde till stor del kan förklaras av testresultaten. De som har svagare resurser i sin uppväxtfamilj (här indikerat av att föräldrarna har relativt låg utbildning och låga inkomster) har i genomsnitt svagare testresultat. När unga från familjer med olika socioekonomiska förhållanden har likvärdiga testresultat finns bara små skillnader i meritvärde mellan dem, medan det finns stora skillnader mellan unga med olika testresultat men likvärdig socioekonomisk bakgrund.

Baserat på sådana regressionsmodeller dekomponerar vi i tabell 4.8 meritvärdesgapet mellan dem med svensk och utländsk bakgrund i tre olika beståndsdelar: den som (i) kan återföras på socioekonomiska förhållanden *via* testresultat, respektive (ii) på socioekonomiska förhållanden när testresultaten är kontrollerade, samt (iii) på testresultat kontrollerat för socioekonomiska förhållanden.

med nyanlända i särskilda introduktionsklasser. Detta gör också att gapet mellan unga med svensk och utländsk bakgrund totalt sett är mindre (21 jämfört med 26 poäng) i CILS4EU-urvalet än bland alla som gick ut årskurs 9 år 2012. Alla mönster vid kontroller för socioekonomi är dock desamma i hela kohorten som i CILS4EU.

⁴¹ Nackdelen för unga med utländsk bakgrund vänds faktiskt till en *fördel* för unga med utländsk bakgrund i dessa modeller. Det ska tolkas som att i den – visserligen osannolika – kontrafaktiska situationen där unga med utländsk bakgrund i genomsnitt skulle ha samma värden på familjebakgrund och/eller olika förmågor, skulle de också ha högre meritvärden än unga med svensk bakgrund. Detta är kontrafaktiska estimat som inte kan tillmätas någon praktisk betydelse, särskilt som icke-observerade faktorer av vikt för meritvärdet kan skilja sig för unga med svensk och utländsk bakgrund med en given socioekonomi och/eller testpoäng.

Tabellen visar andelen av skillnaden i meritvärden mellan unga med svensk och utländsk bakgrund som kan återföras på var och en av dessa komponenter. Vi kan se att drygt 20 procent av skillnaden mellan dem med svensk bakgrund och generation 2 samt tidiga generation 1 kan hänföras till socioekonomiska förhållanden förmedlade genom individuella studieförutsättningar (mätt som testpoäng), medan socioekonomiska förhållanden vid en given testpoäng står för en dryg tredjedel, och testpoäng vid en given familjebakgrund för drygt 40 procent.⁴²

För sena generation 1 är nettobidraget av testresultaten betydligt högre (55 procent), vilket beror på att testresultaten är mindre överlappande med socioekonomi: Man har i genomsnitt mycket svagare prestationer än andra vid givna socioekonomiska förhållanden (för en illustration, se meritvärden uppdelat på moderns utbildningsnivå och generation i Appendix C, figur C.1). Detta är inte förvånande, eftersom den gruppen ju haft kortare tid att lära sig språket och ofta gått en kort tid i det svenska skolsystemet.

Tabell 4.8 Dekomponering av meritvärdesgapet mellan dem med svensk och utländsk bakgrund (tre generationskategorier) i socioekonomiska förhållanden respektive testresultat

	Gen 2	Gen 1 t	Gen 1 s
Socioekonomi <i>genom</i> testresultat	23%	20%	15%
Testresultat <i>givet</i> socioekonomi	41%	44%	55%
Socioekonomi <i>givet</i> testresultat	36%	36%	30%
Summa	100%	100%	100%

Källa: CILS4EU. N=5 428.

Sammantaget kan vi konstatera att de lägre meritvärdena för unga med utländsk bakgrund återspeglar att de är missgynnade i termer av familjerelaterade och individuella studieförutsättningar, och att dessa nackdelar delvis överlappar. För unga som invandrat efter ordinarie skolstart är svagare individuella studieförutsättningar särskilt viktiga, något som signalerar att exponering för språk och svensk skolgång är viktigt för kunskapsutvecklingen.

⁴² Precisionen i dessa skattade andelar är inte perfekt, eftersom mätfel och annat spelar in – det finns många aspekter av familjebakgrund och individuella studieförutsättningar som inte fångas upp i våra mått. Det är också viktigt att komma ihåg att samband med familjebakgrund inte ska tolkas som effekter av de specifika familjevariabler som vi mäter, eftersom de kan fånga upp också effekter av icke observerade föräldraegenskaper som är korrelerade med dem.

5 Gymnasiet

5.1 Övergång till gymnasiet⁴³

I studier av utbildningsojämlighet görs ofta en indelning i å ena sidan analyser av betyg, och å andra sidan analyser av övergång till högre utbildningsnivåer (se t.ex. Boalt 1947; Boudon 1974). I ett utbildningssystem som det moderna svenska handlar övergången till gymnasieprogram till stor del om egna val. Att särskilja ojämlikhet i betyg och i utbildningsval baseras delvis i synen på teoretiska förklaringar, där betygsskillnader kan ses som en produkt av tidig miljö och medfödda förmågor, medan utbildningsval ses som en framåt-syftande och målinriktad handling. Dessa kan då mer fruktbart analyseras genom olika typer av val- eller nyttoteorier, där förväntade belöningar och kostnader, samt sannolikheten att lyckas inom olika utbildningsalternativ vägs ihop (t.ex. Erikson och Jonsson 1996).

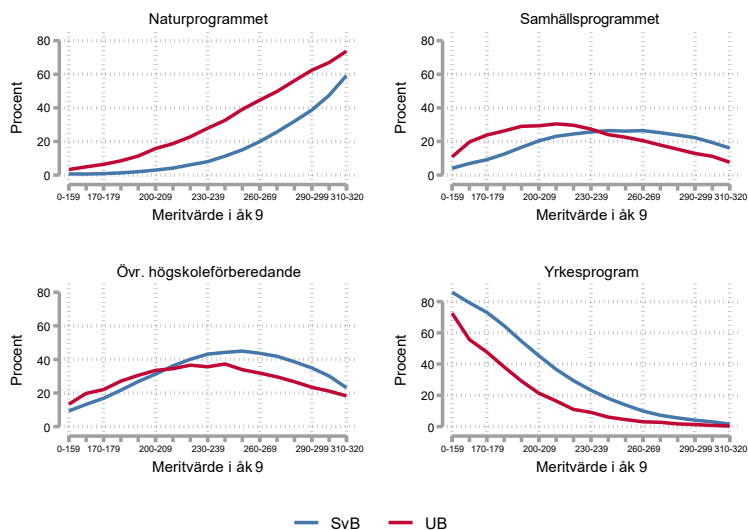
I analyser som baseras på denna typ av modeller är därför övergångssannolikheter vid givna betyg en viktig del, där betygen får representera den bästa skattningen elever och föräldrar kan göra av sannolikheten att klara vidare studier (Erikson och Rudolphi 2010). Skillnader mellan grupper i dessa skattningar kan då antas bero på deras olika förmåga att bära kostnader, alternativt representera olika belöningsystem; men också grupperns olika tendens att vara ”optimister” när det gäller att beräkna sannolikheter. Systematiska skillnader i val vid givna betyg kan också bero på skillnader i preferenser eller normer, något som troligen ligger bakom de stora könsskillnaderna i utbildningsval. Vårt syfte här är närmast att använda analysstrategin för att studera övergången till gymnasiet, utan att gå djupare in i de teoretiska tolkningarna. För att kunna få

⁴³ Vi studerar enbart ordinarie gymnasieskola och inte gymnasiesärskolan, och liksom i tidigare kapitel fokuserar vi på de som invandrat innan 15 års ålder. Vi utesluter de som avlidit eller emigrerat under uppföljningstiden (noteras under respektive figur/tabell).

säkra skattningar även när vi delar upp analysen per program och bakgrund har vi här valt att genomgående analysera alla som avslutade årskurs 9 åren 2011–15 (varav 95 procent någon gång började ett nationellt program i gymnasiet). Alla mönster som redovisas är dock snarlika om man studerar dem som gick ut årskurs 9 år 2012 eller någon annan enskild kohort.

Vi vet att unga med utländsk – med undantag av nordisk – bakgrund haft höga övergångssannolikheter till studieförberedande program, särskilt när man jämför dem med andra på samma betygsnivå, ett mönster som också återfinns i flera andra jämförbara länder (Heath och Brinbaum 2014; Jackson, Jonsson och Rudolphi 2012). Vi vet också att denna grupp i tidigare födelsekohorter i förvånansvärt liten utsträckning har valt yrkesutbildningar på gymnasiet (Jonsson och Rudolphi 2011). Dessa mönster kvarstår i de kohorter vi studerar, vilket visas i figur 5.1. Vid ett givet meritvärde går unga med utländsk bakgrund betydligt oftare över till naturprogrammet, och mer sällan till yrkesprogram. Vid höga betyg är de också mindre benägna än unga med svensk bakgrund att gå över till andra högskoleförberedande program än naturprogrammet.

Figur 5.1 Andel som går över till olika programtyper vid givet meritvärde. Avgångna åk 9 åren 2011–2015, direktövergångar.

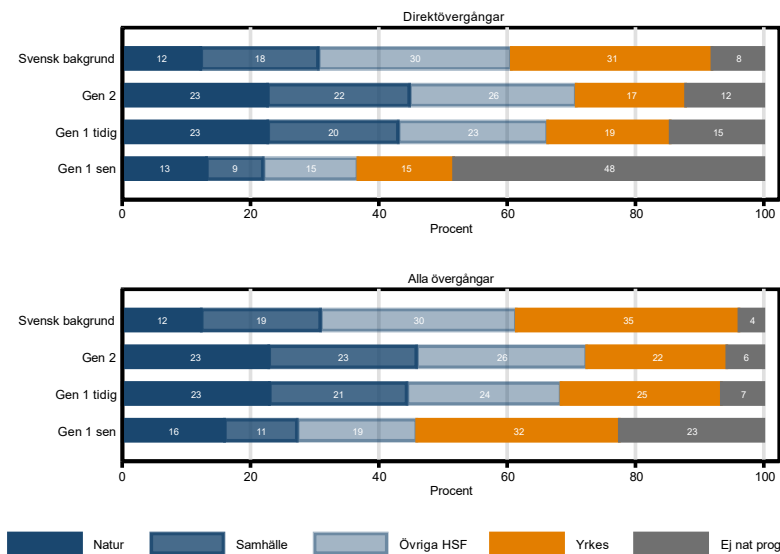

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.
Källa: Data från utbildningsregister. N=438 640.

Den totala andelen unga med svensk och utländsk bakgrund som går över till gymnasiet olika nationella program visas i figur 5.2. Ungefär nio av tio går över till nationella program på gymnasiet på hösten samma år som de slutat årskurs 9. Fördelningen över programtyper i denna grupp visas överst i figur 5.2.

Skillnaden i ambitionsnivå mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är slående. Bland de förra är det 12 procent som går över till det mest prestigefyllda naturvetenskapliga programmet; bland de senare (med undantag för nyanlända) 23 procent. I generation 2 är det drygt 70 procent som väljer högskoleförberedande program (något färre i tidig generation 1), i majoritetsgruppen drygt 60 procent. Anledningen till dessa skillnader är, som vi såg i figur 5.1, att elever med utländsk bakgrund har högre övergångsfrekvenser till högskoleförberedande program vid jämförbara betyg. Figuren visar även att dessa i betydligt lägre grad (15–19 procent) väljer yrkesförberedande program jämfört med dem med svenskfödda föräldrar (31 procent).

Figur 5.2 Övergång till olika nationella gymnasieprogram bland dem som gick ut grundskolan 2011–2015

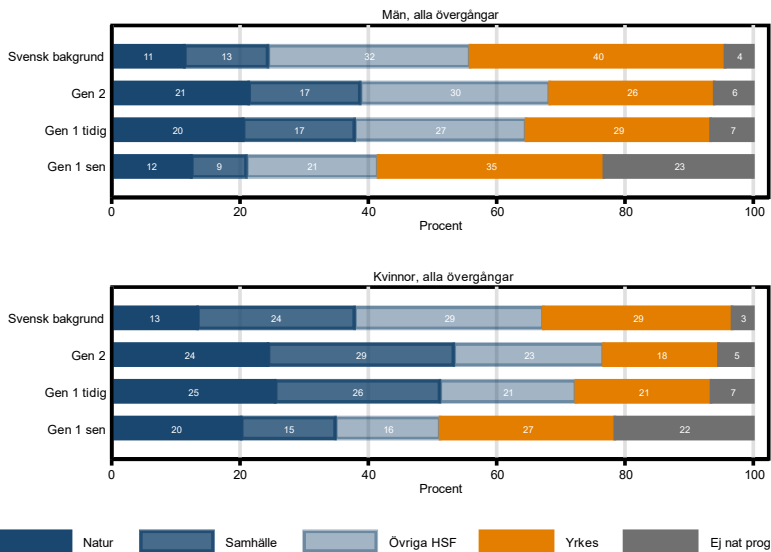

Not: Övre panelen visar övergångar till gymnasiet samma år som man gick ut år 9, nedre panelen visar samtliga övergångar till gymnasiet. Programtypen baseras på första programmet eleven startar. De som avlidit eller emigrerat inom 5 år efter år 9 exkluderas.

Källa: Data från utbildningsregister. N=480 001.

Andelen som inte går över till ett nationellt program på gymnasiet *direkt* efter årskurs nio är 8 procent bland unga med svensk bakgrund, men märkbart högre bland unga med utländsk bakgrund och särskilt hög bland unga i sena generation 1 (nästan hälften). Det är dock en klart mindre grupp, bara 5 procent av samtliga som gått ut årskurs nio, som *aldrig* påbörjar något nationellt gymnasieprogram (nedre panelen i figur 5.2). Dessa består nästan enbart av elever som inte är behöriga till gymnasiet. Andelen som aldrig påbörjar ett nationellt program är lägst för dem med svensk bakgrund (4 procent), något högre för unga i generation 2 (6 procent) samt tidiga generation 1 (7 procent), och betydligt högre (23 procent) bland unga som invandrat sent. Skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund i övergång till nationella program minskar alltså när vi tillåter lite extra tid efter årskurs 9. De som börjar sådana program med fördröjning har lägre meritvärden, och den stora majoriteten går in i yrkesprogram.

Figur 5.3 Övergång till olika nationella gymnasieprogram bland dem som gick ut grundskolan 2011–2015. Samtliga övergångar till gymnasiet, uppdelat på generation och kön.

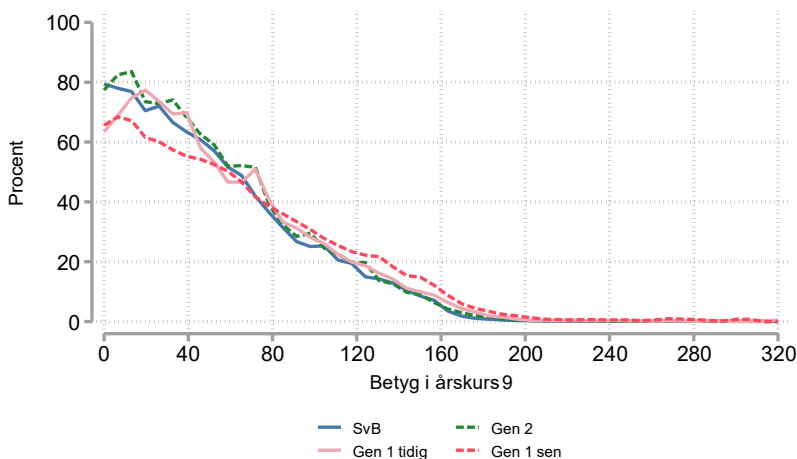
Not: Programtypen baseras på första programmet eleven startar på. De som avlidit eller emigrerat under uppföljningsperioden exkluderas.

Källa: Data från utbildningsregister. N=480 001.

Figur 5.3 visar gymnasieövergångar för män och kvinnor separat, och vi ser att kvinnor i högre utsträckning än män väljer högskoleförberedande program över yrkesprogram. Skillnaderna mellan olika generationskategorier är dock desamma för båda könen.

Att inte påbörja ett nationellt program på gymnasiet är nästan helt och hållet en fråga om att ha låga meritvärden – nio av tio av dem som inte påbörjar ett sådant program har ett meritvärde som är lägre än 160 (vilket motsvarar betyget G i 16 ämnen och är en gräns som lärarna sannolikt undviker att underskrida; jfr figur 4.1–4.2 ovan). Av figur 5.4 framgår att sannolikheten att inte påbörja ett nationellt gymnasieprogram minskar starkt ju högre meritvärde man har, och sambandet har samma form för unga med svensk som med utländsk bakgrund (samt för pojkar och flickor). Mönstret kan framstå som förväntat, men det är inte nödvändigtvis så. Om några grupper skulle varit marginaliserade i skolan, och velat ge upp sin utbildning tidigt skulle vi se högre andelar i generation 2 och tidiga generation 1, och kanske höga avhopp för medelhöga eller till och med höga betyg för gruppen med utländsk bakgrund.

Figur 5.4 Andel som aldrig påbörjat nationellt gymnasieprogram bland dem som gick ut grundskolan 2011–2015, efter meritvärde i årskurs 9. Glidande medelvärden.

Not: De som avlidit eller emigrerat under uppföljningsperioden exkluderas.
 Källa: Data från utbildningsregister. N=480 001.

5.2 Genomströmning på gymnasiet – examinationsgapet

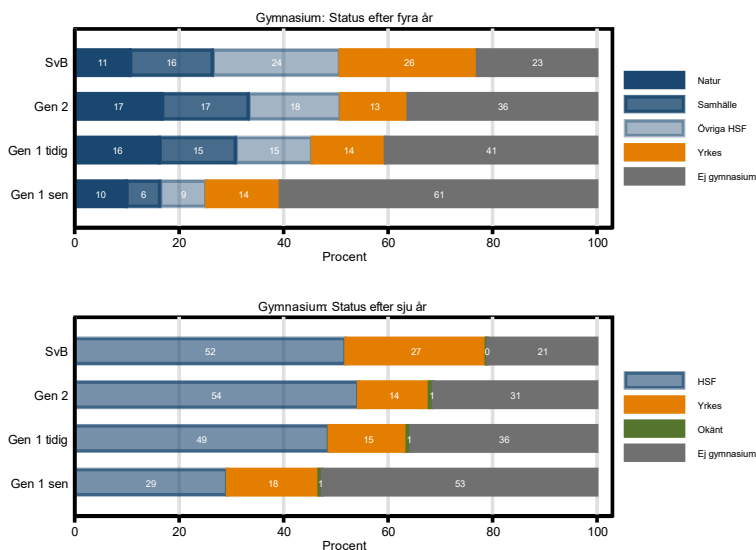
Figur 5.5, övre delen, visar att elever med utländsk bakgrund mer sällan har uppnått gymnasieexamen efter fyra år. Den undre grafen visar dock att dessa skillnader har minskat efter sju år allteftersom de med utländsk bakgrund tar ikapp. Särskilt gäller det dem som anlant till Sverige efter skolstart, där andelen utan gymnasieexamen krymper från 61 till 53 procent – fortfarande en hög siffra.

Det är alltså en klart lägre andel av unga med utländsk än svensk bakgrund som tar gymnasieexamen, men – undantaget sena generation 1 – detta beror bara till liten del på olika sannolikheter att överhuvudtaget påbörja ett nationellt program på gymnasiet. Den stora skillnaden finns i stället i andelen av dem som påbörjar ett program som inte uppnår examen. Nedan koncentrerar vi oss på denna skillnad, som vi kallar *examinationsgapet*. En anledning att vara särskilt uppmärksam på detta gap är att det kan uppstå genom något som kan hänföras till gymnasieskolan, inklusive inflytande från kamrater och lärare, liksom diskriminering.

Att påbörja gymnasiet men inte nå examen handlar sällan om avbrutna utbildningar eller avhopp: de flesta genomför hela sin utbildning men uppfyller inte kraven för en examen (Skolverket 2017a). För att få en examen ska en elev ha 2 500 betygsatta poäng varav minst 2 250 ska vara godkända, och det krävs även godkända betyg i specifika kurser. Av dem som inte får examen (utan i stället ett så kallat ”studiebevis”) har ungefär hälften mindre än 2 000 godkända poäng, och den andra hälften mer än så. En knapp femtedel har 2 250 godkända poäng men saknar godkänt betyg i någon av de kurser som måste vara godkända (Skolverket 2017a).

Examinationsgapet mellan elever med svensk och utländsk bakgrund som någon gång påbörjat ett nationellt program är 16 procentenheter när vi mäter gymnasieexamina fem år efter att vår kohort gått ut årskurs 9. Vad beror då detta gap på? Det ligger nära till hands att söka förklaringen i det faktum att unga med utländsk bakgrund tenderar att välja mer krävande program vid givna betyg. De går alltså in i ett givet program med svagare förkunskaper, vilket förstås kan göra det svårare att klara studierna.

Figur 5.5 Examination från gymnasiet bland dem som gick ut grundskolan 2011–2014

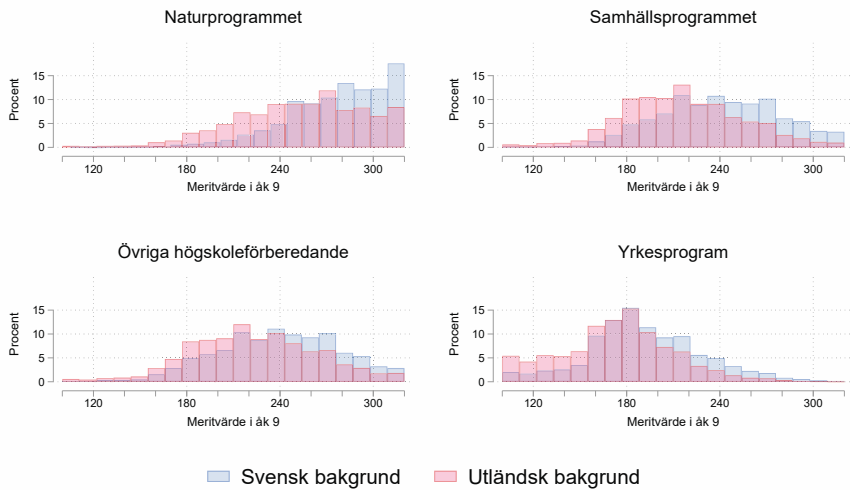

Not: Övre panelen visar andelen som examinerats inom fyra år efter att de gick ut årskurs nio, nedre panelen visar andelen som examinerats inom sju år. Status efter sju år inkluderar examen på gymnasienivå från t.ex. Komvux och folkhögskola. De som avlidit eller emigrerat inom fem år efter åk 9 exkluderas. IB-programmet exkluderas.

Källa: Data från utbildningsregister. N=476 618.

Figur 5.6 visar fördelning av meritvärden från årskurs 9 bland dem som påbörjat olika programtyper, och vi kan se att unga med utländsk bakgrund har lägre meritvärden i alla programtyper. Skillnaden i formen på fördelningarna mellan programtyperna avslöjar ett känt mönster: Naturprogrammet tenderar att rekrytera elever med de högsta betygen, samhällsprogrammet och övriga högskoleförberedande program lockar framför allt dem med betyg kring genomsnittet, och yrkesprogrammen rekryterar elever med de lägsta meritvärdena. Dessa mönster tenderar genomgående att vara förskjutna nedåt för unga med utländsk bakgrund: På naturprogrammet har unga med svensk bakgrund ofta mycket höga meritvärden, medan unga med utländsk bakgrund i högre utsträckning har betyg runt medelvärdet. På samhällsprogrammet och andra högskoleförberedande program har elever med utländsk bakgrund oftare än dem med svensk bakgrund meritvärden i den nedre halvan av fördelningen, och på yrkesprogrammen har de oftare mycket låga meritvärden.

Figur 5.6 Betygsfördelning inom olika programtyper för elever med svensk respektive utländsk bakgrund.

Not: Avgångna från årskurs 9 åren 2011–2015 som startat gymnasiet.

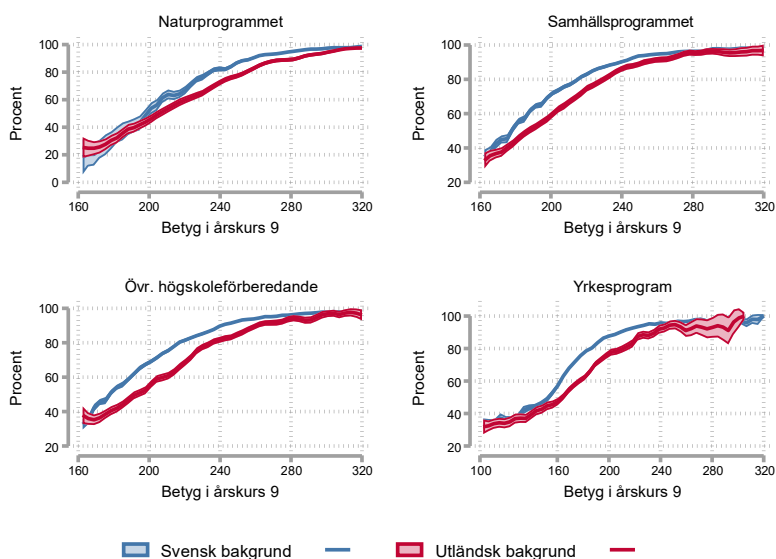
Källa: Data från utbildningsregister. N=455 860.

I ljuset av de ganska stora skillnaderna i förkunskaper framstår kanske inte den lägre genomströmningen bland unga med utländsk bakgrund som särskilt förvånande, men faktum är att lägre meritvärden långt ifrån räcker som förklaring. Figur 5.7 visar genomströmningen (andel av de som påbörjat ett program som avslutar det inom fem år) för unga med svensk och utländsk bakgrund på respektive programtyp och *vid en given meritvärdesnivå*. Ungar med utländsk bakgrund har genomgående en klart lägre genomströmning – i genomsnitt runt 8 procentenheter lägre – på samma typ av program, även när de har samma meritvärde från årskurs 9.⁴⁴

Varför har unga med utländsk bakgrund lägre genomströmning även vid ett givet meritvärde? En möjlig förklaring är att de har svagare förkunskaper vid ett givet meritvärde. Ungar med utländsk bakgrund får ju något högre meritvärde vid givna testresultat (figur 4.6), och detta skulle kunna slå igenom i svagare prestationer på gymnasiet. Skillnaden är dock liten.

⁴⁴ Examinationsgapet är något lägre (15 procentenheter) men förklaras i betydligt lägre grad av programval och meritvärden när vi studerar enbart de direktövergångna. Detta beror på att de som påbörjar ett nationellt program med fördröjning i genomsnitt har betydligt lägre betyg, och det gäller en högre andel av de unga med utländsk bakgrund.

Figur 5.7 Genomströmning per gymnasieprogram och meritvärde. Glidande medelvärden och 95%-iga konfidensintervall.

Not: Avgångna från årskurs 9 åren 2011–2015. De som avlidit eller emigrerat under uppföljningsperioden exkluderas. IB-programmet exkluderas. X-axeln är utsträckt åt vänster (låga meritvärden) för figuren för yrkesprogram.

Källa: Data från utbildningsregister. N=452 477.

En annan möjlig förklaring är att elever med utländsk bakgrund inte bara har svagare individuella studieförutsättningar, utan också är förfördelade när det gäller föräldraresurser (vilket vi ser som familjerelaterade studieförutsättningar). I våra modeller kan vi ta hänsyn till föräldrars utbildning och inkomst respektive familjetyp, bakgrundsfaktorer som i sin tur delvis kan fånga upp andra resurser som vi inte mäter.

En tredje möjlig förklaring till examinationsgapet är, som vi diskuterat i kapitel 4, skillnader i förmågan att förstå, tala och skriva svenska, vilket för de flesta är (eller var, i vår kohort) språket som skolor och lärare främst använder. Detta kan förstås slå igenom både i meritvärde och testresultat i årskurs 9, men skulle också kunna ha en oberoende effekt på prestationerna på gymnasienivå, särskilt om språket blir mer avancerat när man tar steget över till gymnasiet.

Närmast i detta avsnitt, samt även i nästa, analyserar vi examinationsgapet med fokus på dessa förklaringar. De elever som fått sin gymnasieexamen inom fem år räknas som examinerade. Eftersom vi

först vill ha en genomlysning av fenomenet, använder vi utbildningsregistren, och för att få större detaljrikedom i analyserna har vi här valt att slå ihop kohorterna som avslutade årskurs 9 åren 2011–15. Vi gör också en registeranalys för ”vår” årskurs 9-kohort 2012 (normalt födda 1996), som visar att resultaten i stort sett är identiska med den bredare kohorten. Vi kompletterar med en analys av CILS4EU, där vi kan gå längre i vilka prediktorer vi kan använda i analysen, särskilt (självrapporterad) språkförmåga.

Resultaten av analyserna visas i tabell 5.1. Examinationsgapet – som framgår av den vänstra kolumnen – är 17 procentenheter i genomsnitt, men som vi kan se skiljer sig detta mellan grupper. Det är mycket större (25 procentenheter) för nyligen invandrade elever och lägst för generation 2 (13 procentenheter), samt större för pojkar än flickor. När vi specialstuderar olika ursprungsgrupper i generation 2 framträder stora skillnader, men det är inte lätt att se något tydligt mönster.

I nästa kolumn visas det återstående examinationsgapet efter att vi har tagit hänsyn till skillnader i meritvärden och programval samt interaktionen mellan dem. Här kan vi först och främst se att dessa ”naturliga” anledningar i genomsnitt förklarar runt hälften av examinationsgapet. Den återstående delen varierar, precis som bruttogapet, ganska mycket mellan ursprungsgrupper. Examinationsgapet tenderar att vara större för dem med ursprung i utomeuropeiska länder, men det är också högt för unga med bakgrund i skandinaviska länder. Dessa spretande resultat inbjuder inte till några enkla förklaringar. Det är knappast språket som ligger bakom, eftersom Norge/Danmark ligger så högt. Av samma skäl verkar etnisk diskriminering inte kunna förklara mönstret (inte heller variationen mellan de utomeuropeiska länderna stämmer med den hypotesen).

Vi vänder oss då till den socioekonomiska bakgrunden som en alternativ förklaring. I den högra kolumnen återfinns ”nettogapet” efter att vi kontrollerat för familjens inkomst, föräldrarnas utbildning samt familjetyp. Notera att denna modell inte skattar någon total betydelse av familjebakgrund, eftersom denna också påverkar såväl meritvärde som programval, och därigenom också examinationsfrekvens. Den betydelse som familjebakgrunden har, kontrollerat för meritvärde och programval, är relativt stor, men i genomsnitt kvarstår ett oförklarat gap på ungefär 4 procentenheter, det vill säga ungefär en fjärdedel av det totala gapet.

I den sista modellen finns ganska stora kvarvarande examinationsgap för fyra grupper: de som har chilensk bakgrund, övrigt sydamerikanskt ursprung, skandinavisk bakgrund, samt för dem som har föräldrar födda i Afrika. Det är svårt att se något (annat) uppenbart samband mellan dessa grupper.⁴⁵ Hypotesen att gymnasieskolor eller –lärare skulle missgynna vissa minoritetsgrupper, exempelvis genom diskriminering, får knappast något stöd av dessa resultat.

Vad kan då ligga bakom det återstående, men kraftigt reducerade, examinationsgapet? Vi nämnde förmåga att behärska det svenska språket som en alternativ förklaring, men denna kan inte prövas med registerdata mer än indirekt. Vi har noterat att mönstret över ursprungsgrupper för generation 2 inte ger något stöd för en språkeffekt när vi tänker på vilken typ av språk som talas i föräldrarnas födelseländer: skandinaviska, närliggande språk; latinska, relativt närliggande språk; samt afrikanska, tydligt skiljaktiga språk. Därutöver ser vi att, när vi kontrollerat för meritvärde, programval och familjebakgrund, examinationsgapet är detsamma för tidiga och sena generation 1, fast den senare gruppen rimligen har betydligt svagare svenskkunskaper. Skillnaden gentemot generation 2 är också liten. Vi har gjort ytterligare tre test av språkförklaringen. När vi (i) begränsar analysen till dem som har betyget ”godkänd” (G) i svenska, blir resultaten huvudsakligen de samma, likaså (ii) när vi bara jämför dem som inte hade svenska som andraspråk i grundskolan, samt (iii) när vi begränsar jämförelsen till unga vars föräldrar varit minst 20 år i Sverige (resultaten från analyserna i–iii visas inte).

Vi kan komma ytterligare en bit på väg genom att använda CILS4EU-data, där vi ju har information om självskattad förmåga att behärska svenska. Eftersom CILS4EU är ett mycket mindre datamaterial begränsar vi de analyserna till hela urvalet (dvs. både flickor och pojkar från alla generationer och ursprungsgrupper). I tabell 5.1 visar vi modellerna skattade också med dessa data. Andelen av gapet som förklaras av programval och meritvärde är lägre, vilket beror på att de sent invandrade – som har i genomsnitt mycket lägre meritvärden – är underrepresenterade i CILS4EU.⁴⁶ Vår skattning av

⁴⁵ Det är möjligt att en del elever med bakgrund i Danmark och Norge studerar i dessa länder, men med tanke på att siffrorna gäller elever som själva är födda i Sverige och som gått ut årskurs 9 här, är det knappast vanligt.

⁴⁶ Om vi bara studerar direktövergångna – en grupp där de med lägst meritvärden inte ingår – är resultaten från register och CILS4EU nästan identiska. Examinationsgapen förklaras i de modellerna i väsentligt lägre utsträckning av programval och meritvärde.

det kvarvarande examinationsgapet i den sista kolumnen – när vi kontrollerat för såväl meritvärde och programval som familjebakgrund – är 6 procentenheter. När vi lägger till kontroller för svenska språkkunskaper samt poäng från de kognitiva och verbala testen reduceras det gapet inte alls. Precis som för familjebakgrund är det viktigt att komma ihåg att detta inte betyder att språkkunskaper i svenska är oviktiga för chansen att examineras – de kan, som vi sett ovan, exempelvis mycket väl påverka meritvärden och programval.

Sammanfattningsvis är examinationsgapet – den etniska skillnaden i sannolikheten att examineras från en gymnasieutbildning som man påbörjat – ungefär 16–17 procentenheter i genomsnitt över alla ursprungsgrupper. Ungefär hälften av detta gap kan återföras på meritvärden i årskurs 9 och val av gymnasieprogram, medan familjebakgrund bidrar med att förklara ytterligare en knapp fjärdedel av det totala examinationsgapet. Huvuddelen av skillnaden mellan majoritets elever och elever med utländsk bakgrund beror alltså på individuella respektive familjerelaterade studieförutsättningar, samt programval. De förra speglar det faktum att många unga med utländsk bakgrund går över till studieförberedande gymnasieprogram med relativt låga meritvärden. Familjebakgrunden är istället en generell mekanism, som fungerar likadant för unga med olika ursprung, men som får sin bäring av den mer utsatta socioekonomiska situation som elever med utlandsfödda föräldrar har. Programvalen reflekterar höga ambitioner.

En fjärdedel av examinationsgapet återstår att förklara efter att vi kontrollerat för meritvärde, programval, interaktionen mellan dessa, samt familjebakgrund. Vi hittar inget enkelt mönster som skulle kunna förklara detta. Det tycks inte vara en språkfråga (kunskaper i svenska kan ändå vara viktiga för att påverka betyg och programval, som vi såg ovan), och inte mycket talar för att det går att återföra på strukturell eller annan diskriminering, av gymnasieskolor eller – lärare. Det är inte osannolikt att åtminstone en del av det återstående gapet beror på föräldraresurser som vi inte kunnat mäta.

Tabell 5.1 Examinationsgapet (i andelen som uppnått examen inom fem år) mellan unga med svensk och utländsk bakgrund för olika grupper.

	Exami- nations- gap	Gap efter kontroll för programval och merit- värde.	% av gapet som förkla- ras av prog- ramval och meritvärde	Gap efter kontroll för poäng på nationella prov	Gap efter kontroll även för föräldra- resurser*
Samtliga, åk 9 2011-2015	17	8	53	8	4
Samtliga, åk 9 2012 (register)	16	8	53	8	4
Samtliga, åk 9 2012 (CILS4EU)	17	11	37	10	6 (6)
Generation 2	13	8	35	8	4
Generation 1 tidig	17	10	38	10	5
Generation 1 sen	25	5	81	6	3
Pojkar	19	9	51	9	5
Flickor	15	6	56	6	3
Program					
Natur	16	7	55	5	2
Samhälle	18	8	56	8	4
Övriga HSF	17	9	47	9	5
Yrkesprogram	21	7	65	8	5
Ursprungsland/region (endast generation 2)					
Finland	8	6	29	5	3
Övriga Skandinavien	14	11	26	10	9
Nordeuropa + Väst	4	4	0	3	2
F. d. Jugoslavien	10	6	42	5	2
Östeuropa	5	4	15	4	1
Sydeuropa	8	4	52	3	1
Chile	26	16	39	15	12
Övriga Syd- och Centralamerika	17	12	33	11	8
Afrika	22	15	34	14	9
Iran	8	7	12	6	4
Irak	15	9	43	8	5
Turkiet	16	10	40	10	6
Övriga Mellanöstern	15	7	50	7	4
Östasien	0				
Övriga Asien	8	7	10	7	4

* I CILS4EU även gap efter kontroll för testresultat i åk 8 och självskattade svenskkunskaper, inom parentes.

Not: Inkluderar alla som påbörjat ett nationellt program i kohorterna som gick ut årskurs 9 åren 2011–2015. De som avlidit eller emigrerat inom fem år efter årskurs 9 exkluderas. IB-programmet exkluderas.

Källa: Data från utbildningsregister respektive CILS4EU där det anges. N = 452 477 (kohorterna 2011–2015), 91 558 (kohorten 2012) samt 5 115 (CILS4EU).

5.3 Kan dimensioneringen av gymnasieprogrammen minska examinationsgapet?

Nyligen har studier från Danmark (Birkelund 2020) och Tyskland (Tjaden och Hunkler 2017) ifrågasatt det rimliga i att låta ”immigrantoptimismen” få fritt utlopp. Denna optimism yttrar sig i att unga med utländsk bakgrund oftare väljer mer krävande utbildningsvägar, även när deras betyg är relativt låga. Anledningen till tvivlet är att detta kan leda till bakslag genom att dessa ”optimister” i mindre utsträckning än andra fullföljer gymnasieutbildningar, med kostnader såväl för individen som för samhället. Att unga med utländsk bakgrund mindre ofta skulle fullfölja givna studier är ju vad vi skulle förvänta oss eftersom de har gått över till högskoleförberedande program vid i genomsnitt lägre betyg, och eftersom de även i andra avseenden har sämre studieförutsättningar. Vi såg ovan att den empiriska beskrivningen delvis är korrekt: unga med utländsk bakgrund slutför mer sällan gymnasiet med examen, något som också visats för Tyskland (Dollmann och Weissman 2020). Gapet mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är i vår kohort 16–17 procentenheter till de senares nackdel. Val av program och betyg, liksom studieförutsättningar spelar en stor roll för detta gap, precis som vi kunde se i tabell 5.1 ovan.

Den låga examinationsfrekvensen har lett till en diskussion om en starkare styrning av (det nu fria) valet av gymnasieprogram skulle hjälpa elever med utländsk bakgrund. Särskilt har man gjort antagandet att fler skulle fullfölja utbildningen om elever med låga betyg skulle kanaliseras till yrkesprogrammen. Det är frestande att tänka så, särskilt som de som gått ut ett yrkesprogram ofta får jobb snabbt och inom sitt område (Skolverket 2020) och dessutom i ett internationellt perspektiv har höga sysselsättningsnivåer och goda löner (OECD 2020; SCB 2021). Det är dock bara en hypotes att elever med utländsk bakgrund skulle ha bättre chanser att avsluta gymnasiet om de i högre grad skulle gå yrkesprogram. Hypotesen får visst initialt stöd i figur 5.6 ovan, som visar att examinationsfrekvensen bland dem med utländsk bakgrund vid ett meritvärde om 200 är över 80 procent på yrkesprogrammen, men bara runt 50–60 procent på de på studieförberedande programmen.

Frågan är dock om styrning till yrkesprogram totalt sett kan leda till en påtaglig ökning av genomströmningen och en minskning av

examinationsgapet. Vi menar att hypotesen om att ett lågt intresse för yrkesutbildning ligger bakom examinationsgapet är viktig att pröva kritiskt, även i ljuset av svårigheten att genomföra en skolreform i Sverige som inför restriktioner i valet av gymnasieprogram.

Man behöver inte begränsa denna hypotes till att gälla yrkesutbildningar, även om de är naturliga att studera särskilt. Samma mekanism kan tänkas finnas för val till samtliga gymnasieprogram. Om alla elever, så långt de hade information, skulle välja ett gymnasieprogram som var så väl anpassat till deras individuella studieförutsättningar som möjligt, indikerat främst genom deras betyg, borde genomströmningen maximeras. Precis som för val av yrkesprogram bygger denna hypotes på att uteblivna examina beror på att elever går över till program för vilka de inte har tillräckliga förkunskaper (manifesterat främst som betyg). Och precis som för yrkesprogramvalen bygger antagandet att examinationsfrekvensen skulle vara högre i en kontrafaktisk värld där valen var anpassade efter betyg på att det verkligen är betygen som påverkar sannolikheten att examineras. Vi har redan sett att detta bara delvis är fallet, men vi kan analysera frågan med större skärpa. Det gör vi genom att relatera mönstret av övergångar efter meritvärden och genomströmning till fiktiva intagningsgränser. Skulle det gå att öka genomströmningen på gymnasieskolans program genom att begränsa intagningen på basis av meritvärdet i årskurs 9?

Vår analysstrategi är att på grundval av registerdata simulera intagningsgränser och därefter beräkna hur hög examinationsfrekvensen, samt hur stort examinationsgapet skulle bli i ett tänkt gymnasieantagningssystem som är selektivt snarare än öppet (jfr. Dollmann m.fl. 2023). Vi vill understryka att detta enbart är ett tankeexperiment, vars syfte är att blottlägga en potentiell framtidsbild under vissa antaganden. Att inskränka det huvudsakligen fria gymnasievalet kan förefalla orealistiskt i dagens Sverige. Samtidigt är det ju inte ett totalt väsensfrämmande scenario med betygsgränser för övergång till olika utbildningar i 16-årsåldern – många länder har den typen av system, och i Sverige har frågan om ”avlänkning” till yrkesutbildningar varit en integrerad del i utbildningspolitik och –planering under lång tid (Murray 1988). Avlänkningstemat kan nog också skönjas i de försök som gjorts under de senaste decennierna med kortare yrkes- och lärlingsutbildning, tankar som förefaller

ständigt aktuella, exempelvis i det år 2017 införda systemet med yrkesvux (Skolverket 2022).

Vår modell låter intagningsgränserna variera över programtyper, och vi har valt gränser vid ett meritvärde där ungefär 75 procent av en kohort examineras.⁴⁷ Gränsen för naturvetenskapliga programmet (NA) sätts på detta sätt till 245 meritpoäng. Denna metod genererar en motsvarande gräns för samhällsprogrammet (SA) och övriga studieförberedande program (HSF) på 215 meritpoäng. I den modell vi prövar kommer alltså de som i verkligheten gick över till NA men hade lägre meritpoäng än 245 att hänföras till andra program: först till HSF, och om deras meritvärde understeg 215 till ett yrkesprogram. De som gick över till HSF men hade under 215 meritpoäng förs på motsvarande sätt till ett yrkesprogram. I analysen studerar vi alla som gick ut årskurs 9 åren 2011–15 och inom fem år gick över till ett nationellt program.⁴⁸

Figur 5.8 visar hur betygsgränserna inverkar på examinationsfrekvensen enligt denna modell. De oavbrutna heldragna kurvorna visar den faktiska andelen som examinerats totalt sett över program, för dem med svensk- respektive utlandsfödda föräldrar, efter meritvärde (den horisontella x-axeln). De streckade kurvorna visar den enligt modellen predicerade andelen med examen. Att dessa ligger högre än de faktiska speglar just att omfördelningen mellan program ökar genomströmningen. Detta gäller särskilt till gränsen på 215, under vilken alltså alla dirigeras till yrkesprogrammen. Men detta gäller såväl unga med svensk som utländsk bakgrund.

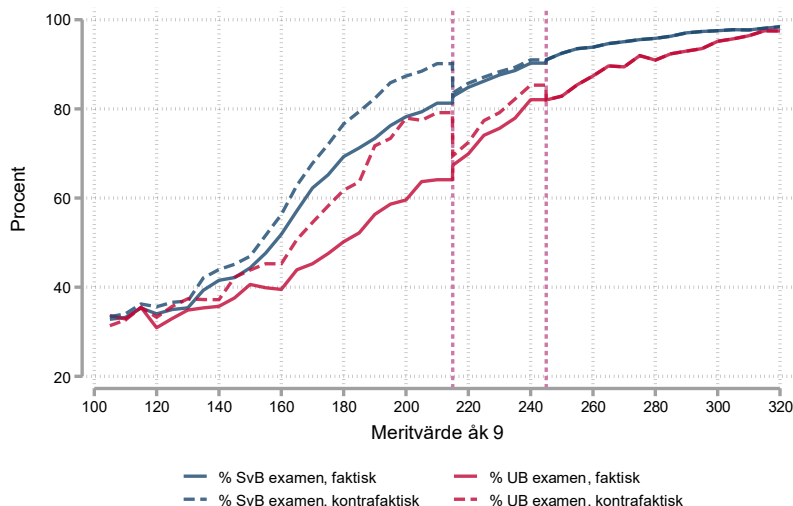
Mellan meritvärdena 215 och 245 (de lodräta linjerna), där vi återfinner de elever som flyttats från NA till HSF, ser vi bara en minimal ökning för dem med utländsk bakgrund. Till höger om den vertikala linjen för meritvärde 245 är det förstås ingen skillnad, eftersom de med så höga meritvärde får gå på det program som de valt i verkligheten även i den kontrafaktiska världen.

Vi kan se med blotta ögat att förändringen i andel examinerade av införandet av meritvärdesgränser är större för dem med utländskt ursprung för varje jämförbar betygsnivå. Men hur stor den totala effekten är för examinationsgapet kan vi inte avgöra utan att också beakta meritvärdesfördelningen i de båda ursprungsgrupperna.

⁴⁷ Den gränsen är visserligen godtycklig, men framstår som rimlig, och resultaten visar sig vara robusta när vi prövar alternativa gränser.

⁴⁸ Om man analyserar enbart direktövergångna är genomströmningen avsevärt högre och examinationsgapet något lägre.

Figur 5.8 Faktisk respektive kontrafaktisk andel av elever som påbörjat nationella gymnasieprogram som får examen inom 5 år, efter meritvärde och svensk respektive utländsk bakgrund

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund. De som avlidit eller emigrerat inom 5 år efter årskurs 9 exkluderas. IB-programmet exkluderas.

Källa: Data från utbildningsregister. N=452 477.

I nästa steg beräknar vi följaktligen nya, fiktiva, siffror över genomströmningen och examinationsgapet genom att applicera de faktiska meritvärdesfördelningarna på de kontrafaktiska examinationsfrekvenserna. Hur stor är effekterna av ett införande meritvärdesgränser? För unga med svensk bakgrund skulle genomströmningen öka från 80,8 procent till 83,8 procent (dvs. med 3 procentenheter). För unga med utländsk bakgrund skulle motsvarande ökning vara från 64,1 procent till 69,3 procent (dvs. 5,2 procentenheter). Examinationsgapet reduceras från 16,7 till 14,5, alltså med drygt 2 procentenheter. Detta är förstås positivt, liksom den allmänt ökade genomströmningen.

Det är viktigt att försöka se dessa förändringar i perspektiv av hur den totala fördelningen av elever över programtyper förändras. Detta framgår av figur 5.9. Den översta grafen återspeglar den faktiska fördelningen för dem med svensk respektive utländsk bakgrund, medan den undre ger motsvarande fördelningar i den kontrafaktiska modellen, där vi introducerat meritvärdesgränser för intagning. Det mest slående resultatet av att införa meritvärdesgränser är

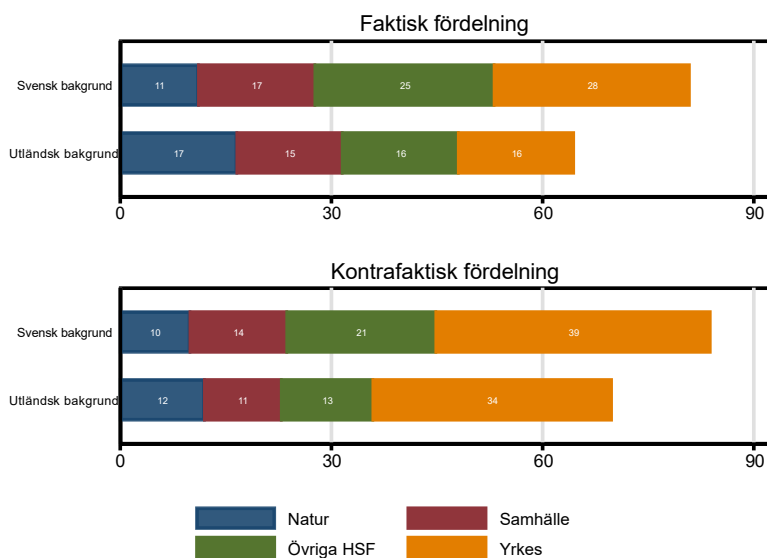
en massiv omflyttning av elever mellan program, särskilt från studieförberedande till yrkesprogram. För dem med svensk bakgrund skulle, enligt modellen, andelen med gymnasial yrkesexamen öka från 26 procent till 39 procent, men ökningen skulle bli betydligt kraftigare i gruppen med utlandsfödda föräldrar – från 16 procent till 34 procent. När yrkesprogrammen i verkligheten är den minsta av de programtyper vi urskiljer, skulle den istället bli den största. Minskningen för de studieförberedande programmen skulle vara jämnstor vad gäller både programtyper och ursprung.

Införandet av meritvärdesgränser skulle alltså ha vissa positiva effekter, enligt vår modell. Dessa önskade konsekvenser kommer dock till priset av att en mycket stor andel av en kohort i ett system med intagningsgränser inte får gå den utbildning de önskar. Med betygskraven i vår modell är det totalt närmare en femtedel som inte kommer in på sitt förstahandsval – 15 procent av unga med svensk bakgrund, och hela 31 procent av unga med utländsk bakgrund. Av dessa ”utestängda” är det 57 procent som faktiskt klarar sin utbildning (49 procent av unga med utländsk bakgrund, 60 procent av unga med svensk bakgrund), vilket innebär att man ”offrar” en stor grupp för att nå en något högre genomströmning. Å andra sidan kan man beakta att av dem med meritvärdet under 215 som tagit examen från en högskoleförberedande utbildning är det bara 19 procent som sju år senare har tagit en examen eller minst 180 hp från universitet eller högskola (jämfört med 45 procent av dem med högre meritvärdet).⁴⁹ Hur man väger fördelar och nackdelar i en modell som denna är i slutändan en politisk fråga.

Notera att vår kontrafaktiska modell bygger på ett starkt antagande, nämligen att de som söker till ett studieförberedande program, men på grund av sitt meritvärde blir placerad i ett yrkesprogram, skulle ha samma examinationsfrekvens som de som aktivt har valt ett yrkesprogram. Det finns anledning att tro att de som blir ”omplacerade” skulle ha mindre studiemotivation och därmed lägre examinationsfrekvens. En del skulle antagligen hellre lämna skolan än gå ett yrkesprogram de inte är intresserade av. Detta skulle kunna göra att de relativt små positiva effekter som vi registrerar i vår modell, i verkligheten skulle bli mindre.

⁴⁹ Hela 61 procent av dem med meritvärde under 215 påbörjar högre utbildning, och 31 procent av dessa får examen eller tar minst 180 hp inom sju år. Motsvarande siffror för dem med högre meritvärdet är 85 procent (övergång) och 53 procent (examen). Siffrorna om högre utbildning gäller kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012 och gymnasiet 2015.

Figur 5.9 Andel av direktövergångna elever som får examen inom 5 år, uppdelat på program och svensk respektive utländsk bakgrund. Faktisk fördelning och kontrafaktisk fördelning under antagande om meritvärdesgränser för behörighet till högskoleförberedande program.

Källa: Data från utbildningsregister. N=452 477. De som avlidit eller emigrerat inom 5 år efter årskurs 9 exkluderas.

5.4 Gymnasiereformen 2011: Förändrades skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund?

Vi har hittills studerat kohorterna som gick ut årskurs 9 mellan 2011 och 2015. Dessa årtal är viktiga eftersom det var en större gymnasie-reform år 2011 (gy11) – nästan alla våra analyser gäller alltså de elever som gick det reformerade gymnasiet. Även om vårt fokus ligger på dessa kohorter kan en jämförelse med elever som gick i det tidigare gymnasiet ge ledtrådar till vad som orsakar skillnader i gymnasie-utfall mellan unga med svensk och utländsk bakgrund. I detta avsnitt gör vi därför en övergripande jämförelse av några utfall mellan våra elevkohorter (2011–15) och elevkohorterna som gick ut årskurs 9 åren 2008–10, det vill säga närmast före reformen. Eftersom en inte obetydlig andel av elevkohorten 2010 gick i det reformerade gym-

nasiet (på grund av att vissa elever påbörjar nationella program med fördröjning) så fokuserar vi framför allt på kohorterna 2008 och 2009 i jämförelserna.

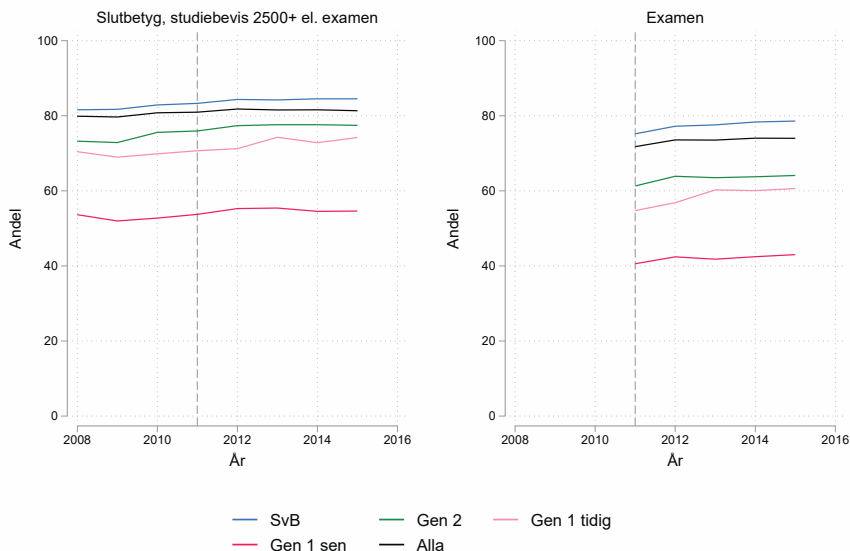
Gymnasireformen innebar flera viktiga förändringar. Bland annat höjdes behörighetskraven till nationella program i gymnasiet, vilket innebar att fler än tidigare hänvisades till introduktionsprogram (tidigare benämnda individuella program). Dessutom infördes *gymnasieexamen*. En sådan examen kräver 2 500 betygsatta poäng varav minst 2 250 godkända, och det krävs även godkända betyg i specifika kurser.⁵⁰ De som gått tre år i gymnasiet men inte uppfyller kraven för examen får i stället ett *studiebevis*. Innan reformen gavs *slutbetyg* om man hade betygsatts i samtliga programmens kurser, men inget krav ställdes på att ha godkända betyg (betyget ”icke godkänd” räknas alltså som en betygssättning, och de som inte betygssatts är de för vilka tillräckligt underlag saknas – något som ibland beskrivs som ”streck i betyget”).

Reformen innebar större hinder för elever med svagare prestationer: Efter reformen krävdes dels mer för att få börja ett nationellt gymnasieprogram, dels blev det betydligt svårare att nå en examen än vad det innan reformen var att nå ett slutbetyg. Om detta är viktigt i praktiken beror på hur gymnasieexamen värderas vid övergång till arbetsmarknad eller högre studier, och om ett studiebevis i det nya systemet ger sämre möjligheter än ett svagt slutbetyg i gamla systemet. Vi kommer att återkomma till dessa frågor i kommande avsnitt om arbetsmarknad och högre studier, medan detta avsnitt enbart fokuserar på om skillnaderna i gymnasieutfall mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är likartade i det nya och det gamla systemet.

I figur 5.10 ser vi till vänster andelen av alla som avslutat årskurs 9 ett givet år, som inom fem år slutfört gymnasiet med ett slutbetyg (före reformen) eller med en examen eller ett studiebevis om minst 2 500 poäng (efter reformen). Dessa utfall är jämförbara eftersom det före reformen inte ställdes några krav på godkända betyg – de som avslutat gymnasiet enligt detta mått behöver alltså inte ha haft godkända betyg. Till höger ser vi andelen som får gymnasieexamen i kohorterna som gick ut årskurs 9 åren 2011–15, efter reformen.

⁵⁰ För högskoleförberedande program: Svenska eller svenska som andraspråk 1, 2, 3; Engelska 5, 6; Matematik 1b eller 1c; Gymnasiearbetet. För yrkesförberedande program: Svenska eller svenska som andraspråk 1; Engelska 5; Matematik 1a; Gymnasiearbetet; Programgemensamma kurser om 400 poäng.

Figur 5.10 Andel av alla som avslutat årskurs 9 ett givet år som inom fem år har avslutat gymnasiet med minst slutbetyg eller studiebevis om minst 2 500 poäng (vänster sida), och andel som har avslutat gymnasiet med examen (höger sida)

Not: SvB=Svensk bakgrund; Gen 2=födda i Sverige, utlandsfödda föräldrar; Gen 1 tidig=födda utomlands, anlände 0–8 års ålder; Gen 1 sen=anlände 9–14 års ålder.

Källa: Data från utbildningsregister. N=843 709.

Trenden för det jämförbara måttet (vänstra grafen) visar att reformen inte ledde till en minskad andel med gymnasieutbildning, och inte heller till någon förändring i skillnaden mellan unga med svensk och utländsk bakgrund. De högre behörighetskraven till nationella program medförde visserligen att något fler inte påbörjade sådana program alls, och denna ökning var något större bland unga med utländsk bakgrund (vilket vi inte kan se i figur 5.10), men detta ledde inte till att färre totalt sett tog sig igenom gymnasiet. Reformens stora effekter ser vi däremot i den högra grafen. Bland elever med svensk bakgrund är det inte särskilt stor skillnad mellan andelen som avslutade gymnasiet totalt sett (drygt 80 procent) (vänstra grafen) och andelen som avslutade med examen (knappt 80 procent; högra grafen). Bland dem med utländsk bakgrund är det emellertid stor skillnad mellan dessa mått: betydligt färre tog examen. Detta innebär att gapet mellan unga med svensk och

utländsk bakgrund växer kraftigt när vi mäter genomströmning i termer av uppnådd examen.⁵¹

I tabell 5.2 sammanfattar vi gapet i dessa gymnasieutfall för unga med utländsk bakgrund, dels bland samtliga som gått ut årskurs 9, dels i delpopulationen som någon gång påbörjat ett nationellt program på gymnasiet. I båda fallen minskade nackdelen för unga med utländsk bakgrund i termer av avslutat nationellt gymnasieprogram något (1–3 procentenheter) efter Gy11-reformen, men samtidigt är det betydligt lägre andelar i gruppen unga med utländsk bakgrund som avslutar gymnasiet med en examen.

Skattningarna av gapen i de två nedre fälten är genererade av en OLS regressionsanalys, där vi kontrollerat för (1) meritvärde i årskurs 9 samt programval till gymnasiet, respektive (2) familjebakgrund (utbildning, inkomst, familjetyp). Resultaten visar att gapen i avslutat gymnasium till stor del – för unga i generation 1 nästan helt och hållet – kan förklaras med meritvärde och programval. När vi även tar hänsyn till socioekonomiska förhållanden är gapen nästan uttraderade. Att unga med utländsk bakgrund mer sällan avslutar gymnasiet kan alltså helt föras tillbaka på att de har lägre meritvärden i årskurs 9, gör mer ambitiösa val, och har sämre familjerelaterade förutsättningar. Dessa faktorer räcker dock – som vi också sett tidigare i tabell 5.1 – inte för att förklara varför de mer sällan tar examen: Ett gap på omkring 5 procentenheter kvarstår även efter dessa ganska extensiva statistiska kontroller.

I ljuset av dessa resultat kan vi konstatera att det oförklarade examinationsgap vi observerar för våra studiekohorter (2011–15, se tabell 5.1) helt och hållet är en produkt av det nya examinationskravet. Unga med utländsk bakgrund är vid en *given betygsnivå* på en *given programtyp* lika benägna att stanna kvar i gymnasiet och avsluta det – det vill säga de går kurserna och betygssätts i dem – men de har betydligt svårare att klara kraven för examen. Huruvida detta är ett problem beror på i vilken grad avsaknad av examen begränsar möjligheterna efter gymnasiet – något vi återkommer till i kapitel 7.

⁵¹ Vidare analyser (som ej visas här) visar att unga med utländsk bakgrund med reformen ser en större nedgång i direktövergångar till gymnasiet än unga med svensk bakgrund, och en lite större uppgång av andelen som aldrig påbörjar ett nationellt program.

Tabell 5.2 Nackdel i gymnasieutfall för unga med utländsk bakgrund, uppdelade på generation, jämfört med unga med svensk bakgrund, före (2008–2009) och efter (2011–2015) Gy11-reformen

		Gen 2	Gen 1 tidig	Gen 1 sen
Samtliga avgångna åk 9				
Åk 9 2008-2009	Slutbetyg	-9	-12	-29
Åk 9 2011-2015	Studiebevis 2 500+ eller examen	-7	-11	-30
Åk 9 2011-2015	Examen	-14	-19	-35
Alla som påbörjar nationellt program inom 5 år				
Åk 9 2008-2009	Slutbetyg	-8	-11	-21
Åk 9 2011-2015	Studiebevis 2 500+ eller examen	-6	-10	-18
Åk 9 2011-2015	Examen	-13	-18	-27
<i>1. Efter kontroll för meritvärde (åk 9) och programval</i>				
Åk 9 2008-2009	Slutbetyg	-3	-4	-1
Åk 9 2011-2015	Studiebevis 2 500+ eller examen	-2	-4	-2
Åk 9 2011-2015	Examen	-9	-11	-6
<i>2. Efter kontroll för meritvärde, program, föräldrars socioekonomi</i>				
Åk 9 2008-2009	Slutbetyg	-1	-1	2
Åk 9 2011-2015	Studiebevis 2500+ eller examen	0	0	2
Åk 9 2011-2015	Examen	-5	-6	-2

Not: Vi utesluter kohorten som gick ut årskurs 9 år 2010, eftersom en liten men inte obetydlig andel av dessa avslutade sina gymnasiestudier i Gy11. Kontroll för testresultat på nationella prov gör ingen skillnad efter kontroll för betyg.

Källa: Data från utbildningsregister. N samtliga=239 014 (2008–2009); 491 733 (2011–2015). N som påbörjat nationellt program = 232 497 (2008–2009); 467 784 (2011–2015).

5.5 Alternativa vägar till gymnasieexamen

Man har rätt att påbörja gymnasieskolan till och med det första kalenderhalvåret det år man fyller 20 år, och efter denna ålder har man rätt att fullfölja den gymnasieutbildning man påbörjat. Vi kan följa vår primära studiekohort, de som gick ut årskurs 9 år 2012, i registret över avgångna i gymnasiet till och med 2020, och vi kan konstatera att bara ett fåtal återfinns i detta register efter ungefär 21 års ålder.

I tabell 5.3 framgår hur många som uppnår olika typer av utbildning inom ramarna för gymnasieskolan. Det är totalt 78 procent av kvinnorna och 70 procent av männen som uppnår en gymnasieexamen, 12 respektive 16 procent som går hela utbildningen men inte uppfyller kraven för examen, 6 respektive 9 procent som på-

börjar ett nationellt program men hoppar av, och 4–5 procent som aldrig påbörjar ett nationellt program. De senare består nästan helt av personer som inte uppnått behörighet till gymnasieskolan. Som vi tidigare konstaterat går unga med utländsk bakgrund oftare högskoleförberedande program (se avsnitt 5.1), och de har genomgående en högre andel som inte når examen (se avsnitt 5.2).

När man inte längre kan gå i gymnasieskolan finns andra vägar till en gymnasieexamen, och viktigast av dessa är Komvux. Tabell 5.4 visar hur många i sex olika kategorier som inte nått examen *inom gymnasiet* som i stället uppnår examen *utanför gymnasieskolan*.

En femtedel av kvinnorna utan examen från gymnasieskolan skaffar en sådan på annat sätt, betydligt fler än bland männen (12 procent). De som har ett oavslutat högskoleförberedande program är klart mest benägna att fullfölja med en examen utanför gymnasieskolan, och det är överlag också fler unga med utländsk bakgrund som går denna väg. Bland flickor med utländsk bakgrund som gått tre år i ett högskoleförberedande program men inte klarat kraven för examen är det så många som nära hälften som skaffar en examen utanför gymnasiet.

Totalt, sett över båda könen och alla bakgrundsgrupper, är det i vår studiekohort 15 procent av dem som inte tog examen i gymnasiet som tar examen på något annat sätt. Till detta tillkommer 3 procent som i utbildningsregister inte klassas som att de har gymnasieexamen, men som uppnått grundläggande behörighet till högskolan genom studier på folkhögskola.

För ungefär hälften av dem som tar examen utanför gymnasiet kan Komvux identifieras som källan, men för så många som en tredjedel kan vi inte identifiera källan.⁵² Därtill har en mindre grupp fått examen från ett brett spektrum av utbildningar (t.ex. utländska utbildningar eller utbildning inom Kriminalvården).

⁵² Detta beror delvis på att alla utbildningar inte fångas upp, men troligen till största delen på att utbildningsregistret registrerar högsta uppnådda utbildning ett givet år. För dem som läser in en gymnasieexamen och samma år tar poäng på någon högre utbildning registreras den senare som högsta utbildning, och därmed finns ingen källkod för gymnasieexamen.

Tabell 5.3 Andel med olika typer av utbildning från gymnasieskolan, uppdelat på kön och generation. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

Män					
	SvB	G2	G1t	G1s	Samtliga
HSF, examen	44	43	39	22	42
HSF, ej examen	8	17	19	12	9
HSF, avhopp	3	5	6	5	4
Yrk, examen	31	16	15	19	28
Yrk, ej examen	7	8	10	13	7
Yrk, avhopp	4	5	6	8	5
Inget nationellt program	4	6	6	20	5
Totalt	100	100	100	100	100
N	41 443	4 968	1 437	2 708	50 556
Kvinnor					
	SvB	G2	G1t	G1s	Samtliga
HSF, examen	58	57	50	31	57
HSF, ej examen	6	14	17	14	7
HSF, avhopp	3	4	5	5	3
Yrk, examen	22	12	11	16	21
Yrk, ej examen	4	6	7	9	5
Yrk, avhopp	3	2	4	5	3
Inget nationellt program	3	5	7	20	4
Totalt	100	100	100	100	100
N	39 930	4 836	1 388	2 289	48 443

Not: Uppnådd utbildning gäller endast utbildning inom gymnasieskolan (ej Komvux eller liknande) och tas från registret över avgångna i gymnasiet till och med 2020, men mycket få (mindre än 0,5 procent av kohorten) återfinns i det registret efter 2017, och bara någon promille efter 2018.

Källa: Data från utbildningsregister och befolkningsregister. De som avlidit eller emigrerat inom fem år efter åk 9 exkluderas.

Från analyserna i detta avsnitt kan vi dra slutsatsen att vuxenutbildning av olika slag – särskilt Komvux (även om det inte går att skatta dess roll med önskvärd precision) – är generellt sett viktig för ungas utbildningskarriärer. Utöver denna generella effekt leder den med stor säkerhet till att utjämna skillnaderna i gymnasieexamina mellan unga med svensk och utländsk bakgrund – och detta i alla tre generationskategorier som vi analyserar. Betydelsen är större för kvinnor, och den utjämnande funktionen något starkare.

Tabell 5.4 Andel av respektive grupp utan examen från gymnasieskolan som uppnått gymnasieexamen på annan väg senast 2021. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

Män					
	SvB	G2	G1t	G1s	Samtliga
Andel av dem med HSF, ej examen	25	31	33	33	27
Andel av dem med HSF, avhopp	17	18	13	18	17
Andel av dem med Yrk, ej examen	3	8	4	8	4
Andel av dem med Yrk, avhopp	3	5	3	1	3
Andel av dem som ej gått nat prog	2	0	1	4	2
Andel av alla utan examen	11	18	17	12	12
Kvinnor					
	SvB	G2	G1t	G1s	Samtliga
Andel av dem med HSF, ej examen	35	46	48	50	39
Andel av dem med HSF, avhopp	26	28	32	29	27
Andel av dem med Yrk, ej examen	8	13	10	19	10
Andel av dem med Yrk, avhopp	5	6	2	7	5
Andel av dem som ej gått nat prog	3	4	5	4	4
Andel av alla utan examen	18	29	27	21	20

Källa: Data från utbildningsregister och befolkningsregister. N=25 255. De som avlidit eller emigrerat inom fem år efter åk 9, och de som inte finns i LISA-registret 2021 exkluderas.

6 Högskolan

6.1 Övergång till högre utbildning⁵³

Från studier av högskolenybörjare vet vi att unga med utländsk bakgrund är överrepresenterade bland dem som börjar på universitet och högskola (Skolverket 2020; UKÄ 2021, Figur 27), men i övrigt vet vi ganska lite om hur den högre utbildningen skiljer sig åt mellan unga med svensk och utländsk bakgrund. I det följande studerar vi högre utbildning för vår huvudkohort, det vill säga de elever som gick ut årskurs 9 år 2012. Vi kan i nuläget följa dem till och med vårterminen 2022, vilket är sju läsår efter att de flesta avslutat gymnasiet. Eftersom inte alla hunnit gå klart (eller ens påbörjat) sina utbildningar 2022 gör vi också kompletterande analyser av äldre kohorter för att sätta våra resultat i perspektiv.

De som gick ut årskurs 9 år 2012 kunde i normalfallet påbörja universitetsstudier tidigast höstterminen 2015.⁵⁴ Att gå över direkt från gymnasium till högskola är mycket vanligare bland unga med utländsk bakgrund – av dem som tog gymnasieexamen vårterminen 2015 gick 36 procent av unga med utländsk bakgrund⁵⁵ direkt till högskola, jämfört med 18 procent av unga med svensk bakgrund. Den högre övergångsfrekvensen gäller även när vi jämför dem som gått samma programtyp. Bland dem som gått högskoleförberedande program är direktövergången 45 procent bland unga med utländsk bakgrund och 25 procent bland unga med svensk bakgrund.

Figur 6.1 visar andelen av hela kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012 (det vill säga inte bara de som har gymnasieexamen) och som

⁵³ I avsnitt 6.1–6.4 studerar vi dem som gick ut årskurs 9 år 2012 och som inte avlidit eller emigrerat innan 2022. I avsnitt 6.5 studerar vi dem som är födda i Sverige, invandrade innan 15 års ålder och fanns i Sverige vid 30 års ålder.

⁵⁴ Vi definierar i detta avsnitt påbörjat universitet som att någon gång ha varit registrerad. Om man i stället definierar det som att någon gång ha tagit poäng är andelen genomgående 3–4 procentenheter lägre, men skillnader mellan grupper förändras endast marginellt.

⁵⁵ Generation 2=37 procent, tidiga generation 1=36 procent, sena generation 1=34 procent.

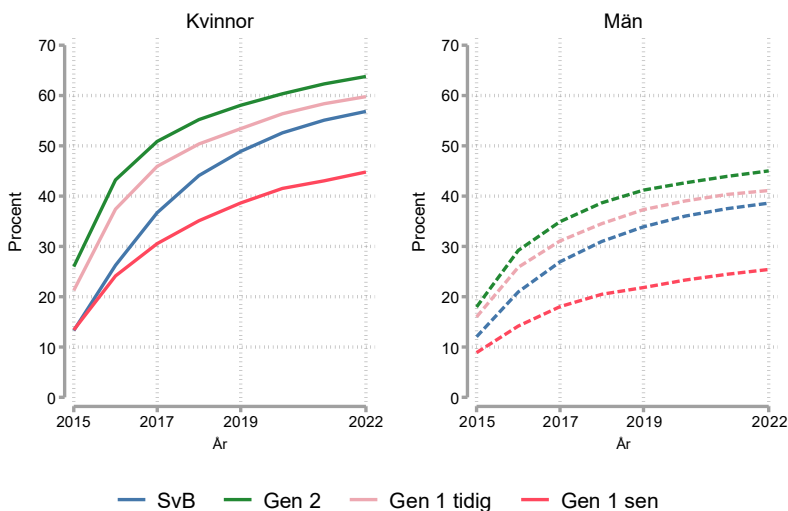
har påbörjat högre studier 2015–2022. Här visar vi alltså inte direktövergångar, utan andelen av hela kohorten som över huvud taget påbörjat högre studier någon gång under perioden.⁵⁶ Av dem som gick ut årskurs 9 år 2012 var det år 2022 (när de var ungefär 26 år) totalt 45 procent som någon gång hade varit registrerade som studerande vid universitet eller högskola – 56 procent av kvinnorna och 37 procent av männen. Andelen är högst (54 procent) bland unga i generation 2 (kvinnor 64 procent, män 45 procent) och i tidiga generation 1 (50 procent; kvinnor 59 procent, män 41 procent), medan den är 48 procent bland unga med svensk bakgrund (kvinnor 57 procent, män 39 procent) och 35 procent för unga i sena generation 1 (kvinnor 44 procent, män 25 procent). Att andelen är låg i den sistnämnda gruppen beror på deras svagare utgångsläge i termer av gymnasieutbildning.

Andelen som påbörjat högre studier är mycket högre bland kvinnor än bland män, men dessa könsskillnader är ungefär lika stora i olika generationskategorier. Bland kvinnor tenderar de med svensk bakgrund att börja lite senare än dem med utländsk bakgrund, så att gapet i andel som påbörjat högre studier minskar något över tid. Detta gäller dock inte för män. Sju läsår efter det normala avgångsåret från gymnasiet är andelen som påbörjat högre studier fortfarande väsentligt lägre bland unga med svensk bakgrund än bland unga i generation 2 och något lägre jämfört med tidiga generation 1.

Föga förvånande är det mycket vanligare att gå över till högre utbildning bland dem som gått högskoleförberedande program i gymnasiet. Tabell 6.1 visar andelen som någon gång varit registrerade i universitet eller högskola, uppdelat på vilken typ av gymnasieprogram man har examen från, samt på generation och kön. En stor majoritet av dem som gått högskoleförberedande program, såväl män som kvinnor, registreras någon gång i högre utbildning. Andelen är 6–10 procentenheter högre bland kvinnor än bland män i alla generationskategorier. Bland dem som gått yrkesprogram är det större heterogenitet både över kön och generationskategorier – kvinnor som gått yrkesprogram är mycket mer benägna än män att påbörja högre studier. Särskilt högt ligger kvinnor med utländsk bakgrund, där så många som hälften av dem i tidiga generation 1 som gått yrkesutbildning går över till högre utbildning.

⁵⁶ Vi utesluter dem som inte finns kvar i Sverige 2022.

Figur 6.1 Andel av dem som gick ut årskurs 9 år 2012 som påbörjat universitet eller högskola 2015–2022

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.
 Källa: Data från utbildningsregister. N=98 372.

Tabell 6.1 Andel av dem som gick ut årskurs 9 år 2012 och tagit examen i gymnasieskolan som påbörjat universitet eller högskola senast vårterminen 2022, uppdelat på typ av gymnasieutbildning, generation och kön.

	HSF		Yrkes	
	Män	Kvinnor	Män	Kvinnor
Svensk bakgrund	75	81	10	28
Gen 2	83	89	18	37
Gen 1 tidig	82	89	16	52
Gen 1 sen	79	89	16	42
Totalt	76	82	11	29

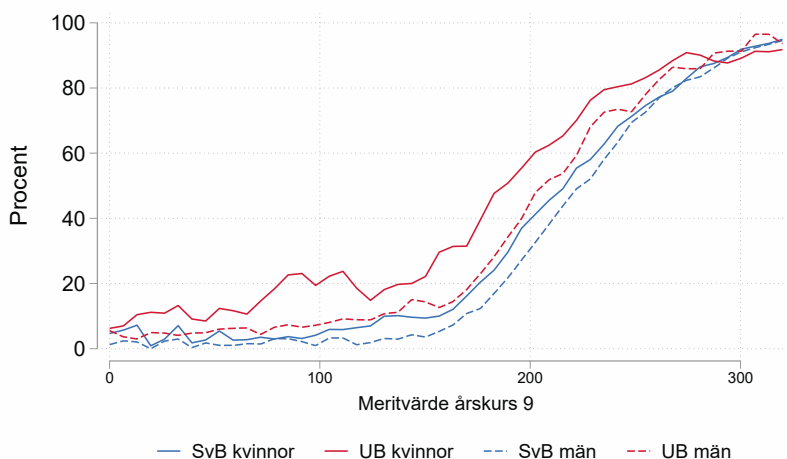
Källa: Data från utbildningsregister. N=72 751.

Vi har i avsnitt 5.1 visat att unga med utländsk bakgrund i högre utsträckning väljer högskoleförberedande gymnasieutbildningar vid givna meritvärden från grundskolan. I figur 6.2 ser vi ett likartat mönster för övergång till högre utbildning: Unga med utländsk bakgrund går i betydligt högre utsträckning över till universitet eller

högskola vid en given meritvärdesnivå, och det gäller både kvinnor och män.

Bland dem som hade riktigt låga betyg i årskurs 9 – så låga att de inte torde ha haft behörighet till gymnasiet direkt efter årskurs 9 – är det mycket få unga med svensk bakgrund som söker sig till högre utbildning. Bland kvinnor med utländsk bakgrund är det emellertid så många som en femtedel av dem med meritvärden runt 100–160 som så småningom påbörjar högre utbildning. Vid meritvärden runt 200 (nära medelvärdet för dem med utländsk bakgrund) går nästan 60 procent av kvinnorna med utländsk bakgrund över till högre studier, jämfört med bara drygt 40 procent av kvinnorna med svensk bakgrund. Motsvarande siffror för män är 40 procent respektive 30 procent. Kvinnor går oftare över till universitet/högskola än män vid en given meritvärdesnivå, och könsskillnaden är något större bland unga med utländsk bakgrund.

Figur 6.2 Andel som påbörjat universitet eller högskola senast 2022, bland unga med svensk respektive utländsk bakgrund, per kön, och vid olika betygsnivåer

Not: Glidande medelvärde. SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.
Källa: Data från utbildningsregister. N=98 372.

6.2 Utbildningsinriktning

När det gäller val av inriktning på utbildningen i universitet och högskola är det kön som är den stora skiljelinjen, och valen skiljer sig inte radikalt mellan unga med svensk och utländsk bakgrund. Tabell 6.2 visar att ingenjörsutbildningar är det klart vanligaste valet bland män, medan falten ekonomi/juridik, lärare/förskollärare, samhällsvetenskap och vård är de mest populära bland kvinnor. Ett systematiskt mönster är att unga med utländsk bakgrund är mer benägna än unga med svensk bakgrund att välja hälso- och vårdrelaterade utbildningar (10 relativt 5 procent bland män; 24 relativt 15 procent bland kvinnor).

Eftersom intagning till högskoleutbildningar styrs av prestationer (i normalfallet meritvärde eller högskoleprov) beror fördelningen över utbildningsinriktningar i tabell 6.2 både på preferenser och möjligheter. Eftersom unga med utländsk bakgrund i genomsnitt går över till högre utbildning med lägre betyg är deras valmöjligheter mer begränsade. Vi får därför en bättre förståelse för skillnaden i preferenser om vi studerar utbildningsinriktningar vid en given meritvärdesnivå.⁵⁷ Detta gör vi i figur 6.3 och figur 6.4, som för ett urval av vanliga utbildningsinriktningar visar andelen av samtliga som gick ut årskurs 9 år 2012 som väljer en specifik högre utbildningsinriktning vid en given meritvärdesnivå. Vi har valt att specialstudera de illustrativa exemplen med ingenjörsutbildningar; matematik, fysik, datavetenskap; lärare; samt socialt arbete – de är både relativt vanliga och representerar mans- respektive kvinno-dominerande utbildningsinriktningar.

Notera att andelarna här alltså uttrycks i förhållande till alla som gick ut årskurs 9, så att de återspeglar både olika benägenhet att gå till högre utbildning vid en given betygsnivå, och skillnader i val av olika utbildningsinriktningar. Som vi såg i figur 6.2 går en mycket stor majoritet av alla med höga meritvärden över till högre utbildning, oavsett ursprungsgrupp, men vid lägre betygsnivåer är det fler unga med svensk bakgrund som inte börjar på universitet eller högskola.

⁵⁷ Vi använder här meritvärde från årskurs 9 som en approximation för möjligheter, eftersom vi inte har information om faktiska urvalsinstrument och hur man ligger till på dessa.

Tabell 6.2 Utbildningsinriktning bland alla som påbörjat universitet/högskola till och med vårterminen 2022. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

	Män	
	SvB	UB
Civilingenjör	21%	15%
Ekonomi, juridik	18%	18%
Ingenjörutbildning, kort	14%	19%
Matematik, fysik, datavet.	10%	9%
Humaniora, media, konst	9%	5%
Samhällsvetenskap	9%	8%
Lärare	7%	10%
Vård	3%	5%
Medicin, tandläk., veterinär	2%	3%
Biologi, kemi, miljövetenskap	2%	2%
Socialt arbete	1%	2%
Farmaceut	0%	2%
Annat	3%	2%
Totalt	100%	100%
	Kvinnor	
	SvB	UB
Ekonomi, juridik	19%	15%
Lärare, förskollärare	16%	19%
Samhällsvetenskap	15%	13%
Vård	13%	17%
Humaniora, media, konst	10%	6%
Civilingenjör	8%	5%
Socialt arbete	5%	6%
Ingenjör, kort	4%	5%
Matematik, fysik, datavet.	3%	3%
Biologi, kemi, miljövetenskap	3%	2%
Medicin, tandläkare, veterinär	2%	3%
Farmaceut	0%	4%
Annat	2%	1%
Totalt	100%	100%

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund. Inriktningen gäller första registrering på program för de som någon gång gått program, för övriga gäller inriktning på första kurs. Kolumnerna summerar till 100% med icke avrundade tal.

Källa: Data från utbildningsregister. N=46 876.

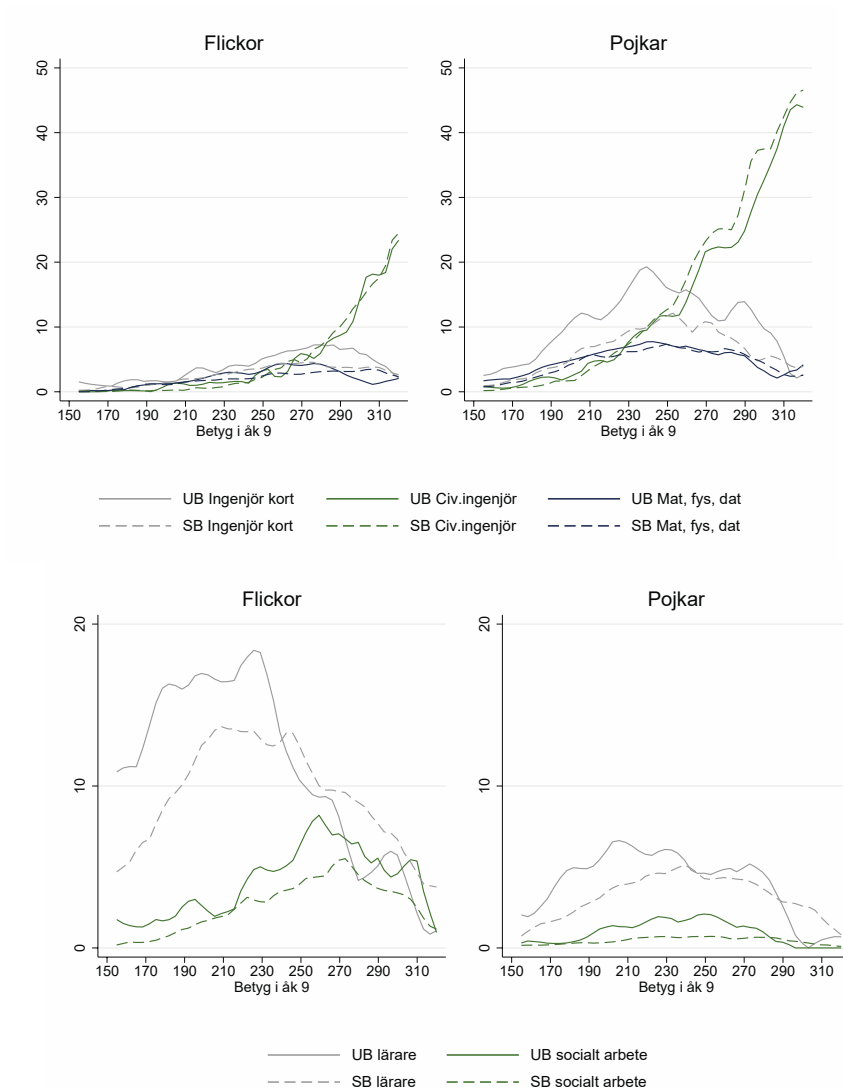
Figur 6.3 (på nästa uppslag) visar att vid likvärdiga betyg är det inte några stora skillnader mellan unga med svensk och utländsk bakgrund i benägenheten att gå till civilingenjörsutbildning eller utbildningar i matematik, fysik och datavetenskap, men unga med utländsk bakgrund är mer benägna att påbörja korta ingenjörsutbildningar. Lärarutbildningar är framför allt populära bland dem med låga betyg, och särskilt bland unga med utländsk bakgrund. För dem med svensk bakgrund är det vanligaste alternativet vid dessa betygsnivåer inte någon annan universitetsutbildning, utan att avsluta skolgången efter gymnasiet.

Av figur 6.4 framgår att när unga med utländsk bakgrund har höga betyg tenderar de att undvika utbildningar i humaniora och samhällsvetenskap. Men det mest anmärkningsvärda resultatet är att unga med utländsk bakgrund över så gott som hela betygsfördelningen har väsentligt starkare intresse av att gå utbildningar relaterade till medicin och vård. Skillnaden i preferensen att läsa medicin mellan pojkar med svensk och utländsk bakgrund är särskilt slående.

En övergripande slutsats är att unga med utländsk bakgrund i högre utsträckning än unga med svensk bakgrund satsar så högt de kan i sina utbildningsval. Bland dem med höga betyg tenderar unga med utländsk bakgrund oftare att välja utbildningar med höga intagningskrav, medan högpresterande unga med svensk bakgrund relativt ofta även väljer utbildningar med låga intagningskrav. Vid låga betygsnivåer väljer de flesta unga med svensk bakgrund att avsluta sina studier efter gymnasiet, medan unga med utländsk bakgrund tenderar att gå vidare till högskoleutbildningar med låga intagningskrav.

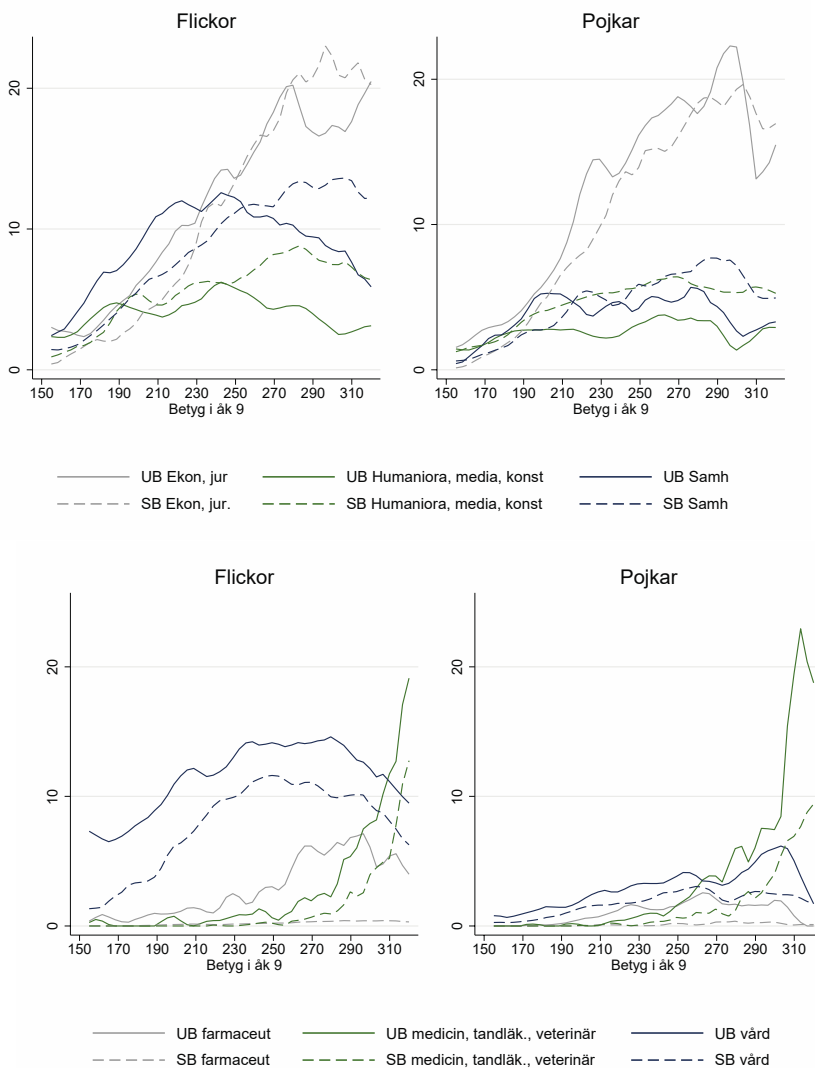
Sammanfattningsvis ser vi alltså, precis som på gymnasienivå, att de högre ambitionerna som unga med utländsk bakgrund uttryckte i årskurs 8 också omsätts i faktiska val. En meta-slutsats av detta, fullt relevant för frågan om utbildningschanser för dem med utländsk bakgrund, är att det inte tycks finnas någon nackdel som härrör från att inte förstå det svenska utbildningssystemet. Bristen på kunskap att navigera utbildningssystemet är annars ett genomgående tema i många teorier om utbildningsnackdelar för missgynnade grupper.

Figur 6.3 Andel som väljer en viss studieinriktning på sina högskolestudier, vid en given meritvärdesnivå, uppdelat på svensk och utländsk bakgrund. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

Not: Glidande medelvärden. Y-axelns skala varierar mellan de övre och nedre grafparen.
 Källa: Data från utbildningsregister. N=98 372.

Figur 6.4 Andel som väljer en viss studieinriktning på sina högskolestudier vid en given meritvärdesnivå, efter svensk och utländsk bakgrund. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

Not: Glidande medelvärden.

Källa: Data från utbildningsregister. N=98 372.

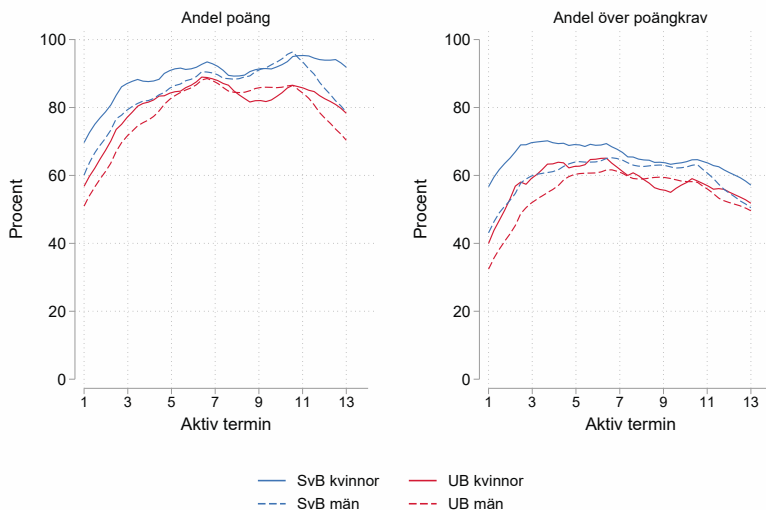
6.3 Framsteg i högre utbildning

Benägenheten att gå över till högre utbildning är alltså större för unga med utländsk bakgrund, även vid givna betyg – men hur går sedan studierna? Skolverket (2018b) har visat att tidigare betyg har stor betydelse för sannolikheten att ta de högskolepoäng man är registrerad på. Bland dem som har börjat studera på universitet eller högskola vid 19–20 års ålder är det också en högre andel av unga med utländsk (38 procent) än med svensk (27 procent) bakgrund som i CILS4EU svarar att utbildningen är svårare än vad de tänkt sig. Det finns alltså skäl att tro att unga med utländsk bakgrund kan ha högre risk för att inte klara sina högskolestudier.

Skillnader i resultat och genomströmning i högskolan mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är faktiskt ett nästan helt obeforskat område. En rapport om tio yrkesprogram visar att unga med utländsk bakgrund i lägre utsträckning än andra fullföljer till exempel lärarprogrammet och sjuksköterskeprogrammet, men att de i lika hög eller högre utsträckning än andra fullföljer juristprogrammet, läkarprogrammet och tandläkarprogrammet (UKÄ 2017), men för studenter på andra utbildningar finns inga siffror att tillgå. Det är en överraskande kunskapslucka att man inte kan bilda sig en uppfattning om gruppskillnader i högskolestudier. Ämnet är ju relevant för både högskolepolitiska överväganden och den större frågan om socioekonomiska integration.

Liksom för gymnasiet kan vi misstänka att de lägre förkunskapsnivåerna gör att unga med utländsk bakgrund löper större risk att inte klara sina studier. Poängproduktion i högre utbildning är ett centralt mått på studieframgång. Panelen till vänster i figur 6.5 visar, uppdelat på kön och bakgrund, andel avklarade poäng av dem man varit registrerad på per aktiv termin. Här visar vi alltså bara terminer när man faktiskt varit registrerad, och andelen avklarade poäng är ett genomsnitt för alla studenter i respektive grupp för deras första, andra, tredje och så vidare termin, oavsett när denna termin inträffade. Poängproduktionen är svagast de två första terminerna, och detta resultat kvarstår även när vi bara analyserar dem som fortsatt studera efter de två första terminerna. Det tycks alltså vara tuffast att ta sina poäng när man är ny i högskolan. Unga med utländsk bakgrund har i genomsnitt svårare att ta de poäng de registrerat sig för, en skillnad som är lika stor bland kvinnor som män.

Figur 6.5 Andel avklarade högskolepoäng av dem som man är registrerad på (vänstra grafen), respektive andel av de studerande som klarat mer än 62,5% av de poäng man var registrerad på (högra grafen) per aktiv termin i ordning, uppdelat på kön och bakgrund

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012 och som påbörjat högre utbildning.

Källa: Data från utbildningsregister. N=46 876.

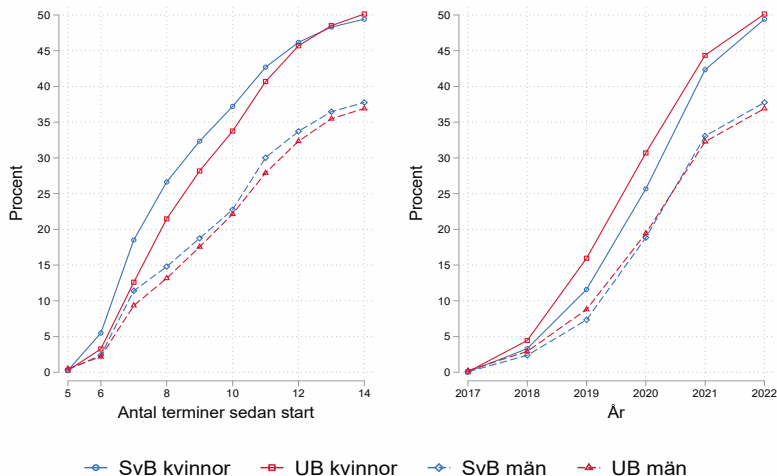
När det gäller poängproduktion är det för många särskilt viktigt att man klarar minst 62,5 procent av de poäng man är registrerad på, eftersom man annars normalt sett inte beviljas fortsatta studiemedel. I panelen till höger i figur 6.6 framgår att andelen som klarar denna gräns följer nästan exakt samma mönster som andelen avklarade poäng, med nackdelar för män och för dem med utländsk bakgrund.

Eftersom fler med utländsk bakgrund tar en lägre andel av sina poäng, så kan man förvänta sig att de också har en lägre genomströmning. Av figur 6.6 framgår att så faktiskt inte är fallet. I den vänstra delen ser vi andelen som fått examen ett givet antal terminer efter första starten i högre utbildning. Denna andel är visserligen högre i början för kvinnor med svensk bakgrund, men kvinnor med utländsk bakgrund kommer ikapp och 14 terminer (7 år) efter första starten har hälften av kvinnorna i båda grupperna tagit examen. Bland män är det betydligt färre – 38 procent av dem som startat – som tagit examen efter 7 år, och bland dem finns inga skillnader mellan de med svensk och utländsk bakgrund.

Den högra delen av figur 6.6 visar andelen av dem som påbörjat universitet eller högskola som har fått examen ett givet kalenderår. Bland kvinnor går skillnaden nu åt andra hållet – vid varje kalenderår är det fler kvinnor med utländsk bakgrund som tagit examen, men kvinnor med svensk bakgrund kommer ikapp och 2022 är andelarna lika höga. Anledningen till detta motstridiga mönster är att kvinnor med utländsk bakgrund påbörjar högre utbildning snabbare efter sin gymnasieutbildning. Detta gör att trots att de behöver fler terminer på sig än kvinnor med svensk bakgrund för att nå examen (tempot är långsammare), så når de denna examen tidigare än kvinnor med svensk bakgrund.

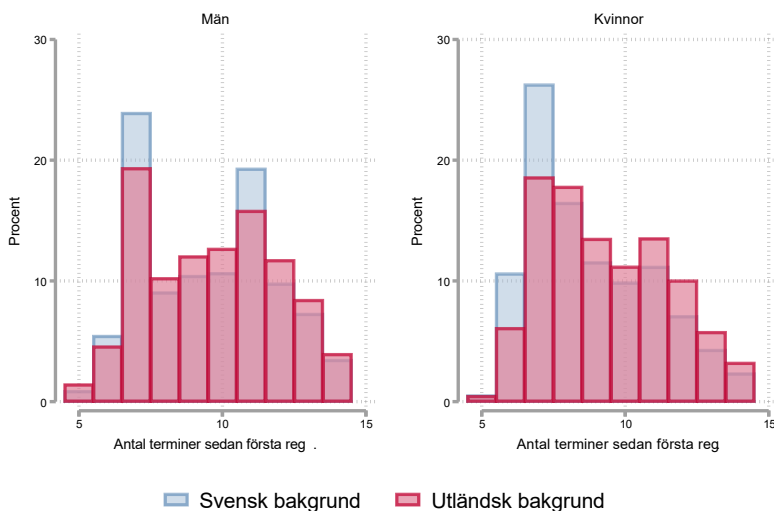
Figur 6.7 visar fördelningen av antal terminer från första start till examen bland dem som fått examen. Unga med svensk bakgrund har betydligt oftare nått denna på maximalt sju terminer (drygt tre år), medan en högre andel unga med utländsk bakgrund behövde fler terminer för att uppnå sin examen.

Figur 6.6 Andel av unga som någon gång varit registrerade i högre utbildning som tagit examen, efter antal terminer sedan de första gången startade (vänster) samt efter kalenderår (höger), uppdelat på kön och bakgrund

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.
 Källa: Data från utbildningsregister. N=46 876.

Figur 6.7 Fördelning av antal terminer från första start till examen, bland dem som tagit examen, uppdelat på kön och bakgrund

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.
 Källa: Data från utbildningsregister. N=20 952.

I tabell 6.3 sätter vi dessa resultat i perspektiv genom att uttrycka examensfrekvenserna i relation till hela populationen som avslutade årskurs 9 år 2012. Skillnaderna blir då en funktion av både andelen som påbörjar universitetsstudier och andelen av dessa som tar examen. Av samtliga som avslutade årskurs 9 år 2012 är det 21 procent som har en examen från universitet eller högskola tio år senare. Andelen är högst bland kvinnor i generation 2 (33 procent) och lägst bland män i sena generation 1 (8 procent). Skillnaden mellan unga med svensk bakgrund och unga i generation 2 är totalt 4 procentenheter (21 procent respektive 25 procent), men skillnaden är större bland kvinnor (5 procentenheter) än bland män (2 procentenheter).

Tabell 6.3 (sista kolumnen) visar också att till skillnad från gymnasieskolan är genomströmningen på högskolan högst för dem i generation 2. Detta bör visserligen ses i perspektiv av att de har tagit något längre tid på sig, men det leder icke desto mindre till att fler i dessa grupper totalt sett har en högskoleutbildning vid 26 års ålder. Det är troligt att de med svensk bakgrund kommer att komma ikapp om något år, eftersom fler i den gruppen börjar högskolestudier vid högre åldrar.

Tabell 6.3 Andel av hela populationen och olika delpopulationer som gick ut årskurs 9 år 2012 som har tagit högskoleexamen år 2022, uppdelat på generation och kön

	Andel som tagit universitets- eller högskoleexamen av...			
	Samtliga	...alla med gymnasieexamen	...alla med högskoleförberedande examen	...alla som startat högre utbildning
Svensk bakgrund	21	27	38	45
Gen 2	25	37	45	47
Gen 1 tidig	22	35	42	43
Gen 1 sen	14	27	40	39
Total	21	28	38	45
Män				
Svensk bakgrund	15	19	31	38
Gen 2	17	27	35	39
Gen 1 tidig	14	24	32	35
Gen 1 sen	8	18	30	32
Total	15	20	31	38
Kvinnor				
Svensk bakgrund	28	34	43	49
Gen 2	33	45	52	52
Gen 1 tidig	29	44	50	49
Gen 1 sen	20	37	49	44
Total	28	35	44	50

Källa: Data från utbildningsregister. N=98 372.

Tabell 6.4 visar andelen som tagit examen av hela kohorten samt av alla som startat högre utbildning, uppdelat på ursprungsregioner. Andelen av hela kohorten som har tagit examen vid ungefär 26 års ålder är högre eller ungefär lika hög bland dem med bakgrund i länder i Mellanöstern, före detta Jugoslavien, Ostasien, samt Öst- och Nordeuropa, som bland dem med svenskfödda föräldrar. Andelarna är däremot något lägre bland dem med bakgrund i nordiska länder, övriga Asien, Afrika och Sydeuropa, och väsentligt lägre bland dem med bakgrund i Syd- och Mellanamerika. I de två högra kolumnerna kan vi se att skillnaderna mellan grupper i hela kohorten inte bara beror på skillnaden i att över huvud taget gå in i högre utbildning – även genomströmningen (andel av dem som påbörjat högre utbildning som tar examen) skiljer sig mellan grupper.

Tabell 6.4 Andel av hela populationen och olika delpopulationer som gick ut årskurs 9 år 2012 som har tagit högskoleexamen år 2022, uppdelat på bakgrundsregion och kön

	Andel av samtliga i åk9-kohorten 2012		Andel av dem som startat högre utbildning	
	Kvinnor	Män	Kvinnor	Män
Övriga Mellanöstern	36	15	57	37
F.d. Jugoslavien	34	17	61	44
Iran	33	20	47	36
Nordeuropa + väst	32	20	51	40
Irak	31	15	50	37
Turkiet	30	15	49	37
Ostasien	30	17	56	41
Sverige	28	15	49	38
Östeuropa	27	14	50	35
Övriga Asien	26	13	41	36
Skandinavien	25	14	51	41
Finland	22	13	48	40
Afrika	23	10	41	29
Sydeuropa	19	16	36	31
Chile	16	7	35	28
Övriga Syd-/Mellanamerika	15	9	30	27

Källa: Data från utbildningsregister. N=98 372.

Att unga med utländsk bakgrund i hög grad skaffar en universitets- och högskoleutbildning är förstås positivt, och att de gör det trots större svårigheter under vägen visar återigen på de starka drivkrafterna i denna grupp. Det finns dock ett orosmoln: Den långsammare poängproduktionen innebär en högre ekonomisk sårbarhet, särskilt om man betänker att dessa unga kommer från familjer med i genomsnitt svagare ekonomi. Att förlora studiemedel på grund av otillräckliga studieresultat kan innebära att man inte kan slutföra sina studier, eller att man slutför dem med sämre resultat på grund av att man måste arbeta mer vid sidan av studierna. Den ekonomiska sårbarheten kan ytterligare förstärkas av att studerande med utländsk bakgrund är betydligt mindre benägna att ta ut lånedelen av studiemedlet (CSN 2021).⁵⁸ De kan möjligen också ha svårare att hitta tillfälliga jobb under studietiden, till exempel under

⁵⁸ I SCB:s studie som genomfördes hösten 2020 var det 89 procent med svensk bakgrund och 73 procent med utländsk bakgrund som tog ut lånedelen i studiemedlet.

sommaren – vi har tidigare konstaterat att de under tonåren i betydligt mindre utsträckning än andra haft sommar- eller tillfälliga jobb (Mood 2018). Att de stannar i högre utbildning i fler terminer och oftare byter program innebär att de löper högre risk att ”slå i taket” för antal terminer som man kan beviljas studiemedel.⁵⁹

6.4 Betydelsen av tidigare betyg för högskoleexamen

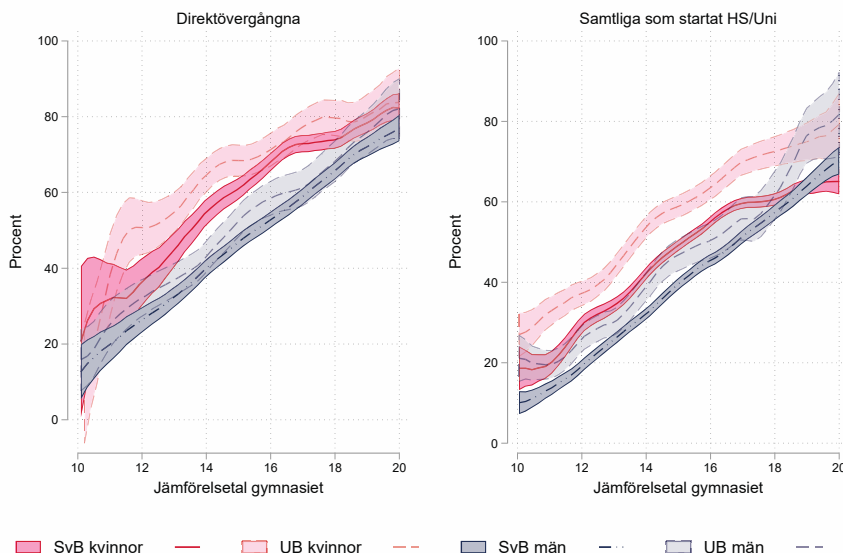
Vi har sett att förkunskaper, mätt som meritvärden från årskurs 9, har stor betydelse för chanserna att nå en gymnasieexamen. Dessutom kunde vi slå fast att unga med utländsk bakgrund i lägre utsträckning når gymnasieexamen också vid givna meritvärden från årskurs 9 (avsnitt 5.2). Kan vi se ett liknande mönster för examen från högre utbildning? I figur 6.8 visar vi andelen av vår primära studiekohort som tagit universitets- eller högskoleexamen senast vårterminen 2022 (sju läsår efter det typiska avslutningsåret från gymnasiet, 2015), efter betyg på gymnasiet (s.k. jämförelsetal) och uppdelat på kön och bakgrund. Till vänster visar vi sambandet mellan jämförelsetal och examensfrekvens för dem som gick över direkt efter gymnasiet, så jämförelsen gäller dem som haft lika lång tid på sig sedan första start. Detta är dock en grupp som har särskilt höga utbildningsaspirationer, så till höger visar vi också alla som har startat universitet eller högskola senast vårterminen 2022.

Figur 6.8 visar att betygen på gymnasiet är en god prediktor för högskoleexamen. Mönstret är motsatt det för examen vid gymnasiet – vid likvärdiga betyg når de med utländsk bakgrund i högre utsträckning examen. Samma mönster gäller för direktövergångna och för dem som startat högre utbildning någon gång, men fördelen är större bland de senare eftersom sambandet där fångar upp att de med utländsk bakgrund i genomsnitt spenderat mer tid i högre utbildning. Mönstret gäller för båda könen för nästan alla betygsnivåer.

Sammantaget kan vi alltså säga att genomströmningen på universitet och högskolor inte bara är högre totalt sett för studenter med utländsk bakgrund – den är också högre vid en given nivå på tidigare studieprestationer. Detta är särskilt imponerande med tanke på att unga med utländsk bakgrund väljer mer krävande utbildningar vid jämförbara betyg.

⁵⁹ Detta tak är 240 veckor, vilket motsvarar ungefär sex års heltidsstudier.

Figur 6.8 Examensfrekvens (procent) i universitet/högskola efter tidigare studieprestation (jämförelsetal från gymnasiet), uppdelat på bakgrund och kön. Direktövergångar i vänster graf; samtliga som börjat högskolestudier i den högra.

Not: Examina senast vårterminen 2022 för kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012 och som har påbörjat universitet/högskola. Glidande medelvärden med 95% konfidensintervall. SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.

Källa: Data från utbildningsregister. N=46 876.

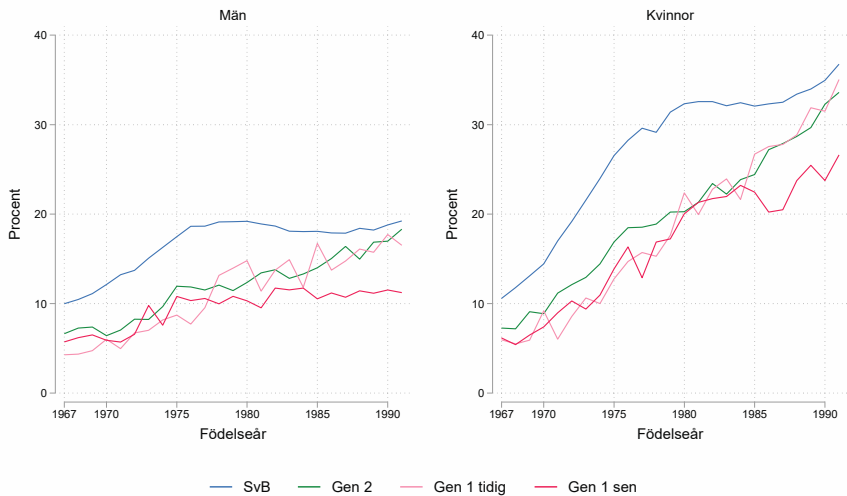
6.5 En blick på äldre kohorter

Vår analyskohort kan för närvarande bara följas till 26 års ålder, och eftersom många studerar även i högre åldrar så kan vi ännu inte vara säkra på om de tendenser vi ser för högre studier kommer att gälla i en ålder då de allra flesta studerat klart. Genom att analysera tidigare kohorter kan vi få en fingervisning om vad man kan vänta sig, även om man måste vara försiktig med att generalisera från tidigare till senare kohorter på grund av förändringen i kohorternas sammansättning (jfr Appendix A). I figur 6.9 visar vi andelen med en högskoleexamen vid 30 års ålder för kohorter födda 1967 till 1991 (utbildning observerad 1997–2021), uppdelat på kön och generation. För att efterlikna den kohort som ingår i CILS4EU och som vi studerat i föregående avsnitt (elever som gick i årskurs 8 läsåret

2010–11) utesluter vi dem som invandrat efter 14 års ålder. Vi utesluter också alla som inte finns i Sverige vid 30 års ålder.

Även om nivåskillnaderna för män och kvinnor är slående, så följer skillnaderna mellan unga med olika bakgrund samma mönster för båda könen. Examensfrekvensen i alla generationskategorier ökar kraftigt fram till de sena 1970-talskohorterna, då ökningen för unga med svensk bakgrund stannar av. Samma sak händer med den sena generation 1 – alltså de som invandrat efter åtta års ålder – för kohorterna från 1984 och framåt, som normalt skulle gått i högskolan ungefär från år 2003. I kontrast till dessa grupper fortsätter andelen med högskoleexamen att öka kraftigt för unga med utländsk bakgrund som antingen fötts i Sverige eller invandrat i tidig ålder (generation 2 respektive tidiga generation 1). Denna slående minskning i gapet mellan generationskategorier för kohorterna födda på 1980-talet och början av 1990-talet innebär att i de yngsta kohorterna som vi kan följa till 30 år, finns det bara en mycket liten skillnad mellan grupperna i andelen som tar högskoleexamen (med undantag för dem som invandrat sent).

Figur 6.9 Andelen i födelsekohorterna 1967–1991 som har en universitets- eller högskoleexamen vid 30 års ålder, uppdelat på generation och kön

Not: SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.

Källa: Data från utbildningsregister och befolkningsregister. N=2 633 178.

Den försiktiga slutsatsen av denna analys är att de resultat vi presenterat för vårt främsta studieobjekt, de som gick i årskurs 8 år 2010–11 (normalt födda 1996), mycket väl kan stå sig även när de flesta avslutat sina högskoleutbildningar. En högre andel av dem med utlandsfödda föräldrar (som antingen själva är födda i Sverige eller immigrerade före 9 års ålder) hade högskoleexamen vid ungefär 26 års ålder än dem med svensk bakgrund, som framgick av tabell 6.3. Figur 6.9, som tar oss fram till kohorten född 1991, visar ett snabbt krympande övertag för unga med svensk bakgrund i andelen med högskoleexamen när vi går från äldre till yngre kohorter, en trend som kan leda till att de med utländsk bakgrund kommer ikapp eller till och med passerar dessa. Eftersom en stor del av dem som tar högskoleexamen gör det efter 26 års ålder är denna framskrivning fortfarande osäker, men inte osannolik.

7 Etablering i vuxenlivet: Syssestättning och sårbarhet

Utbildningssystemet kan knappast ses som isolerat från arbetsmarknaden, särskilt inte när vi är intresserade av ojämlikhet i möjligheter. Det räcker så att säga inte att unga med utländsk bakgrund når lika utbildning i förhållande till sina individuella studieförutsättningar om de sedan har svårare att få ett jobb, eller är hänvisade till jobb med låga inkomster. Eftersom etnisk diskriminering på arbetsmarknaden – till exempel av muslimer, vilket är viktigt i det svenska sammanhanget – kan beläggas i alla länder där studier gjorts (Thijssen m.fl. 2022), finns all anledning att skärskåda hur det går för unga med samma utbildningsbakgrund fast med olika etnicitet.

En utbredd farhåga gäller sysselsättningen för dem som är obehöriga för gymnasiestudier, liksom den ganska stora grupp som inte slutför sina studier i gymnasieskolan med examen – tillsammans utgör de 30 procent av männen och 22 procent av kvinnorna i vår 1996-kohort (se tabell 5.3). För dem med utländsk bakgrund är dessa siffror ännu högre, 41/31 procent i generation 2 och ända upp till 58/53 procent i sena generation 1. Risken är att de som saknar gymnasieutbildning varken kan gå vidare till högre studier eller konkurrera om jobb. Följden kan bli svårigheter att få in en fot på arbetsmarknaden, med risker för ekonomisk utsatthet och social exkludering. Den pågående (och ständiga) debatt som förs i Sverige om problemen i skolan, särskilt för dem med utländsk bakgrund, hämtar mycket av sin näring från siffror som dessa. Hur hopplös är då situationen för dessa grupper?

För att reda ut detta använder vi ett mått på utfall som kombinerar aktivitet i form av såväl arbete som studier, samt tar hänsyn till inkomster. Dessutom studerar vi stabiliteten i dessa faktorer flera år efter avslutad skolgång. Tillsammans speglar dessa utfall, menar vi,

hur etablerade individer i vår kohort är; dessutom vilken form denna etablering har. Vi jämför etableringen, som i tidigare analyser, mellan dem med svenskfödda föräldrar, generation 2 (födda i Sverige med utlandsfödda föräldrar), tidig generation 1 (anlänt 0–8 års ålder), samt sen generation 1 (9–15 års ålder). Analyserna som följer baseras alla på registerdata för vår primära analyskohort, uppdaterade för att inkludera de senast tillgängliga uppgifterna.

7.1 Etablering och sårbarhet⁶⁰

Vår huvudsakliga studiekohort avslutade årskurs 9 år 2012 och i normalfallet avslutade de gymnasiet 2015. Vi kan i nuläget följa deras sysselsättning till 2021, det vill säga det år då de flesta i studiekohorten fyller 25 år. Genom att följa kohortens sysselsättning under sex år (2016 till och med 2021) kan vi få en mer reliabel skattning av deras situation än om vi bara studerar ett år i taget.

Vi sammanfattar sysselsättningskarriärerna i 12 olika kategorier, vilka visas i figurerna grovt sett ordnade från ”stark etablering” till ”stor sårbarhet” (men där flera mittenkategorier inte så omedelbart låter sig rangordnas i mer eller mindre etablerade, utan snarare speglar etableringens form). Kodningen ger prioritet i den ordning som de listas: om en person skulle falla in i två koder så gäller den första.

1. *Stabilt etablerade i förvärvsarbete, ingen högskoleutbildning* har haft minst 240 000 kronor i förvärvsinkomst⁶¹ i minst 4 av de 6 åren, och har ingen högskoleexamen (inte heller minst 180 högskolepoäng (hp) utan uttagen examen).
2. *Etablerade i förvärvsarbete, högskoleutbildning* hade under 2021 minst 240 000 kronor i förvärvsinkomst, och har högskoleexamen eller minst 180 hp utan uttagen examen.
3. *Övriga etablerade i förvärvsarbete* är alla övriga som under 2021 hade minst 240 000 kronor i förvärvsinkomst.

⁶⁰ I avsnitt 7.1–7.5 och 7.7 inkluderas de som avslutade årskurs 9 år 2012, som inte avlidit eller emigrerat innan 2022 och som finns i LISA-registret samtliga år 2016–2021. I avsnitt 7.6 inkluderas på motsvarande sätt, för kohorterna som avslutade årskurs 9 åren 2008–2012, de som ej avlidit eller emigrerat och finns i LISA 4–9 år efter att de gick ut årskurs 9.

⁶¹ Förvärvsinkomst inkluderar inkomster från anställning och företagande, samt från inkomstbaserade socialförsäkringar (t.ex. föräldrapenning och sjukpenning).

4. *Studerande på universitet eller högskola, med högskoleutbildning* är alla som under 2021 var registrerade på universitet eller högskola och hade uppnått examen eller minst 180 hp.
5. *Övriga studerande på universitet eller högskola* är alla andra som under 2021 var registrerade på universitet eller högskola.
6. *Tidigare etablerade i förvärvsarbete, nedåtmobila*, är de som varit etablerade i förvärvsarbete med en årlig förvärvsinkomst på över 240 000 kronor i minst tre år, men som 2021 inte längre var det och inte heller var registrerade på universitet eller högskola.
7. *Högskoleutbildning, ej etablerad eller studerande* är de som hade uppnått examen eller minst 180 hp på universitet eller högskola och som varken studerade eller var etablerade i förvärvsarbete med en förvärvsinkomst på över 240 000 kronor 2021.
8. *Mest övrigt förvärvsarbete* är de som inte hör till någon av kategorierna ovan och som minst 4 av de 6 åren haft förvärvsinkomster, men under 240 000 kronor per år.
9. *Bara övriga studier* är de som alla sex åren studerat men inte på universitet eller högskola (t.ex. studier på gymnasienivå, folkhögskola, eller yrkeshögskola).
10. *Bara UVAS* är de som inte något av år haft förvärvsinkomster eller deltagit i studier (UVAS=unga som varken arbetar eller studerar, de som i den internationella litteraturen kallas NEET (not in education, employment or training)).
11. *Mix inklusive någon högskola eller förvärvsarbete (etablerad)* är de som 2021 varken var registrerade i högskola eller hade förvärvsinkomst över 240 000 kronor, men som varit det åtminstone något tidigare år.
12. *Mix utan någon högskola eller förvärvsarbete (etablerad)* är de som 2021 varken var registrerade i högskola eller hade förvärvsinkomst över 240 000 kronor, och som inte heller varit det något tidigare år.

För flera av våra analyser i det följande kommer vi att använda en grövre indelning, där vi framför allt vill urskilja en grupp som har en

tydligt etablerad karaktär och en som vi karakteriserar som sårbar. Sysselsättningsprofilerna som inte uppenbart kan ses som varken etablerade eller sårbara särskiljer vi sedan i mer detaljerade analyser.

Etablerad: Har en relativt hög inkomst eller studerar på högskola och har tagit minst 180 hp (kategori 1–4 ovan; blå och gröna färger i graferna nedan)

Sårbar: Har låga eller inga inkomster; ej i högskoleutbildning, ej högskoleexamen (kategori 8–12 ovan; skära och röda färger i graferna)

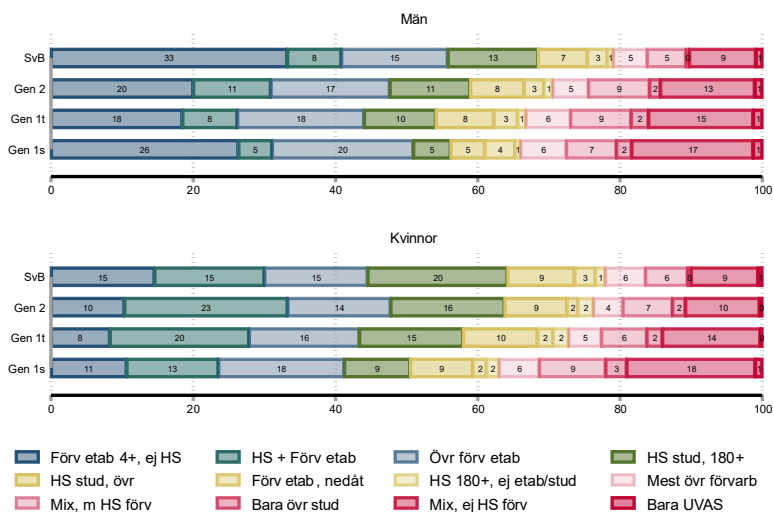
Figur 7.1 visar hur vanliga olika sysselsättningskategorier är bland unga i olika generationskategorier, uppdelat på kön – här tar vi ännu inte hänsyn till deras underliggande utbildningsnivå. Karriärerna i de blå och gröna fälten är de som bedöms ha en relativt god situation (etablerade), de gultonade fälten är mer svårbedömda, och fälten som går i rödaktiga toner är olika karriärer som signalerar sårbarhet.

Bland dem med svensk bakgrund är det runt en femtedel, såväl män som kvinnor, som har det vi klassar som en mer sårbar sysselsättningssituation, medan runt två tredjedelar har en relativt god etablering. Situationen är dock mer ofördelaktig bland dem med utländsk bakgrund. Skillnaderna varierar också tydligt mellan män och kvinnor: Bland kvinnor finns inte några märkbara skillnader mellan dem med svensk bakgrund och generation 2, medan de i generation 1 har klart svagare utfall (särskilt de i sena generation 1). För män går istället den skarpa skiljelinjen mellan dem med svensk och utländsk bakgrund, och skillnaderna mellan generationskategorierna inom kategorin utländsk bakgrund är mindre.

Könsskillnaderna i sysselsättningsprofiler beror på att män och kvinnor väljer så olika vägar efter gymnasiet: Män går ofta direkt ut på arbetsmarknaden, medan kvinnor oftare studerar på universitet eller högskola. Både män och kvinnor med utländsk bakgrund studerar vidare oftare än dem med svensk bakgrund av samma kön, men för kvinnor är den absoluta skillnaden mycket större. Ett slående resultat är att så många som 23 procent av kvinnorna i generation 2 har hunnit skaffa en färdig universitetsutbildning och etablera sig på arbetsmarknaden vid 25 års ålder. Motsvarande andel bland kvinnor med svensk bakgrund är 15 procent och bland män i generation 2 bara 11 procent.

Vad gäller sårbara sysselsättningar så är det mycket få (knappt 1 procent) som står helt utanför studier eller förvärvsarbete (UVAS) under hela perioden. Det vanligaste inom den grupp som vi definierar som sårbara är att man rör sig mellan studier (på lägre nivå än universitet/högskola), låga förvärvsinkomster, och perioder utan sysselsättning eller studier. Detta behöver i sig inte innebära några direkta risker för framtida sysselsättning, men i denna grupp är det sannolikt fler som kommer att ha svårt att etablera sig, och som kommer att ha irreguljära karriärer med högre arbetslöshets- och fattigdomstal. Här är, särskilt bland kvinnorna, de som immigrerat till Sverige mellan 9 och 15 års ålder överrepresenterade, med en tredjedel i sådan sårbar situation (notera att vi inte har med dem som immigrerade i högre åldrar än 15). Bland kvinnor och män med svensk bakgrund är motsvarande andel mycket lägre.

Figur 7.1 Sysselsättningsprofiler 2016–2021, uppdelat på generation och kön. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

Källa: Data från befolkningsregister och LISA-registret. N= 96 869.

Eftersom figur 7.1 inte tar hänsyn till vilka gymnasieutbildningar ungdomarna gått, är den en verklighetsbeskrivning där skillnader i utfall mellan dem med svensk och utländsk bakgrund beror på en kombination av gruppernas fördelning över olika typer av gymnasieutbildning och sysselsättningsutfall per gymnasiekategori. Figur 7.1 är därmed en inledning till våra mer detaljerade analyser av betydelsen av skolgången, liksom av ojämlikheter i chanser. För att närma oss den frågan analyserar vi etablering, definierad som ovan, för olika jämförbara utbildningskategorier.

7.2 Gymnasieutbildning och sysselsättning

Vi specialstuderade olika former av gymnasieutbildningar i kapitel 5 och noterade då bland annat skillnaden mellan unga med svensk och utländsk bakgrund i andelen med examen, även bland dem som gått alla tre åren på ett nationellt gymnasieprogram (se tabell 5.3).

För att analysera skillnader mellan dem med svensk och utländsk bakgrund vill vi nu jämföra dem som har samma kvalifikationer från gymnasiet. För de högskoleförberedande respektive yrkesförberedande programmen urskiljer vi därför tre huvudgrupper: de som hoppade av, de som slutförde gymnasiet, men utan examen, samt de som avslutade med examen. Slutligen tar vi med dem som inte påbörjat en gymnasieutbildning, normalt sett för att de inte varit behöriga till ett nationellt gymnasieprogram. Andelen i de olika grupperna som vi analyserar framgår ovan i tabell 5.3.

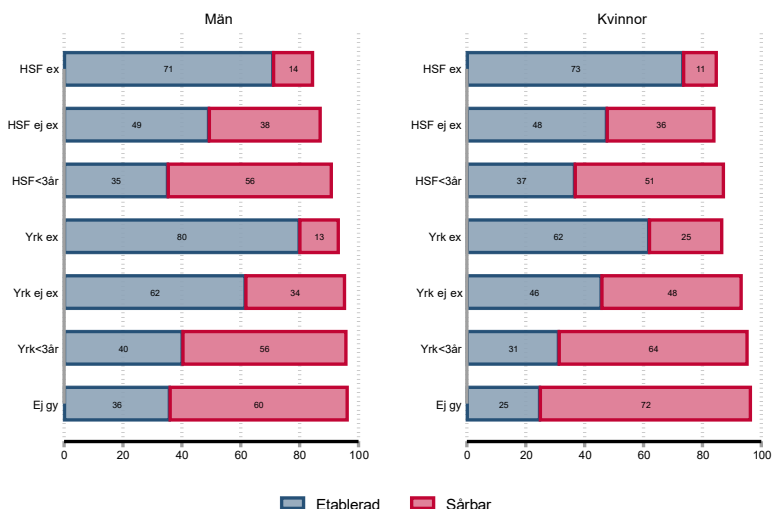
I figur 7.2 framgår de genomsnittliga utfallen för dessa olika kategorier, när det gäller etablering eller sårbarhet. Resultaten verifierar det vi kunde anta, nämligen att de med de största svårigheterna är de som aldrig ens gått ett nationellt program – de ramlar så att säga ut redan i grundskolan.

För de övriga kategorierna är det en tydlig rangordning så att de som examineras har betydligt bättre utfall än de som inte har det (men har gått klart alla tre åren), vilka i sin tur har bättre utfall än de som hoppat av innan gymnasieutbildningen nått sitt slut (dvs. innan tredje året). Detta mönster är i stort sett detsamma mellan könen, fast några absoluta andelar skiljer. Framför allt har kvinnor som gått yrkesutbildningar högre nivåer av sårbarhet.

När vi tänker på skolgångens relation till riskerna för utslagning, är en lärdom från figur 7.2 att de höga risker som gruppen som aldrig gått gymnasium uppvisar, matchas ganska väl av de grupper som hoppar av sina gymnasieutbildningar före tredje året. Det är framför allt en slående skillnad mellan studenter som examineras från ett yrkesprogram på gymnasiet och dem som hoppar av (även om den sistnämnda kategorin bara utgör 5 procent av samtliga i kohorten).

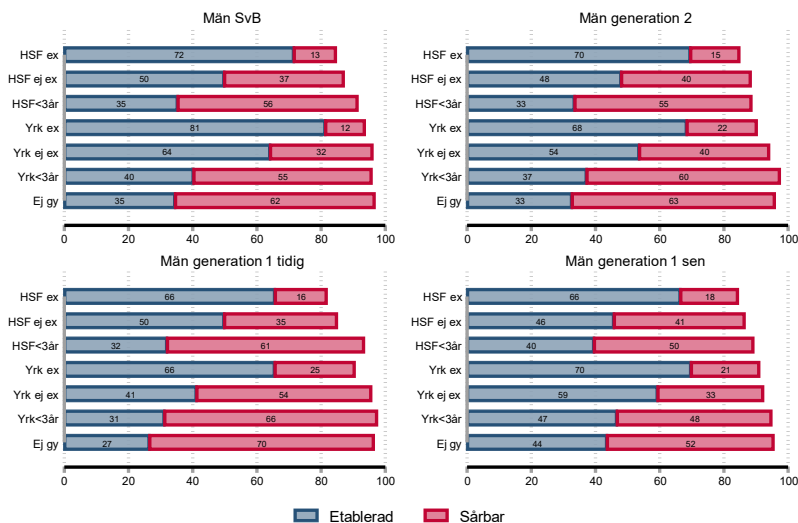
Med det generella mönstret i figur 7.2 i minnet, tar vi nu nästa steg genom att jämföra bakgrundsgrupper. Resultaten i figur 7.3 (män) respektive 7.4 (kvinnor) visar på både likheter och skillnader. Eftersom vi huvudsakligen är intresserade av skillnader mellan dem med svenskfödda och utländsfödda föräldrar, koncentrerar vi oss på skillnader *inom* könen. För män är den mest systematiska, och relativt stora skillnaden att de med svensk bakgrund har bättre utfall från yrkesprogrammen. Vi ser ingen motsvarande nackdel för dem med utländsk bakgrund som gått högskoleförberedande program och inte heller för den grupp som inte gått på gymnasiet alls.

Figur 7.2 Etablerad respektive sårbar sysselsättning 2016–2021, uppdelat på gymnasieutbildning och kön. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=96 869.

Figur 7.3 Etablerad respektive sårbar sysselsättning bland män 2016–2021, uppdelat på gymnasieutbildning och generation. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

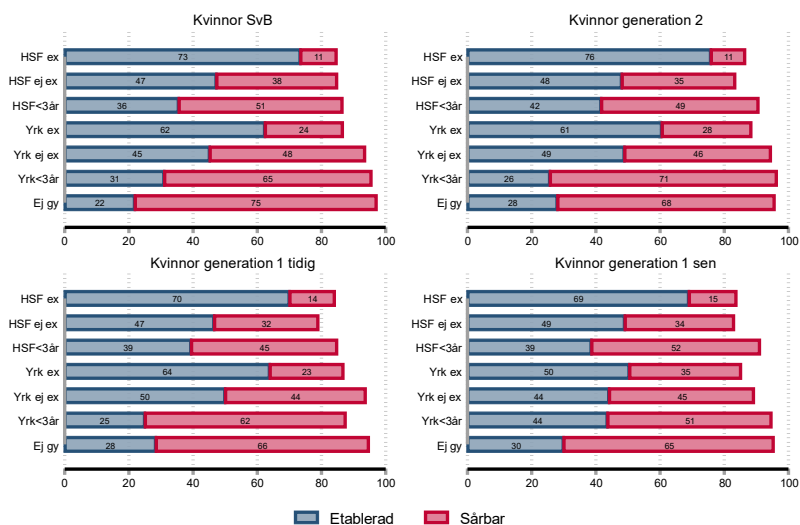

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=49 673.

För de studieförberedande programmen noterar vi samma resultat för kvinnor som för män – små skillnader mellan grupper. Men för kvinnor finns det överlag relativt små och osystematiska grupp-skillnader även för yrkesprogrammen och för gruppen som aldrig börjat gymnasiet. Sammanfattningsvis kan vi konstatera att vid en given gymnasieutbildning har de med utländsk bakgrund systematiska och notervärda nackdelar endast bland män som gått yrkesprogram.

Analyserna i figur 7.3 och 7.4 är ganska grova eftersom vi som utfall bara studerat kategorierna ”etablerad” respektive ”sårbar”. Särskilt när det gäller den framtida sysselsättningsprofilen för män som gått yrkesprogram, är det viktigt att gå in på mer detaljer. I det följande ger vi en mer utförlig bild genom att använda den mer finindelade etableringsvariabeln som presenterades i början av avsnitt 7.1 (jämför också figur 7.1). Vi ökar detaljnivån också genom att studera utfall för unga som gått olika specifika gymnasieprogram.

Figur 7.4 Etablerad respektive sårbar sysselsättning bland kvinnor 2016–2021, uppdelat på gymnasieutbildning och generation. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=47 196.

7.3 Unga som aldrig börjat på gymnasiet

Vi börjar med en mer detaljerad beskrivande bild av den mest utsatta gruppen, de som aldrig börjat gymnasiestudier. Vi minns från tabell 5.3 att unga med utländsk bakgrund är överrepresenterade här, så mer ogynnsamma sysselsättningsutfall skulle addera till denna initiala nackdel. Detta gäller särskilt dem i sena generation 1, där 20 procent saknar gymnasiebehörighet – motsvarande siffror för andra grupper ligger på 3–7 procent.

Av figur 7.5 framgår att skillnaderna mellan olika bakgrundsgrupper dock är förhållandevis små. Män i sena generation 1 tycks ha mer gynnsamma utfall, med fler etablerade än i andra grupper. Bland kvinnor sticker de med svensk bakgrund ut, med en relativt hög andel i sårbara positioner och färre i högre utbildning.⁶²

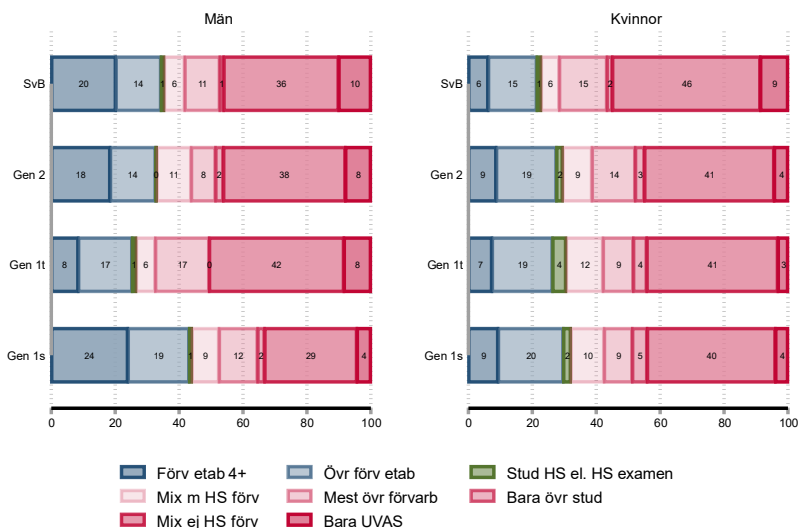
Gruppskillnaderna är alltså små, men det är uppenbart att de som inte har påbörjat gymnasiestudier generellt sett har en ogynnsam

⁶² I figur 7.5 har vi reducerat antalet kategorier eftersom delkategorier som innefattar universitets- och högskoleutbildning är mycket små bland dem som saknar gymnasiebehörighet.

sysselsättningssituation. En grupp som ofta uppmärksammas i debatten, liksom i forskningen om ekonomisk utsatthet och utanförskap, är de som varken studerar eller förvärvsarbetar (UVAS). Det är en klar minoritet som permanent har befunnit sig i en sådan situation upp till 25 års ålder (mellan 3 och 10 procent), vilket innebär att den grupp som helt saknar gymnasieutbildning och står permanent utanför både arbete och studier totalt sett är bara 0,4 procent av alla män i kohorten, och 0,3 procent av alla kvinnor.

En stor andel har ändå sårbara positioner. Exempelvis har ungefär 40 procent av dem som helt saknar gymnasieutbildning de senaste sex åren rört sig mellan situationer med svaga förvärvsinkomster, studier på lägre än högskolenivå, och perioder utan studier eller förvärvsarbete (kategori 12: ”Mix ej HS förv”). Om vi ser på totalbilden i figur 7.5 är det också tydligt att de kategorier som beskriver sårbara positioner kraftigt dominerar över kategorierna etablerade. Att inte ha påbörjat gymnasiestudier är alltså en betydande riskfaktor – men ungefär i samma utsträckning för dem med svensk och utländsk bakgrund.

Figur 7.5 Sysselsättningsprofiler 2016–2021 bland dem som gick ut åk 9 år 2012 och aldrig har påbörjat ett nationellt program på gymnasiet. Uppdelat på generation och kön.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=4 269.

7.4 Unga som gått yrkesprogram

De flesta som avslutat ett yrkesprogram kan förväntas starta ett förvärvsarbete kort efter detta. Det är en viktig rättvisefråga att unga med olika bakgrund som har samma kvalifikationer också ska ha samma chanser att få ett jobb som är i paritet med dessa kvalifikationer. Experimentella studier på äldre kohorter visar att sannolikheten att bli kallad till anställningsintervju vid lika meriter är betydligt lägre för dem som har arabisk klingande namn jämfört med ”svenska namn” (Bursell 2014; Carlsson och Rooth 2007). Norska studier talar också för att etnisk diskriminering kan vara starkare i manligt kodade arbetaryrken i privat sektor, sådana jobb som ”manliga” yrkesprogram på gymnasiet ofta leder till (Midtbøen 2016, tabell 2). Etnisk diskriminering kan dock tänkas uppträda ”bredare” än enbart vid anställningsintervjuer för utannonserade jobb, vilket bara är en delmängd av alla jobb.

Särskilt stor uppmärksamhet är yrkesprogrammen också värda eftersom vi konstaterat (avsnitt 7.2) att bland män som gått sådana program hade de med utländsk bakgrund klart svagare etablering. Det är möjligt att detta beror på vilka yrkesprogram olika grupper genomgår – kanske har de med svensk bakgrund ett försprång i att känna till vilka program som ger goda möjligheter på arbetsmarknaden? I nästa steg studerar vi därför specifika yrkesprogram för att se om nackdelarna för män med utländsk bakgrund kvarstår när man jämför dem med examen från samma yrkesprogram.

I figur 7.6 särskiljer vi de program som minst 100 personer i respektive kategori har tagit examen från (för män: Bygg och anläggning, El och energi, Fordon, samt Handel; för kvinnor: Barn och fritid, Hantverk, Vård och omsorg, samt Handel). Figuren inkluderar endast dem som avslutat programmet i fråga med examen.

Generellt, för båda könen och över alla analyserade program, har de med utländsk bakgrund något oftare en sårbar situation. Emellertid gäller detta, möjligen med undantag av handelsprogrammet, en ganska liten andel totalt sett – vi studerar ju dem som har examen i figur 7.6, vilket gör att den allmänna bilden är etablering (60 procent eller fler bland män; 50 procent för kvinnor) snarare än sårbarhet.

Ett tydligt mönster är att den fördelaktiga blå-gröna delen av staplarna (”etablerade”) är mindre för män med utländsk bakgrund. Detta bekräftar att det mer generella resultatet i figur 7.3 också gäller

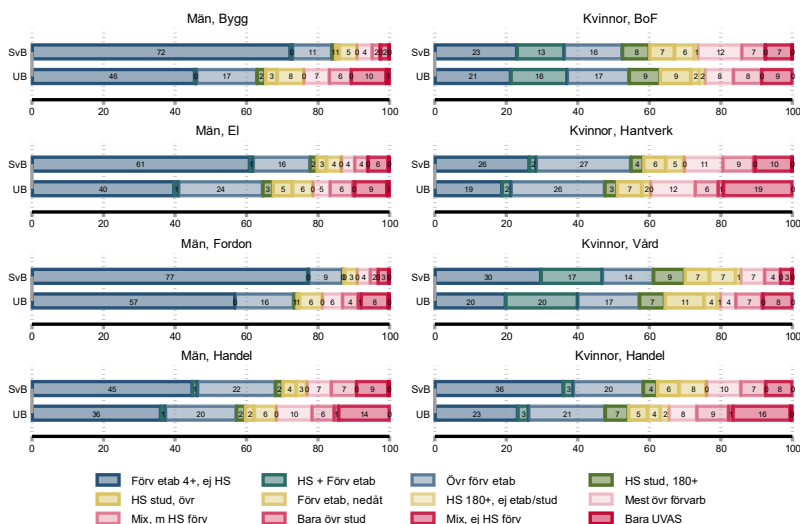
för dessa specifika program: Män med utländsk bakgrund har en klart lägre nivå av etablering. Skillnaderna är stora – mellan 10 och 22 procentenheter, och större i de mest mansdominerade programmen (bygg, el och fordon) än i det mer könsblandade handelsprogrammet. Den största delen av gapet beror på att män med utländsk bakgrund i mycket lägre utsträckning har den mest stabila typen av etablering (förvärvsinkomster > 240 000 under minst fyra år), men de är också överrepresenterade i grupperna som utmärks av en sårbar sysselsättningsprofil.

För kvinnor ser vi inte alls detta dramatiska mönster – kvinnor med utländsk bakgrund som gått Hantverks- eller Handelsprogrammen har visserligen en något svagare etablering än kvinnor med svensk bakgrund, men skillnaden är inte så stor. För kvinnor som gått Barn- och fritidsprogrammet finns över huvud taget ingen nackdel i etablering för dem med utländsk bakgrund. Det är värt att notera att kvinnor som examinerats från yrkesprogram relativt ofta går vidare till högre studier – särskilt kvinnor med utländsk bakgrund. Närmare en femtedel av dem som gått Vård- och omsorgsprogrammet har hunnit med både minst tre år i högre studier och etablering på arbetsmarknaden. Ytterligare cirka 20–25 procent är pågående universitets- eller högskoleutbildning (det gröna och det mörkt gula fältet).

Kan det vara så att nackdelen för männen med utländsk bakgrund drivs av att de har lägre betyg, och därför har en sämre konkurrenssituation på arbetsmarknaden? Tabell 7.1 visar att svaret är nej. Här redovisas skillnaden i andelen etablerade och hur den förändras när vi (i en regressionsanalys) justerar för skillnader i betyg – dels det totala jämförelsetalet (betyg i alla ämnen), och dels för separata jämförelsetal i gymnasiegemensamma och programspecifika ämnen.⁶³ Den sistnämnda modellen torde fånga det som är mest relevant för arbetsgivarna – om man har goda betyg i de kurser som direkt relaterar till yrket. När vi justerar för skillnader i betyg minskar nackdelarna för män med utländsk bakgrund endast marginellt. För kvinnor ser vi motsvarande marginella förändring för nackdelarna efter Hantverks- och Handelsprogrammen.

⁶³ Gymnasiegemensamma ämnen läses av alla på nationella program och innefattar engelska, historia, idrott och hälsa, matematik, naturkunskap, religionskunskap, samhällskunskap och svenska/svenska som andraspråk. Programspecifika ämnen är de som ger programmet dess profil – t.ex. det yrkesinriktade innehållet på yrkesprogrammen.

Figur 7.6 Sysselsättningsutfall per yrkesprogram efter generation och kön. De som gick ut åk 9 år 2012 med examen från respektive program.

Not: Endast yrkesprogram där minst 100 personer med respektive bakgrund och kön tagit examen. SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=9 495(män); 5 873 (kvinnor).

Tabell 7.1 Skillnad i andel med fördelaktig etableringsprofil 2016–2021 mellan dem med svensk och utländsk bakgrund, efter examen från specifika yrkesprogram, med och utan statistisk kontroll för betyg.

	Skillnad i andel etablerade	Skillnad efter kontroll för totalbetyg	Skillnad efter kontroll för programspecifika betyg
Kvinnor			
Barn & fritid	3	6	6
Hantverk	-7	-6	-6
Vård & omsorg	-6	-3	-3
Handel	-8	-6	-5
Män			
Bygg	-20	-16	-16
El	-12	-10	-10
Fordon	-13	-11	-11
Handel	-10	-8	-9

Not: Elever som gick ut årskurs 9 år 2012 och tagit examen från respektive yrkesprogram. Endast program där minst 100 personer med respektive bakgrund och kön tagit examen. Kontroll görs med regressionsanalys.

Källa: Register. N=9 495(män); 5 873 (kvinnor).

I ett ytterligare steg för att förstå dessa skillnader identifierar vi i tabell 7.2 andelen som 2021 har programtypiska yrken bland dem som tagit examen från ett givet program, och jämför denna andel mellan dem med svensk och utländsk bakgrund. Här använder vi den så kallade SSKYK-klassificeringen för yrken (tresiffrigt), som inte alltid medger en exakt identifiering av yrken. Vi begränsar därför denna analys till de fem program där vi med störst precision kan identifiera stora grupper av relevanta yrken.⁶⁴

Tabell 7.2 Andel av dem med examen från specifika yrkesprogram som jobbar i programtypiska yrken 2021, efter program, kön och svensk eller utländsk bakgrund

	Svensk bakgrund	Utländsk bakgrund
Bygg och anläggning (män)	57	30
Fordon och transport (män)	45	29
El och energi (män)	46	32
Vård och omsorg (kvinnor)	77	79
Barn och fritid (kvinnor)	49	56

Not: De som gick ut årskurs 9 år 2012 och har tagit examen från respektive yrkesprogram, och som inte studerar under 2021. Endast program där minst 100 personer med respektive bakgrund och kön tagit examen.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=7 987 (män); 2 036 (kvinnor).

Resultatet i tabell 7.2 är slående: Bland män, men inte bland kvinnor, är andelen som jobbar i sådana yrken som de utbildats för mycket lägre bland dem med utländsk bakgrund. Skillnaden är hela 27 procentenheter för de män som gått Bygg- och anläggningsprogrammet, vilket innebär att det är nästan dubbelt så många med svensk som med utländsk bakgrund som arbetar i yrken som de utbildats för (30 procent jämfört med 57 procent). Skillnaderna är stora också för män som gått Fordons- och transportprogrammet (29 procent jämfört med 45 procent) liksom El- och energiprogrammet (32 procent jämfört med 46 procent), medan vi inte alls finner motsvarande skillnader för kvinnor som gått programmen

⁶⁴ För Bygg- och anläggningsprogrammet är det t.ex. snickare, murare, anläggningsarbetare, takmontör, golvläggare, målare, gjutare, svetsare; för El- och energiprogrammet t.ex. installations- och industrielektriker, drift-, support- och nätverkstekniker; för Fordons- och transportprogrammet fordonsmekaniker, reparatör, lastbils- och bussförare; för Vård- och omsorgsprogrammet olika typer av vårdyrken, och för Barn- och fritidsprogrammet t.ex. barnskötare, elevassistent, och arbeten som lärare eller pedagog för barn.

Vård och omsorg eller Barn och fritid.⁶⁵ Även om de exakta skillnaderna är lite osäkra eftersom yrkeskoderna ibland är trubbiga, så är det tydligt att män med utländsk bakgrund har mycket svårare än män med svensk bakgrund att etablera sig efter de mansdominerade yrkesprogrammen, och att detta sannolikt hänger samman med att de inte har (eller får) de yrken som de är utbildade för.

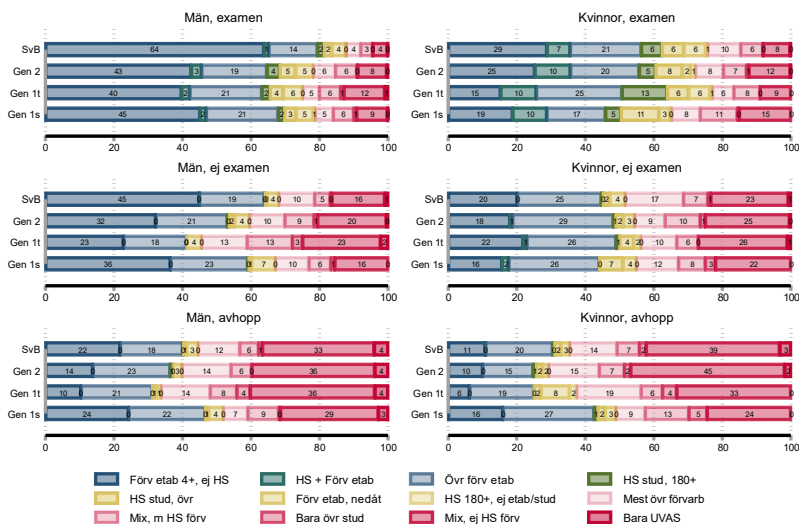
I figur 7.7 särskiljer vi dem som tagit examen, som gått tre år i programmet utan att klara kraven för examen, respektive hoppat av (gått mindre än tre år i programmet). Vi visar också hur utfallen i dessa kategorier skiljer sig mellan elever med svensk och utländsk bakgrund i olika generationskategorier. Det är tydligt att män som inte tagit examen från yrkesprogram har mycket svagare etablering än dem som har tagit examen. De som gått klart gymnasiet med studiebevis lyckas bättre på arbetsmarknaden än de som hoppat av studierna, men de ligger ändå långt ifrån dem som tagit examen. Detta är en viktig insikt, eftersom det visar att studieframgångarna i gymnasieskolan återspeglas i sysselsättningsutfallen – såväl bland dem med svensk som utländsk bakgrund.⁶⁶

Samma mönster av skillnader mellan dem med examen, utan examen, och avhopparna gäller för kvinnor. Bland kvinnor som gått yrkesprogram är det överlag färre som har långvarig sysselsättning, men fler som studerar. När vi fokuserar på skillnaden mellan unga med svensk och utländsk bakgrund ser vi att nackdelen för män med utländsk bakgrund finns framför allt i gruppen som tagit examen, där de med svensk bakgrund har betydligt högre andelar etablerade på arbetsmarknaden. För kvinnor ser vi överlag mindre skillnader mellan dem med svensk och utländsk bakgrund, och skillnaderna mellan olika generationer är mindre systematiska.

⁶⁵ I Appendix D, Tabell D.1, visar vi de fem vanligaste yrkena 2021 för unga med svensk och utländsk bakgrund med examen från yrkesutbildningar med minst 100 i varje grupp (baserad på utländsk bakgrund och kön).

⁶⁶ Det är värt att notera att detta talar emot resonemanget i SOU 2022:34 (s. 244; s. 471) om att "ungdomar som läst mansdominerade yrkesprogram i gymnasieskolan och som inte nått examen ändå verkar ha goda förutsättningar att etablera sig på arbetsmarknaden utan att komplettera sina studier." I Appendix F, Figur F.1, visar vi skillnaden i etablering mellan dem med examen respektive studiebevis från mansdominerade och icke mansdominerade yrkesprogram. Vi kan konstatera att de som har studiebevis från mansdominerade yrkesprogram har en klar nackdel jämfört med de som har examen. Nackdelen är inte heller mindre än för dem som gått icke mansdominerade program.

Figur 7.7 Sysselsättningsprofil för dem som gått yrkesprogram och avslutat med examen, utan examen, respektive hoppat av (gått mindre än tre år). Uppdelat på kön och generation.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=33 616.

Ett intressant resultat är att bland dem utan examen går det bättre för män i sena generation 1, alltså de som immigrerat efter 8 års ålder, än för andra med utländsk bakgrund. Förklaringen är sannolikt att övriga grupper utan examen är mer negativt selekterade på förmågor, medan anledningen till att de relativt nyanlända inte har tagit examen snarare är att de inte hade haft tid att ta igen språket i gymnasiet. Deras i genomsnitt högre förmågor i andra avseenden leder sedan sannolikt till bättre utfall allt eftersom deras svenska utvecklas.

Totalbilden från denna analys av de gymnasiala yrkesprogrammen blir att den höga andelen med långvarig etablering på arbetsmarknaden bland män med svensk bakgrund är det resultat som sticker ut.

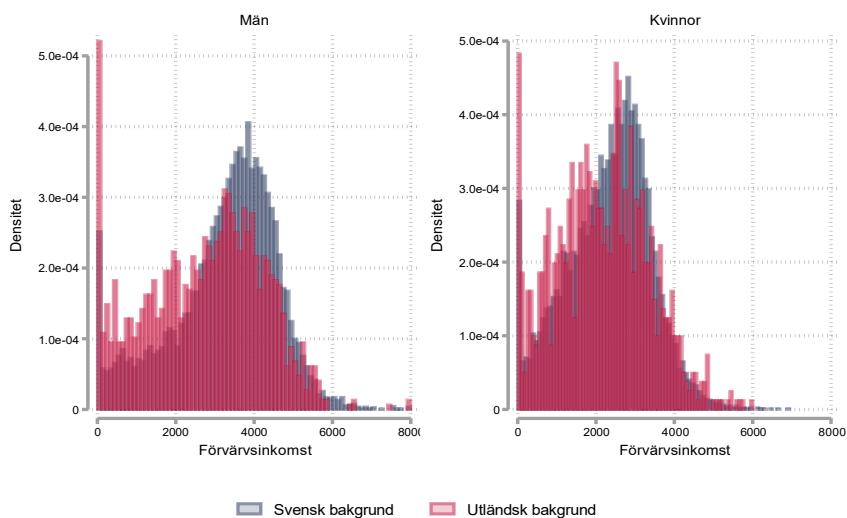
I figur 7.8 studerar vi samma population (de som gick ut årskurs 9 år 2012 och har examen från gymnasiet yrkesprogram) och redovisar fördelningen av deras årliga förvärvsinkomster, uttryckt som ett genomsnitt för åren 2019, 2020 och 2021.⁶⁷ Unga med utländsk bakgrund ligger i högre utsträckning i den lägre halvan av

⁶⁷ Om man är i studier ett av åren tas inte denna inkomst med i genomsnittet, och de som studerar alla tre åren är inte med i analysen. Bara de som finns i LISA alla tre åren ingår.

fördelningen, och det är ungefär dubbelt så många med utländsk som med svensk bakgrund som helt saknar registrerade förvärvsinkomster. Skillnaden i inkomstfördelning mellan dem med svensk och utländsk bakgrund är dock klart mer framträdande för män än för kvinnor. Detta kan framledes få större genomslag på hushållsinkomster, eftersom männens inkomster, som framgår av fördelningen, är klart högre än kvinnornas – detta gäller särskilt om man beaktar att många bildar familj med partners av samma bakgrund (Jonsson, Mood och Treuter 2022).

Våra resultat för dem som gått yrkesprogrammen pekar i en mycket tydlig riktning: Män med utländsk bakgrund har en stor och systematisk nackdel oavsett om vi ser på generell etablering, etablering i specifika yrken som programmen kvalificerar för, eller vilken inkomst man har uppnått ett antal år efter man avslutat sin utbildning. Det är anmärkningsvärt att nackdelarna inte kan förklaras av att de har lägre betyg, vare sig i allmänhet eller i specifika, relevanta yrkesämnen.

Figur 7.8 Fördelning av förvärvsinkomst åren 2019–2021 bland dem som gick ut årskurs 9 år 2012 och har examen från gymnasiets yrkesprogram. Uppdelat på svensk respektive utländsk bakgrund och kön.

Not: Genomsnittlig individuell årlig bruttolöns, i hundratal kronor, från förvärvsarbete. Endast personer som inte är registrerade i studier. Medianinkomst: Män 349 900 (SvB); 289 000 (UB); kvinnor 245 100 (SvB); 215 400 (UB).

Källa: Register. N=24 015.

Detta huvudresultat skulle kunna peka mot diskriminering på arbetsmarknaden, något som i tidigare forskning har konstaterats gentemot framför allt män med utländsk bakgrund i mansdominerade yrken (Bursell 2014) samt i mansdominerade yrken i privat sektor (Midtbøen 2016). Det kan dock också bero på skillnader i nätverk och informella kontakter. Av dem i vår kohort som förvärvsarbetar direkt efter gymnasiet är det ungefär en tredjedel som fått sitt arbete via sociala nätverk (Plenty m.fl. 2018), och det är sannolikt att dessa kanaler är viktigare i privat än i offentlig sektor, där ju många kvinnodominerade yrken återfinns. Möjligen kan det även finnas skillnader i preferenser för olika yrken, men det är svårt att se att sådana preferenser skulle skilja sig dramatiskt efter bakgrund bland dem som faktiskt valt och avslutat samma gymnasieprogram, och dessutom med likvärdiga betyg.

7.5 Unga som gått högskoleförberedande program

Analyserna ovan för dem som inte har gymnasieexamen och för dem som gått yrkesprogram på gymnasiet är förhållandevis solida, eftersom sysselsättningen bland dessa 5–6 år efter avslutat gymnasium är en stark indikation på hur det går i övergången till arbetsmarknaden (särskilt på grupp nivå). Detta är inte fallet i samma grad för dem som examinerades från studieförberedande program på gymnasiet, eftersom det är naturligt för många av dem att studera vidare, och de har därmed haft kortare tid på sig att etablera sig på arbetsmarknaden. I denna grupp är det därför mer relevant att fokusera på andelen som fått examen i högre utbildning, eller gjort goda framsteg där – samtidigt som man också måste ta hänsyn till att en ganska stor grupp inte går över till högre utbildning. Vi använder återigen våra detaljerade sysselsättningsprofiler för att mäta utfall för dem som examinerats från de största studie-/högskoleförberedande programmen.

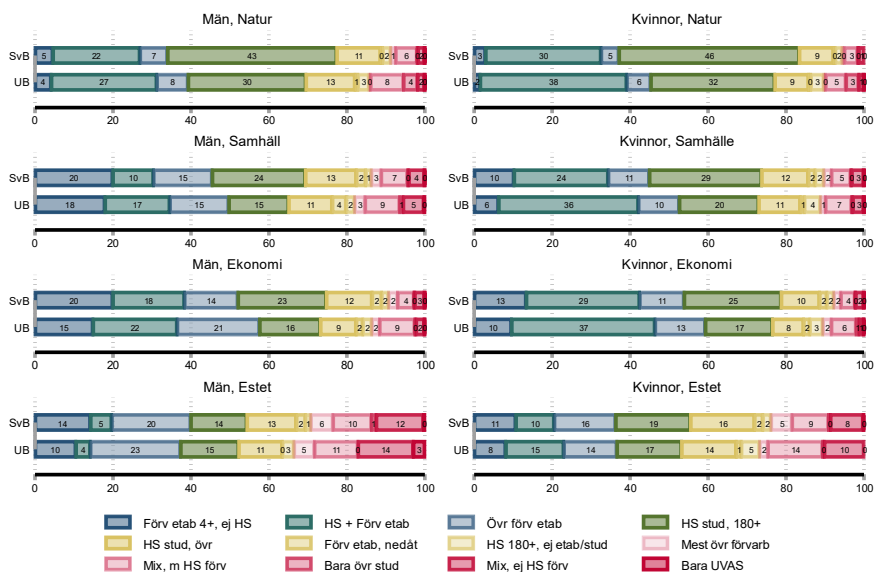
Figur 7.9 visar att det är förhållandevis många av dem som gått högskoleförberedande program som är etablerade antingen på arbetsmarknaden eller i högre utbildning. Det senare gäller särskilt dem som gått Naturvetenskapligt program. Men det är också stora grupper – runt en tredjedel från flera program – som har avslutat sin universitetsutbildning och etablerat sig på arbetsmarknaden. Detta är betydligt vanligare bland unga med utländsk bakgrund: Det är till

exempel 36–38 procent av kvinnorna med utländsk bakgrund med examen från Natur-, Samhälls- eller Ekonomiprogrammet som har en högre utbildning och är etablerade på arbetsmarknaden, jämfört med 24–30 procent av kvinnorna med svensk bakgrund. Detta återspeglar att unga med utländsk bakgrund tenderar att gå över till högre utbildning snabbare efter gymnasiet (som vi såg i avsnitt 6.1).

Det estetiska programmet sticker ut med en i genomsnitt lägre grad av etablering i såväl förvärvsarbete som högre utbildning, och en högre andel i sårbara situationer. Skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är dock små.

Liksom för yrkesprogrammen är det relevant att fråga sig hur etableringen skiljer sig beroende på om man tagit examen från det gymnasieprogram man gått på eller ej. I figur 7.10 delar vi återigen in gymnasiestudierna i tre kategorier: de som tagit examen, de som gått ut med studiebevis men utan examen, samt de som hoppat av studierna.

Figur 7.9 Sysselsättningsprofil för dem som gått högskoleförberedande program, efter generation och kön. De som gick ut årskurs 9 år 2012 och tagit examen från respektive program.

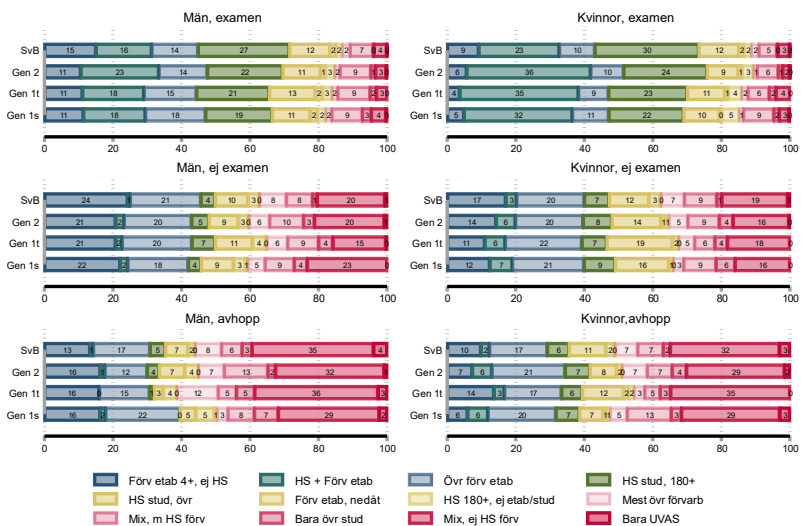

Not: Endast program där minst 100 personer med respektive bakgrund och kön tagit examen. SvB=Svensk bakgrund; UB=Utländsk bakgrund.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=15 813 (män); 24 946 (kvinnor).

Mönstret är detsamma som för yrkesprogrammen: Etableringen är mycket starkare för dem som gick ut med examen än för dem som inte gjorde det, och de som gick ut gymnasiet med studiebevis har en bättre situation än dem som hoppade av sin gymnasieutbildning. Mönstret gäller oavsett kön och bakgrund. Det är dock värt att poängtera att vägarna ingalunda är stängda för dem som saknar examen – vi ser att relativt stora grupper av dessa faktiskt är i högskolestudier, vilket signalerar att de har tagit gymnasieexamen utanför gymnasieskolan.

Figur 7.10 Sysselsättningsprofil för dem som gått högskoleförberedande program och avslutat med examen, utan examen, respektive hoppat av (gått mindre än tre år). Uppdelat på kön och generation.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=58 984.

7.6 Betydelsen av att ha gymnasieexamen

En viktig fråga är i vilken grad skillnaden i etablering mellan dem som har och saknar examen från gymnasieskolan är en *konsekvens* av examen, och i vilken grad den beror på att de som tar respektive inte tar examen skiljer sig åt i andra bemärkelser – som att ha lägre kunskapsnivåer. Frågan är särskilt viktig för våra syften, eftersom unga med utländsk bakgrund drabbades hårt av examenskravet i

gymnasiereformen 2011 (Gy11; avsnitt 5.4). Särskilt oroande är att de i lägre utsträckning når examen även vid givna förkunskapsnivåer (mätt som meritvärden) och på givna gymnasieprogram.

Det finns skäl att förvänta sig en effekt av examen från gymnasieskolan: För att kunna påbörja universitet eller högskola är examen helt nödvändig. För vissa yrken torde gymnasieexamen likaledes vara nödvändig för certifiering (t.ex. elektriker, undersköterska). Dessutom kan man tänka sig att arbetsgivare ser examen som en signal antingen om förkunskaper eller arbetsförmåga. Det finns dock också skäl att inte förvänta sig en effekt: För det första kan man hämta ikapp och inhämta examen via alternativa vägar. För det andra är det möjligt att arbetsgivare inte gör någon stor skillnad på studiebevis eller examen bland dem som gått hela sin utbildning – särskilt i ljuset av att de anställer personal som gått i olika utbildningssystem, och kanske inte har god kunskap om innebörden av examen kontra studiebevis. För vissa yrken kan arbetsgivaren också anse att ett godkänt betyg i exempelvis matematik – en stor stöttesten för många som inte lyckats ta examen – inte är särskilt relevant.

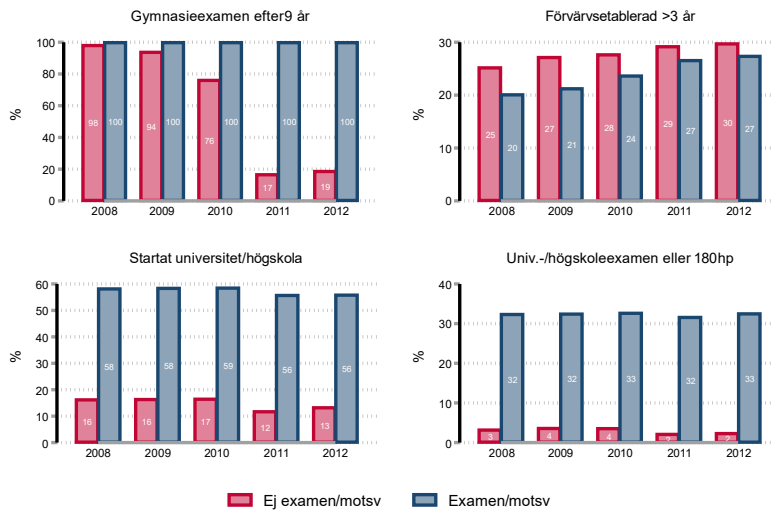
För att få en indikation på om avsaknad av examen *i sig* ger återverkningar på senare utfall jämför vi dem som gick ut årskurs 9 åren 2008–10 (där de flesta gick i gymnasiet innan reformen) med kohorterna 2011–12 (där alla gick i gymnasiet *efter* reformen). Vi konstruerar en kontrafaktisk examensvariabel för åren 2008–10 som indikerar om man, givet kurspoäng och betyg, skulle ha fått examen eller inte *om samma regler hade gällt innan reformen*. På så sätt kan vi jämföra grupper som uppfyller (eller inte uppfyller) samma formella kriterier, där den ena har 'examen' (eftersom reformen inte har införts), och den andra inte har det (eftersom reformen har införts). Detta test kan ge goda ledtrådar men ska inte ges en strikt kausal tolkning eftersom också annat än examenskravet kan påverka utfallen före och efter reformen.

I delfiguren högst upp till vänster i figur 7.11 ser vi – som förväntat – att reformen tycks ha haft en stor effekt på andel med gymnasieexamen nio år efter avslutad grundskola. Bara en femtedel av dem som gick tre år i det reformerade gymnasiet (staplarna 2011–12) men inte fick examen tog ikapp en gymnasieexamen senare. Notera att de röda staplarna för kohorterna 2008–10 inte uppgår till 100, vilket beror på att en del i dessa kohorter gick i det reformerade gymnasiet. Detta gäller särskilt för de som gick ut årskurs 9 år 2010,

varför denna grupp representerar en blandning av studenter i gamla och nya systemet och därför inte bör ges stor vikt i de vidare jämförelserna.

När det gäller andelen som varit etablerade i förvärsarbete mer än 3 år under en sexårsperiod⁶⁸ (4–9 år efter årskurs 9), så ser vi att de som gick ut *utan examen* efter reformen klarade sig lite *bättre* än den kontrafaktiska jämförelsegruppen (som inte skulle ha fått examen om samma regler hade gällt som efter reformen). Det ser alltså inte ut som att avsaknad av examen är negativt för förvärs-etablering. För universitet och högskola gäller det motsatta – den kontrafaktiska jämförelsegruppen startade oftare högre utbildning och tog något oftare examen eller 180 hp från högre utbildning – vilket inte är förvånande eftersom gymnasieexamen som sagt krävs för behörighet till högre utbildning efter 2011.

Figur 7.11 Betydelsen av gymnasieexamen för olika typer av etablering

Not: Andel med gymnasieexamen efter 9 år, inkluderande examen utanför gymnasieskolan; förvärs-etablering mer än 3 av 6 år; påbörjat universitet/högskola inom 9 år; samt tagit examen från universitet/högskola inom 9 år, av dem som har, respektive inte har, en examen från gymnasieskolan (åk9-kohorterna 2011–2012), jämfört med dem vars poäng/betyg skulle ha gett/inte gett examen om samma regler hade gällt även tidigare (åk9-kohorterna 2008–2010). Analysen gäller bara dem som gått tre år i gymnasiet.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=542 707.

⁶⁸ Vi mäter etablering i förvärsarbete ett givet år som att ha haft en förvärsinkomst över 240 000 kronor i 2018 års penningvärde. Alla årsinkomster är inflationsjusterade.

Värt att notera är att av dem i jämförelsegruppen (de som 2008–10 inte skulle ha fått examen om kravet funnits) var det 16–17 procent som påbörjade universitet/högskola, men bara 3–4 procent som hade tagit en högskoleexamen eller minst 180 hp vid 26 års ålder. Denna grupp med relativt svaga gymnasieprestationer har alltså en dålig prognos att klara högre studier även om de inte spärras från att starta. Nedgången i universitetsstudier för denna grupp är därför inte nödvändigtvis till nackdel för dem.

Vi ser en viss generell omfördelning av unga från universitet eller högskola till förvärvsetablering efter reformen – även unga *med* examen efter reformen går i något lägre utsträckning än dem med liknande prestation före reformen över till högre utbildning, och är i något högre utsträckning etablerade i förvärvsarbete. Skillnaderna är dock mindre än för den mer svagpresterande gruppen. Den generella förändringen kan vara en effekt av andra delar av reformen, eller av andra samhällstrender (t.ex. konjunkturer). Sammantaget kan vi säga att även om reformen ledde till en ny nackdel för unga med utländsk bakgrund – avsaknad av examen – så ser vi inga tecken på någon särskild nackdel i etablering för dem som saknar examen efter reformen, jämfört med dem med likartade prestationer före reformen.

Att studera effekter av reformer är, som vi nämnt, komplicerat och vi måste se våra resultat som i huvudsak deskriptiva. Det kan ändå vara av värde att fundera över olika mekanismer som skulle kunna ligga bakom dem. Detta är särskilt påkallat eftersom examenskravet på gymnasiet framstår (och ofta framhålls) som en viktig förändring i det svenska skolsystemet, där intuitionen är att det borde haft negativa konsekvenser för elever med svaga skolprestationer.

En potentiell förklaring till att etableringen på arbetsmarknaden inte skiljer sig mer mellan dem som gick ut gymnasiet före och efter reformen skulle kunna vara att arbetsgivare i första hand ser till om man gått hela gymnasiet, och inte lägger stor vikt vid om man har examen. En annan möjlig förklaring skulle kunna vara att arbetsgivarna huvudsakligen bedömer arbetsprestationer, så att de som ligger över en viss nivå får jobb efter provanställning, och att de med likvärdiga betyg före och efter reformen presterar på samma nivå i sina jobb. Sådana möjliga förklaringar handlar alltså om hur skolsystemet uppfattas på arbetsmarknaden, inte bara på hur det är utformat i sig.

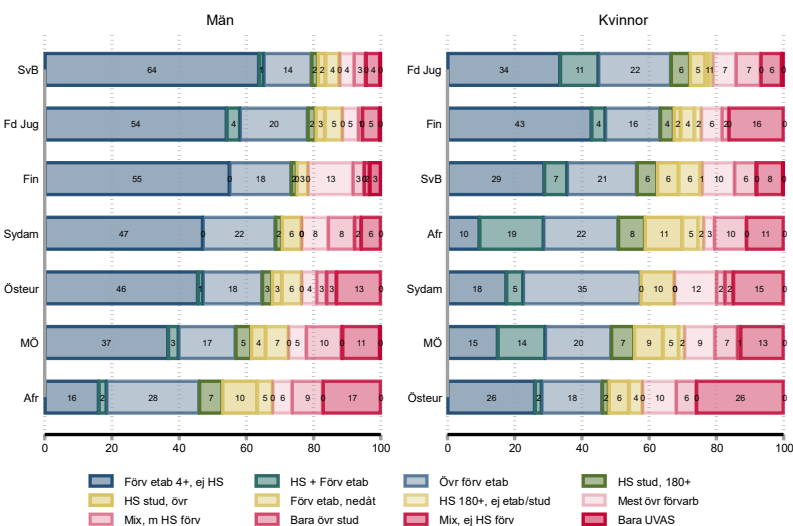
7.7 Gymnasieprogram och sysselsättningsutfall – skillnader mellan ursprungsgrupper

I kapitel 4 och 5 fördjupade vi analyserna genom att också beskriva betygs- och behörighetsskillnader mellan olika etniska grupper, som vi definierade som ursprungsländer respektive -regioner. För vissa syften kan detta vara teoretiskt relevant, exempelvis för att få indikationer på diskriminering av vissa grupper. För svenska förhållanden har studier av diskriminering till exempel omfattat personer med östeuropeisk, arabiskt respektive afrikanskt ursprung. För betyg och behörighet till gymnasiet fann vi betydande nackdelar för vissa grupper i analyserna ovan, men utan något tydligt mönster som kunde leda oss till slutsatser om exempelvis etnisk diskriminering. Men denna risk är förstås betydligt större på arbetsmarknaden än i skolsystemet. Vi har också sett i analyserna av sysselsättningsprofiler ovan att män med utländsk bakgrund som gått yrkesprogram på gymnasiet har påtagliga nackdelar när det gäller att få ett jobb inom det område för vilket de utbildats. Frågan vi ställer oss nu är om för- och nackdelar i sysselsättning skiljer sig mellan olika etniska grupper (definierade efter föräldrarnas eller eget födelseland/region).

I figur 7.12 (yrkesprogram) respektive figur 7.13 (högskoleförberedande program) applicerar vi den sysselsättningsprofil som vi introducerade tidigare i detta kapitel på nio länder/regionsgrupper för män och kvinnor som har examen från respektive programtyp. Ursprungsgrupperna är ordnade efter andelen som vi räknar som "etablerade" (de fyra vänstra grön-blåaktiga blocken) inom respektive kön.

I linje med resultaten ovan är det män med svenskt ursprung som har de gynnsammaste utfallen från yrkesprogrammen. Bland män är det unga med bakgrund i länder i Afrika och Mellanöstern som i minst utsträckning är etablerade, medan de med bakgrund i f.d. Jugoslavien istället har en relativt gynnsam situation, nära den som gäller för majoritetsgruppen. För kvinnor är skillnaderna mellan grupper mindre, och de med svensk bakgrund har inte ens den mest fördelaktiga positionen. Både kvinnor med bakgrund i f.d. Jugoslavien och i Finland har en mer gynnsam ställning. Precis som för män har de med bakgrund i Mellanöstern en nackdel i etableringen, men till skillnad från männen ser vi för kvinnor en tydlig nackdel också för dem med bakgrund i Östeuropa.

Figur 7.12 Sysselsättningsprofil för dem som gått ut åk 9 år 2012 och har examen från yrkesförberedande program, uppdelat på kön och etniskt ursprung

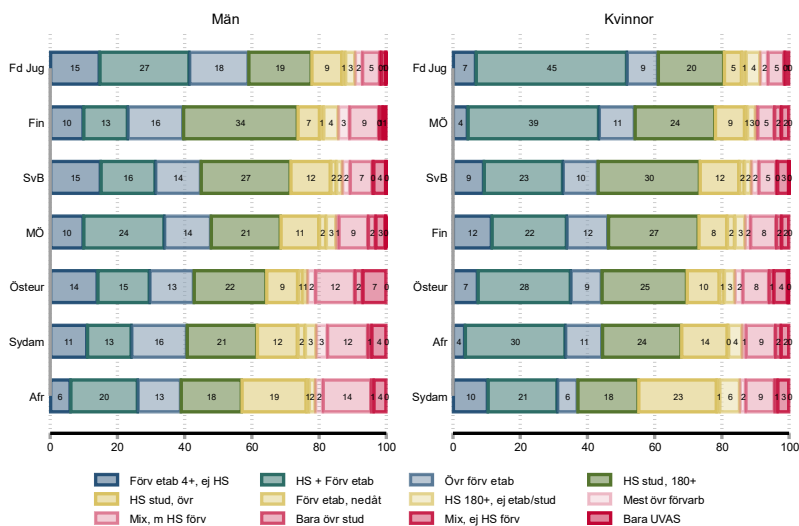
Not: Sena generation 1 utesluten, tidiga generation 1 och generation 2 hopslagna.
 Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=23 123.

Figur 7.13 visar motsvarande analys för dem som har examen från högskoleförberedande program. Här är sysselsättningsprofilerna förstås helt annorlunda. Som i analyserna ovan dominerar högskoleutbildning över förvärvsarbete – gruppen är så att säga i ett annat skede i sin livscykel än dem som gick yrkesprogram. Därför är etableringsinformationen också mindre precis och vi behöver vara försiktigare med slutsatser över vartåt det lutar för olika grupper. Det mönster som framträder i grafen har dock viss systematik: För såväl män som kvinnor har de med bakgrund i Sydamerika och Afrika den mest ofördelaktiga situationen, och de med bakgrund i f.d. Jugoslavien den mest gynnsamma situationen. Med få undantag är den grupp som vi klassificerar som ”sårbar” ganska liten, och utan stor variation mellan ursprungskategorier. Bland kvinnor har, till skillnad mot analysen av yrkesprogrammen de med bakgrund i länder i Mellanöstern relativt gynnsamma förhållanden.

Totalt sett finner vi en heterogenitet i sysselsättningsprofilerna för unga med bakgrund i olika länder och regioner. Samtidigt är det få stora skillnader av något systematiskt slag. Det som återigen är

mest noterbart är den fördelaktiga situation som män med svensk bakgrund med examen från ett yrkesprogram åtnjuter jämfört med flera andra ursprungsgrupper med jämförbar utbildning, särskilt de med bakgrund i länder i Mellanöstern och Afrika. För yrkesutbildningarna pekar även resultaten för kvinnor på nackdelar för dem med bakgrund i Mellanöstern. Några sådana mönster hittar vi inte för dem som gått högskoleförberedande program, men det kan vara en enkel funktion av att färre i denna grupp har stångats med arbetsmarknaden.

Figur 7.13 Sysselsättningsprofil för dem som gått ut åk 9 år 2012 och har examen från högskoleförberedande program, uppdelat på kön och etniskt ursprung

Not: Sena generation 1 utesluten, tidiga generation 1 och generation 2 hopslagna.
 Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister och LISA-registret. N=46 380.

Resultaten i detta avsnitt, också i kombination med resultaten i tidigare avsnitt i detta kapitel, väcker två frågor. För det första, finns det en diskriminering av yrkesutbildade unga (särskilt män) som har sin bakgrund i länder i Mellanöstern och Afrika, eller kan det finnas andra förklaringar till denna grupps svaga etablering, exempelvis att rekryteringen sker på basis av etablerade nätverk? För det andra, kan det faktum att deras etablering är mer bekymmersam än andra gruppers också leda till att många i dessa grupper undviker yrkes-

programmen? Det har i tidigare litteratur (t.ex. Jonsson och Rudolphi 2011) noterats som en underlighet att så få med utomnordisk bakgrund läser yrkesprogram, trots att arbetsmarknadsutsikterna är goda och alternativet att inte gå vidare förenat med stora risker för marginalisering. Men om det är känt inom vissa grupper att de har svårt att etablera sig inom vissa yrkesområden – på grund av diskriminering eller någon annan mekanism – kan det vara rationellt att inte välja utbildningar med sådan inriktning.

8 Helhetsbilden – utbildningskarriärer och deras barriärer

Det finns en stor poäng med att följa en kohort elever från grundskolan över till gymnasiet och vidare, för vissa, till högskola och arbetsmarknad. Det är lättare att peka på var i en utbildningskarriär unga med utländsk bakgrund – såväl de som är födda utomlands som de som är födda i Sverige – möter problem, var deras möjligheter är likvärdiga med andras, samt var de excellerar. Kohortstrategin gör också att utfallen – övergång till högre utbildning, eller etablering på arbetsmarknaden – sker under exakt samma period för alla grupper.

I tabell 8.1 ger vi en sammanfattning av gången genom skol-systemet, över till vuxenåren, med de första viktiga stegen till etablering på arbetsmarknaden. Den första panelen visar skolgång och etablering för alla som gick ut årskurs 9 år 2012 (i normalfallet kohorten födda 1996), uppdelat på kön och typ av utfall.⁶⁹

Pojkar med utländsk bakgrund har, jämfört med pojkar med svensk bakgrund, en nackdel i alla steg genom utbildning och etablering, utom i andel med högskoleexamen/motsvarande. Nackdelarna varierar dock i omfattning, både med grupp och utfall. De är störst för den sent ankomna första generationen, och för utfall är nackdelarna störst i andelen med gymnasieexamen samt andelen med en sårbar sysselsättningsprofil i åldrarna 20–25 år. Betydelsen av utländsk bakgrund är mindre bland flickor än bland pojkar. För generation 2 finns det inte ens några märkbara skillnader gentemot flickor med svensk bakgrund för etablering eller sårbarhet.

⁶⁹ Analyserna fram till avsnitt 8.3 exkluderar de som avlidit eller emigrerat under uppföljningsperioden, och de som saknas i LISA-registret något av åren 2016–2021. Avsnitt 8.3 exkluderar de som inte fanns i LISA-registret vid 30 års ålder.

Tabell 8.1 Andel med olika utfall i hela populationen samt i två potentiellt sårbara delpopulationer, uppdelat på generation och kön.

	SvB	Gen 2	Gen 1 t	Gen 1 s
Andelar av samtliga i kohorten som finns kvar i populationen 2021 (N=96 869)				
Män				
Behörig till nationellt gy-program efter åk 9	90	84	81	43
Gymnasieexamen inom 5 år	74	59	54	40
Etablerad sysselsättningsprofil (20–25 år)	68	59	54	56
Sårbar sysselsättningsprofil (20–25 år)	21	29	33	34
Högskola, examen eller 180+ poäng (26 år)	21	23	19	11
Kvinnor				
Behörig till nationellt program i gymnasiet	92	86	82	48
Gymnasieexamen inom 5 år	80	69	60	46
Etablerad sysselsättningsprofil (20–25 år)	64	64	58	51
Sårbar sysselsättningsprofil (20–25 år)	22	24	27	37
Högskola, examen eller 180+ poäng (26 år)	36	41	36	24
Andelar av delgruppen ej behöriga till nationellt gy-program efter åk 9 (N=11 568)				
Män				
Gymnasieexamen inom 5 år	26	19	17	23
Etablerad sysselsättningsprofil (20–25 år)	50	41	36	55
Sårbar sysselsättningsprofil (20–25 år)	47	53	58	38
Högskola, examen eller 180+ poäng (26 år)	0	1	2	3
Kvinnor				
Gymnasieexamen inom 5 år	27	29	21	26
Etablerad sysselsättningsprofil (20–25 år)	35	39	35	40
Sårbar sysselsättningsprofil (20–25 år)	60	52	56	49
Högskola, examen eller 180+ poäng (26 år)	2	7	5	9
Andelar av delgruppen utan gy-examen inom fem år efter åk 9 (N=25 490)				
Män				
Etablerad sysselsättningsprofil (20–25 år)	48	44	41	48
Sårbar sysselsättningsprofil (20–25 år)	45	48	50	44
Högskola, examen eller 180+ poäng (26 år)	2	4	4	2
Kvinnor				
Etablerad sysselsättningsprofil (20–25 år)	39	43	41	40
Sårbar sysselsättningsprofil (20–25 år)	52	46	45	51
Högskola, examen eller 180+ poäng (26 år)	5	9	8	6

Not: Rödaktiga färgnyanser anger nackdelar för unga med utländsk bakgrund och gröna anger fördelar. Gula är neutrala. Mörkare nyanser representerar särskilt stora skillnader.

Källa: Utbildnings- och befolkningsregister samt LISA-registret.

När vi ser särskilt på sena utfall (högskolestudier respektive etablering/sårbarhet), är gruppskillnaderna inte särskilt stora, och för högskoleutbildning har de med utländsk bakgrund en fördel i generation 2 och tidiga generation 1, i linje med resultaten i kapitel 6. Det här betyder att nackdelarna i den tidiga utbildningskarriären – i form av fler obehöriga för gymnasiestudier och låg genomströmning på gymnasiet – inte fullt ut återspeglas som nackdelar i den senare etableringen.

Den mittre och undre panelen i tabell 8.1 skärskådar dem som har tidiga problem i sina utbildningskarriärer. De som inte har gymnasiebehörighet – visas i den mittre panelen – är förstas en ofta utpekad grupp, med särskilda utmaningar. De som inte har någon gymnasieexamen (undre panelen) är en annan kategori som av många har setts som förlorare på arbetsmarknaden. Som förväntat är utfallen generellt sett betydligt sämre i dessa grupper, med lägre etablering, fler sårbara och färre med högskoleutbildning. Samtidigt är det viktigt att betona att avsaknad av gymnasiebehörighet eller gymnasieexamen inte per automatik innebär utslagning – runt hälften av männen och en dryg tredjedel av kvinnorna i dessa grupper har en etablerad sysselsättningsprofil i åldern 20–25 år.

Unga med utländsk bakgrund har större risk att sakna gymnasieexamen eller gymnasiebehörighet (som vi såg i övre panelen), men när det gäller skillnader mellan unga med olika bakgrund inom dessa mer utsatta grupper finns fler fördelar än nackdelar för dem med utländsk bakgrund, och nackdelarna finns nästan uteslutande för män. Bland dem som saknar gymnasiebehörighet i årskurs 9 har unga i sena generation 1 en bättre etablering än dem med svensk bakgrund. Detta speglar troligen att gruppen inte är lika negativt selekterad på begåvning och ambitioner – deras sämre förmåga att behärska svenska språket håller sannolikt tillbaka deras prestationer i början, men när språkförmågan tilltar kommer den begåvning och de ambitioner som tidigare hölls tillbaka att få utlopp, vilket leder till större framgångar.

Man kunde befara att andra generationen skulle halka efter dem med svensk bakgrund (t.ex. språk och föräldrarnas utbildning). När vi summerar olika utfall är intrycket att skillnaderna i utbildning och etablering är förvånansvärt små. För män är de påtagliga, utom för högskoleutbildning, men för kvinnor är det bara i andelen med gymnasieexamen som de i andra generationen har en nackdel.

8.1 Utsattheten bland dem som anländer i 9–15-årsåldern

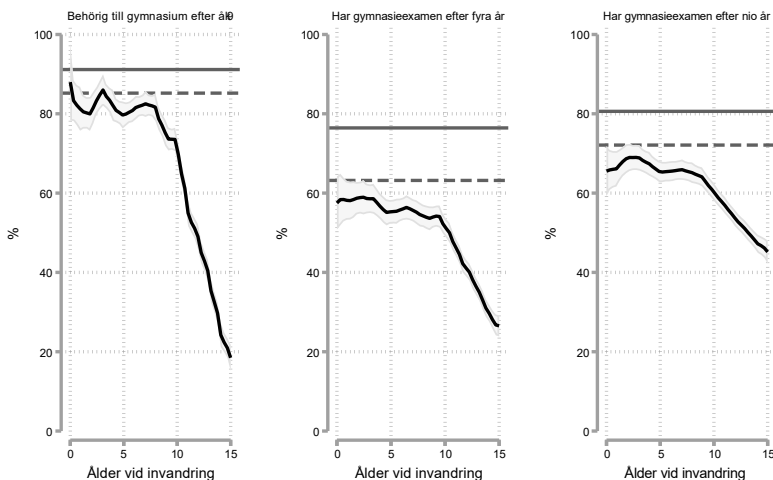
Vi kunde konstatera i de inledande analyserna över meritvärden i grundskolan och behörighet till gymnasiet, att den grupp som skilde ut sig var den som vi kallat ”sena generation 1”, det vill säga de som anlänt till Sverige mellan 9 och 15 års ålder. I tabell 8.1 ovan framgick också att dessa initiala nackdelar kvarstår senare under skolgången, medan etableringen såg förvånande starkt ut. Det verkar som att denna grupp, trots ett särskilt svårt utgångsläge, i stor utsträckning förmår hämta ikapp dessa tidiga nackdelar. I detta avsnitt studerar vi denna viktiga – och relativt stora – grupp mer i detalj.

I figurerna 8.1 och 8.2 visas den successiva utvecklingen av skillnaderna mellan unga med svensk bakgrund (heldragen horisontell linje), i generation 2 (streckad horisontell linje), samt i generation 1. För denna grupp synliggör vi den fulla variationen efter ankomstålder (visas på x-axeln).

I övre vänstra hörnet i figur 8.1 ser vi, som vi har konstaterat i avsnitt 4, att andel behöriga till gymnasiet är högst för unga med svensk bakgrund, men också att varje års skillnad i ankomstålder inte spelar så stor roll för unga i tidiga generation 1 (vi ser dock troligen lite slumpmässig variation). Detta kontrasterar med sena generation 1, där behörighetsandelarna rasar med varje år äldre de i denna generation var vid ankomst. Bland dem som kom till Sverige i 15-årsåldern är behörigheten bara ungefär 20 procent, jämfört med cirka 80–85 procent bland unga i generation 2 och tidiga generation 1 (de som kom till Sverige före 9 års ålder). Som referenspunkt var 91 procent bland dem med svenskfödda föräldrar behöriga. Mönstret för generation 1 speglar de starkt sjunkande meritvärdena för dem som invandrat efter 9–10-årsåldern, som vi visade i figur 4.3.

När vi följer utbildningskarriären i konsekutiva grafer kan vi se om dessa skillnader mildras eller förstärks: Vi jämför alltså avstånden mellan generation 2 (streckad rak linje), de med svenskfödda föräldrar (heldragen rak linje), samt de som själva invandrat (kurvan som varierar med invandringsålder). Något som intresserar oss speciellt i denna analys av unga som anlände till Sverige i 9–15-årsåldern är förstuds hur lutningen av kurvan för generation 1 förändras mellan graferna.

Figur 8.1 Andel (i) behöriga till gymnasiet, (ii) som har gymnasieexamen efter fyra år, samt (iii) som har det efter nio år bland dem med svensk bakgrund, i generation 2, samt i generation 1, efter ålder vid invandring

Not: Horisontella linjer är genomsnittligt utfall bland unga med svensk bakgrund (heldragen) och med utländsk bakgrund, generation 2 (streckad).

Källa: Utbildnings- och befolkningsregister samt LISA-registret. N=96 869.

När vi i den mittre figuren följer vår kohort till avslutade gymnasiestudier år 2016 – efter fyra års potentiella studier – kan vi först notera att alla linjer flyttas nedåt, på grund av att många, oavsett bakgrund, inte uppnår gymnasieexamen. Vi kan också se samma mönster efter invandringsålder som för behörigheten, men något mindre dramatiskt – de som invandrat sent har nu inte en lika stor nackdel. Gapet mellan generation 2 och dem som invandrat vid 15 års ålder var cirka 65 procentenheter för behörighet, men är cirka 35 procentenheter för avslutat gymnasium efter fyra år. Medan bara 20 procent var *behöriga* av de senast invandrade är det ändå nästan 30 procent som *slutfört* en gymnasieutbildning efter fyra år. Vi ser alltså en tydlig reduktion av den initiala nackdelen för de sent invandrade. Å andra sidan ser vi att avståndet ökar mellan unga i generation 2 och dem med svensk bakgrund.

Om vi ger ungdomarna ytterligare fem år för att slutföra sina gymnasieutbildningar (figuren längst till höger i figur 8.1) minskar gapet påtagligt i sena generation 1. Nu har ungefär 45 procent av dem som

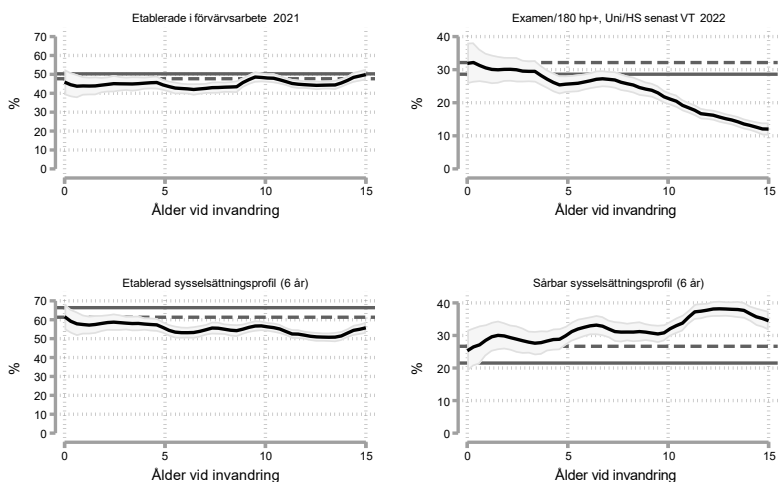
anlände i tonåren slutfört en gymnasieutbildning – nio år tidigare var färre än hälften så många ens behöriga. Även generation 2 har nu minskat avståndet något till majoritetsgruppen. Tid är uppenbarligen en viktig faktor för unga med utländsk bakgrund. Det är inte överraskande att detta gäller särskilt för unga som kommit till Sverige i relativt hög ålder, eftersom det tar tid att lära sig svenska språket tillräckligt väl för att klara studierna, men det är samtidigt viktigt att konstatera att det svenska skolsystemet erbjuder möjligheter att hämta upp initiala nackdelar (se avsnitt 5.5).

I nästa steg, i figur 8.2, följer vi gruppen till etablering i förvärvsarbete och högre utbildning. De som vi betraktar som etablerade på arbetsmarknaden ett givet år har (som tidigare) en årsinkomst från förvärvsarbete på minst 240 000 kronor före skatt (dvs. motsvarande 20 000 i månaden). Vi studerar också andelen som har tagit examen eller minst 180 högskolepoäng senast vårterminen 2022 (sju läsår efter det typiska slutåret för gymnasiet, 2015). Dessutom mäter vi om man har en etablerad eller sårbar sysselsättningsprofil mätt över sex år (2016–2021, se avsnitt 7.1 för definitioner).

Det övergripande intrycket från figur 8.2 är att skillnaderna mellan unga med olika bakgrund krymper markant över tid – relativt stora skillnader i meritvärde, behörighet och gymnasieexamen förvandlas med tiden till betydligt mindre skillnader i etablering. Året när vår studiekohort är ungefär 25 år (2021) finns inga märkbara skillnader mellan grupperna i andelen etablerade i förvärvsarbete – nackdelen för sena generation 1 är här helt utraderad (översta vänstra grafen). Unga med svensk bakgrund har dock i genomsnitt en något starkare etablering när vi sammanfattar den med ett bredare mått och över åldrarna 20–25 (nedersta vänstra grafen).

De två högra graferna i figur 8.2 visar att unga som invandrat sent inte hämtat ikapp avståndet på alla plan – de har klart mer sällan tagit examen eller mer än 180 högskolepoäng på universitet eller högskola, och de har också större risk än andra att ha haft en sårbar sysselsättningsprofil de senaste sex åren. Unga i generation 2 har också något oftare sårbara profiler än unga med svensk bakgrund, men de har en fördel när det gäller andelen med högre utbildning.

Figur 8.2 Etableringsprofiler för dem med svensk bakgrund, i generation 2, samt för generation 1 efter ålder vid invandring

Not: Horisontella linjer är genomsnittligt utfall bland unga med svensk bakgrund (heldragen) och med utländsk bakgrund, generation 2 (streckad). Notera att y-axeln skiljer sig mellan övre och nedre raden. Källa: Utbildnings- och befolkningsregister samt LISA-registret. N=96 869.

8.2 Hur viktiga är resultaten i grundskola och gymnasium för etablering i de tidiga vuxenåren?

En styrka med att ha longitudinella data är att kunna studera utbildningskarriärer och dessas betydelse för utfall senare i livet. Närmast studerar vi etablering som (dikotomt) utfall, och predicerar detta med resultaten av skolgångens olika delar, nämligen de som rör grundskolan och gymnasieskolan. Hur mycket av skillnader i etableringsstatus mellan unga med olika bakgrund kan föras tillbaka på resultat i grundskola och gymnasium?

Tabell 8.2 visar gapet i andelen som har en etablerad sysselsättningsprofil (i 20–25 års ålder), uttryckt som avståndet mellan dem med svensk bakgrund och en given generationskategori inom respektive kön (rad 1). Analysen anger i vilken grad detta etableringsgap kan föras tillbaka på tidigare skolgång, nämligen av (i) meritvärde från årskurs 9 och behörighet till nationella program på gymnasiet, (ii) vilket gymnasieprogram man gått (inklusive inget

program och individuella program), samt (iii) huruvida man har uppnått en gymnasieexamen eller ej.

I sena generation 1 har män och kvinnor lika stora etableringsgap, och för båda könen kan detta gap helt eller nästan helt förklaras av de svagare resultaten i årskurs 9. Vid likvärdiga resultat i grundskola och gymnasium har unga i sena generation 1 ingen nackdel i etablering (rad 2 i tabell 8.2).

Män i generation 2 och tidiga generation 1 har betydligt lägre etablering än män med svensk bakgrund, och det förklaras bara till liten del av svagare resultat i årskurs 9 – däremot förklaras det till stor del av gymnasieval och gymnasieprestationer (rad 3). Etableringen för män i generation 2 och tidiga generation 1 är dock några procentenheter lägre än för män med svensk bakgrund även justerat för olika vägar och prestationer i grundskola och gymnasium.

För kvinnor i generation 2 är etableringen lika hög som för kvinnor med svensk bakgrund. För dem i tidiga generation 1 är den något lägre, men det förklaras till stor del av deras svagare resultat i grundskolan (rad 2).

Tabell 8.2 Skillnader i andelen med en etablerad sysselsättningsprofil (mätt över åren 2016–2021) mellan olika generationsgrupper för män respektive kvinnor, brutto och efter olika kontroller

	Män			Kvinnor		
	Gen 2	Gen 1t	Gen 1s	Gen 2	Gen 1t	Gen 1s
1. Etableringsgap, brutto	-10	-14	-12	0	-6	-14
Etableringsgap efter kontroll för:						
2. Meritvärde åk 9, behörighet	-8	-12	-3	2	-2	2
3. Behörighet, meritvärde åk 9* gymnasieprogram, gy-examen	-4	-7	2	1	-2	2

Not: Negativa siffror betyder att etableringen är lägre för dem med utländsk bakgrund, positiva siffror att den är högre.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregister, och LISA-registret. N=96 869.

Totalt sett är det mest anmärkningsvärda med tabell 8.2 att när vi väl konstanthåller för betyg och utbildningsval, är nackdelarna när det gäller etablering vid 20–25 års ålder för dem med utländsk bakgrund försumbara för fyra grupper av sex, och modest för ytterligare en. Resultatet talar mot någon generell diskriminering på arbetsmarknaden för unga som går in i vuxenlivet, och talar istället för att utbildningens värde för olika grupper i huvudsak är detsamma.

Undantaget här – som berör för små grupper för att göra några betydande avtryck i de totala gruppskillnaderna – är män med utländsk bakgrund som gått yrkesprogram, vilka har sämre utfall trots samma utbildning (se avsnitt 7.4). Gruppen sticker ut genom att vara den som är tydligast förfördelad, och är värd att uppmärksammas i senare studier.

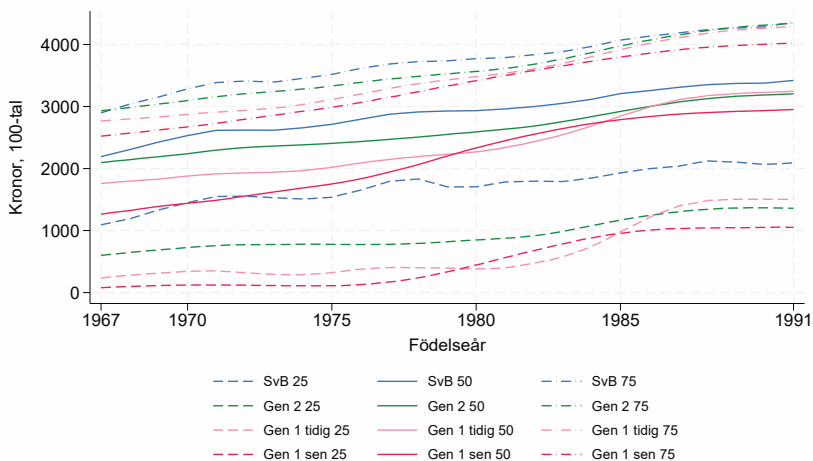
8.3 Inkomstskillnader i ett längre perspektiv

Man måste förstås vara försiktig i tolkningarna av resultaten i förra avsnittet, eftersom de gäller sysselsättningsprofiler i 20–25 års ålder. Mycket kan hända än i termer av arbetslöshet och marginalisering, särskilt för den grupp om 10–15 procent som vi i nuläget inte kan klassificera som vare sig etablerade eller sårbara. Många av dem vi betecknar som sårbara har också haft förvärvsinkomster, men mer oregelbundet och/eller på lägre nivåer. Deras framtid är fortfarande osäker. För att få en fingervisning om hur det kan gå på längre sikt – vilket här blir 30 års ålder – gör vi som i avsnitt 6.5 om högskoleexamina och studerar äldre kohorter (födda 1967–1991), som i normalfallet gick ut årskurs 9 åren 1983 till 2007. Över tid har sammansättningen av gruppen med utländsk bakgrund förändrats, och jämfört med dem som gick ut 2007 har vår studiekohort – som gick ut årskurs 9 fem år senare – fler unga med bakgrund i Mellanöstern och Afrika, och fler som har anlänt i högre åldrar (Appendix A, figur A.2–A.3). Det kan också finnas andra skillnader i sammansättning som vi inte kan observera.

När vi, med denna brasklapp, jämför förvärvsinkomster mellan unga i olika generationskategorier finner vi att för kohorterna födda i början på 1990-talet är skillnaderna mellan dem med utländsk och svensk bakgrund små också vid 30 års ålder (figur 8.3).

De heldragna linjerna ungefär i mitten av figur 8.3 visar utvecklingen av medianinkomster över kohorter för respektive generationskategori, och här ser vi en tydlig minskning av skillnaderna över tid. För kohorterna födda i slutet på 1980-talet och början av 1990-talet är skillnaderna i medianinkomster mellan generationsgrupper relativt små.

Figur 8.3 Förvärsinkomster vid 30 års ålder per kohort 1967–1991, uppdelat på generation och inkomstpercentil

Not: De heldragna linjerna visar medianinkomsten (percentil 50) och de streckade linjerna visar inkomsten vid percentil 25 respektive 75. Realinkomster brutto i 100-tals kronor, 2021 års värden. Källa: Data från befolkningsregister och LISA-registret. N=2 633 178.

Längst ner i figur 8.3 visar de streckade linjerna inkomsten vid den 25:e percentilen i respektive generationsgrupp, och även här ser vi en utjämning driven av en ökning av de lägre inkomsterna för unga med utländsk bakgrund. Här kvarstår dock ett relativt stort gap (ca 60–100 000 kr i årsinkomst) mellan de med svensk och utländsk bakgrund; de senare har oftare mycket låga inkomster. Längst upp i figuren visar de streckade linjerna inkomsterna vid 75:e percentilen, med samma bild av utjämning – så kraftig att skillnaderna mellan unga med svensk bakgrund och dem i generation 2 och tidiga generation 1 är utraderade i de yngsta kohorterna.⁷⁰

Figur 8.3 ger alltså samma bild som de analyser vi gjort av utbildning. När det gäller strukturell integration bland unga med utländsk bakgrund så går det för de allra flesta bra. Det finns inga skillnader i toppen av fördelningen, men det finns en överrepresentation i botten av fördelningen. Vad som händer i ett livsförloppsperspektiv för vår studiekohort och senare kohorter kan bara tiden utvisa, men givet den tydliga trenden finns gott hopp om att skillnader i förvärsinkomster kommer att bli modesta.

⁷⁰ Förändringen över kohorter förklaras inte av sammansättningen av ursprungsländer, och när vi särskiljer ursprungsgrupper ser vi en utjämning i nästan alla (Appendix G, Figur G.1).

9 Summering och lärdomar

Vårt bidrag i denna rapport är huvudsakligen att analysera skolprestationer och utbildningskarriärer för unga med utländsk bakgrund på ett mer detaljerat och samtidigt sammanhållet sätt än tidigare. En fundamental del när det gäller detaljnivån har varit att skilja mellan olika kategorier inom denna grupp, vilka vi benämner *generationer*.⁷¹ Särskilt viktigt är det att särskilja de som immigrerat sent i barndomen – i våra data definierade som de som var mellan 9 och 15 år vid ankomsten till Sverige – från dem som immigrerat i yngre åldrar, samt från dem som är födda och uppvuxna i Sverige med två utlandsfödda föräldrar. Gruppen som immigrerat sent under barndomen har betydligt större svårigheter i skolan, sannolikt främst på grund av att det är svårt att följa undervisningen på ett främmande språk och på grund av mindre tidig exponering för det svenska skolsystemet. Genom att olika generationer, som vi definierat dem, har olika studieförutsättningar och olika utfall riskerar statistik och rapporter som ignorerar sådana olikheter att bli både poänglös och missvisande.

Medan urskiljandet av generationer bringar reda i frågan om skolprestationer och utbildningsval genom en förbättrad detaljnivå, är ett annat bidrag med rapporten att angripa frågan genom att studera hela *utbildningskarriärer*. Det har vi gjort på två sätt, dels genom att specialanalysera olika steg i dessa karriärer, från grundskolan, över gymnasieskolan till högskolan; dels genom att sedan analysera helheten, genom att relatera utfall i gymnasiet till utfall i grundskolan, och utfall i högskolan till utbildningen på gymnasienivå. Fokus har bland annat legat på hur skolprestationer, utbildningsval och examination interagerar i individers gång genom utbildningssystemet. Vi har sedan argumenterat för att utbildningskarriärerna måste utvärderas inte bara i sig själva, utan också i

⁷¹ I den vetenskapliga litteraturen benämns de ibland ”syntetiska generationer”.

relation till etableringen på arbetsmarknaden. Om unga med utländsk bakgrund gör bra ifrån sig i skolan men inte får några jobb och inte går över till högre utbildning är de goda utbildningsresultaten till mindre nytta. Vi har därför adderat analyser av sysselsättningsprofiler – där vi främst urskilt ”etablerade” och ”sårbara” – med information om arbete, inkomst och utbildning upp till 25 års ålder.

Till dessa båda dimensioner i våra analyser – detaljriktigheten vad gäller olika grupper och helhetsperspektivet på utbildningskarriärer liksom inträde på arbetsmarknaden – har vi lagt två ytterligare syften. Ett är att söka *förklaringar* till de skillnader som vi iakttar mellan unga med svensk och utländsk bakgrund, där vi främst riktat in oss på individuella respektive familjerelaterade studieförutsättningar, samt förklaringar som riktat in sig på skolförhållanden. Resurser i föräldrahemmet, språk, skolengagemang samt diskriminering har varit huvudteman för analyser av ungdomsskolan. Vi har också sökt orsaker till utfall i 20–25-årsåldern – högskolestudier respektive sysselsättningsprofiler – i skolprestationer och studieval genom skolsystemet. Slutligen har vi bidragit med nya analyser av den viktiga frågan om skolsegregation, vilka vi också förankrat i tidigare studier.

Vår primära studiekohort är den som gick ut årskurs 9 år 2012, vilken vi har detaljerad information om från både enkätdata och registerdata, och som vi kan följa till 25 års ålder. För att ge en bredare bild har vi på flera ställen kompletterat analyser av denna kohort med analyser av äldre och yngre kohorter.

Närmast presenterar vi övergripande slutsatser av våra empiriska analyser, vilka sammantaget ger en ny bild av utbildningssituationen för unga med utländsk bakgrund. I kapitel 10 kommer vi sedan att bredda diskussionen om detta genom att mer direkt gå in på frågan om skolornas roll.

9.1 En ny helhetsbild

I samhällsdebatten finns en slagsida mot att förknippa unga med utländsk bakgrund med skolmisslyckanden, och att se dem som offer för en svag integration, social exkludering och ekonomisk marginalisering. Efter att ha analyserat hela utbildningskarriärer på

hög detaljnivå, liksom inträdet på arbetsmarknaden, är vår slutsats att vi behöver en nytolkning av situationen för denna grupp. Det är inte så att det saknas utmaningar, eller att förbättringar inte kan och bör eftersträvas, men problem i skolan med konsekvenser för integration och exkludering är inget som *präglar* gruppen, utan något som huvudsakligen går att hänföra till den specifika undergrupp som kommer till Sverige efter skolstart. Dessa har en särskilt utsatt position för att de har kortare tid på sig att erövra svenska språket och för att deras förkunskaper i många fall är bristfälliga.

Unga med utländsk bakgrund kämpar visserligen med i genomsnitt sämre individuella och familjerelaterade studieförutsättningar än unga med svensk bakgrund. Men mot det sätter de högre studie- och yrkesaspirationer, större engagemang i skolan, högre självförtroende och större förhoppningar. De behöver ingen uppmuntran eller psykologiskt stödjande insatser för att förbättra skolresultaten – självförtroendet är det inget fel på, och de är stora framtidsoptimister, inte bara på skolans område (Jonsson, Mood och Treuter 2022). De behöver knappast heller mer hjälp och stöd för att hitta fram i och navigera utbildningssystemet. De (och deras föräldrar) tycks i själva verket vara experter på att omsätta förutsättningarna i utbildningsframgångar: det är inte alltid som det lyckas, men ansatsen är målmedveten och ändamålsenlig. Detta är inte oviktigt, eftersom det går emot en inte ovanlig syn på unga med utländsk härkomst som offer, utan egen agens.

Vad unga med utländsk bakgrund behöver är stöd som ger dem bättre utdelning på sina ansträngningar, särskilt med en snabb introduktion i svenska språket för dem som kommer efter skolstart. De behöver också institutionellt stöd i form av ett flexibelt, öppet och icke-diskriminerande skolsystem, som kan motsvara deras ambitioner, infria deras förhoppningar och ta tillvara deras aspirationer. Och det verkar på våra analyser som Sverige i mångt och mycket har just ett sådant skolsystem. Det tycks ha varit robust under en utmanande period med hög invandring och en ständig tillförsel av elever med relativt svaga allmänna förkunskaper och utan någon som helst kunskap i svenska, eller ens något språk som är besläktat med svenska. Det har på det hela taget erbjudit lika möjligheter, utan noterbar diskriminering, liksom goda chanser att avancera till högre nivåer – och ge elever en andra chans, vid behov. Även om skillnaderna mellan grundskolor i meritvärden ökat under

perioden 1993–2016, beroende på att elever med likartade förutsättningar i högre grad tenderat att gå till samma skolor, går heller inte elever med utländsk bakgrund i skolor av sämre ”kvalitet” än andra elever (de går dock i ’rörigare’ skolor).

Utbildningskarriärerna bland unga med utländsk bakgrund ser alltså betydligt bättre ut än vad de flesta föreställer sig. Vi ser inte heller några stora problem med exkludering eller marginalisering vid etableringen i vuxenlivet – sysselsättningssituationen vid 25 års ålder för unga med utländsk bakgrund skiljer sig inte mycket från dem med svensk bakgrund. Ett viktigt undantag i detta avseende är etableringsproblemen för män med utländsk bakgrund som gått manligt dominerade yrkesutbildningar på gymnasiet.

Den ganska entydigt negativa bild som framträder i svensk debatt och i svensk massmedia om skolmisslyckanden och marginalisering bland unga med utländskt ursprung behöver ersättas med en nytolkning av deras situation. En stor majoritet i denna grupp har goda skolframgångar och en lovande början på sina vuxenkarriärer när det gäller sysselsättning. Det finns allvarliga men naturliga problem för dem som anländer sent under barndomen till Sverige, och att denna grupp har ökat i storlek i yngre kohorter gör att det är extra viktigt att beakta deras särskilda behov. Dessutom finns fortfarande utmaningar när det gäller exempelvis genomströmning på gymnasiet, men helhetsbilden är övervägande positiv. Denna nya tolkning, menar vi, står på en stadig empirisk grund, och vi ger i resten av detta avslutande kapitel en sammanfattning av de resultat som ligger bakom.

9.2 Sammanfattande slutsatser

I den studerade kohorten föreligger stora genomsnittliga meritvärdesskillnader mellan grundskoleelever med svensk och utländsk bakgrund. Till största delen som en följd av dessa är det stora skillnader i andelen behöriga till nationella gymnasieprogram. Den stora skilljelinjen går dock mellan dem som immigrerade till Sverige vid 9–15 års ålder och alla andra. Det mesta talar för att detta förklaras av en kombination av bristande språkkunskaper i svenska och relativt svaga förkunskaper från länder med annorlunda och i vissa fall sämre fungerande utbildningssystem.

Elever med utländsk bakgrund är i genomsnitt missgynnade när det gäller studieförutsättningar, men de har höga aspirationer, visar stort engagemang, tar skolan på stort allvar, och är fullblods-optimister när det gäller deras egna framtidsutsikter och utbildningsmöjligheter. De har betydligt större driv än vad deras skolkamrater med svensk bakgrund har, kanske för att deras föräldrar har höga aspirationer för dem, i kombination med att de gärna vill vara sina föräldrar till lags (jfr Friberg 2016). Detta driv yttrar sig bland annat i att de väljer krävande program på gymnasiet också vid ganska medelmåttiga betyg.

I gymnasieskolan är det en större andel unga med utländsk bakgrund som inte når examen.⁷² Till ungefär hälften beror detta på att de har lägre förkunskaper (i form av årskurs 9-betyg) på givna program, i kombination med ambitiösa – ibland optimistiska – programval. Ett system som introducerade betygsgränser för olika program på gymnasiet skulle troligen öka genomströmningen med några procentenheter, samt minska examinationsgapet mellan dem med svensk och utländsk bakgrund något, men skulle samtidigt innebära en minskad valfrihet och en massiv omallokering av elever till yrkesprogram som de unga själva inte föredrar.

Nackdelarna i betyg och examen kan inte, som vi kan se, återföras på skolors eller lärares bedömningar. Inget i våra analyser talar för en skol- eller lärardriven diskriminering när det gäller hjälp och stöd, betyg, placering i nivågrupper, eller genomströmning på gymnasiet.

Under en period från mitten av 1990-talet ökade skillnaden i betyg mellan grundskolor. Denna trend tycks ha brutits runt 2016. Men inte heller den tidigare ökningen av skillnader mellan skolor i meritvärden tycks ha lett till skillnader i meritvärden mellan elever med utländsk bakgrund och andra elever (eller till ökade kvalitetskillnader mellan skolor generellt). Men den speglade en ökad segregering som i sin tur lett till en mindre socialt och etniskt allsidig sammansättning av skolor och skolklasser. Detta kan ha konsekvenser för den sociala integrationen. Överlag är inte elever med utländskt ursprung förfördelade när det gäller skolkvalitet förstått som skolans bidrag till betygen. Andra dimensioner av skolkvalitet är inte heller till gruppens nackdel (lärartätheten istället till deras fördel), med undantag för att de oftare går i röriga skolor, med större ”ordning-och-reda”-problem.

⁷² Vi påminner om att våra analyser inte inkluderar dem som invandrat i gymnasieåldern.

Nackdelarna för unga med utländsk bakgrund när det gäller examina på gymnasiet är bara till en liten del en fråga om ”avhopp”. Istället handlar det om elever som går ut gymnasiet, men utan examen, oftast på grund av att de saknar godkända betyg i ett kärnämne (t.ex. matematik). Dessa elever får ett ”studiebevis”, inte ett examensbevis, allt enligt den gymnasiereform som infördes år 2011 (Gy11). Sysselsättningsutfallen för dem med studiebevis är märkbart sämre än för dem med examen, men när vi jämför med elever som gick på gymnasiet före reformen med motsvarande studieprestationer ser vi bara små skillnader. Denna analys måste tolkas försiktigt, men talar för att införandet av examenskrav på gymnasiet inte nödvändigtvis har skapat några nackdelar i den mer långsiktiga etableringen för elever med utländsk bakgrund, trots att det inneburit att de halkat efter när det gäller att uppnå gymnasieexamen.

Trots lägre examinationsfrekvens på gymnasiet väljer unga med utländsk bakgrund i högre utsträckning att börja på högskolan, och de gör detta oftare i form av direktövergång. Också här gör de i genomsnitt mer ambitiösa val vid givna betyg. Väl på högskolan tar de något längre tid på sig till examination; men de har ändå, efter 14 terminer, en lika hög examinationsfrekvens som unga med svensk bakgrund. Den lägre studietakten kan dock vara ett problem för högskolestudenter med utländskt ursprung, eftersom poängproduktionen styr möjligheten till studielån.

Efter gymnasietiden har de som inte examineras en nackdel när det gäller sysselsättning: färre påbörjar högskolestudier och färre är etablerade med en god förvärvsinkomst. Denna nackdel skiljer sig dock inte märkbart efter ursprung. De med utländsk bakgrund som examinerats från yrkesprogram, särskilt pojkar i vissa mansdominerade program, har dock sämre etablering på arbetsmarknaden och får mer sällan jobb inom det område de utbildat sig.

Ett genomgående tema för utbildningsvalen är att unga med utländsk bakgrund i högre utsträckning än dem med svensk bakgrund ”maximerar” sina utbildningsval efter sina förutsättningar, det vill säga, de satsar ofta så högt de kan. Vid höga betyg väljer de oftare de mest krävande gymnasie- och högskoleutbildningarna med höga intagningskrav, medan högpresterande unga med svensk bakgrund relativt ofta även väljer gymnasieprogram som är mindre statusfyllda och högskoleutbildningar med lägre intagningskrav. Vid låga betygsnivåer väljer de flesta unga med svensk bakgrund att avsluta studie-

gången efter gymnasiet, medan unga med utländsk bakgrund istället tenderar att gå vidare till högskoleutbildningar med låga antagningskrav, till exempel lärarutbildningar. De höga aspirationer och starka skolengagemang som unga med utländsk bakgrund visar i sina attityder i årskurs 8 i våra data, realiseras därigenom i faktiska gymnasie- och högskoleval. Även om verkligheten ibland, delvis i form av svagare förkunskaper, hinner ikapp dem, pressar de ofta på med näst bästa alternativ.

I ett större integrationsperspektiv är det värt att uppmärksamma att unga med bakgrund i många av Sveriges vanligaste migrationsländer (bl.a. i Mellanöstern och Afrika) är i genomsnitt mycket religiösa och kulturellt starkt bundna till sina hemländers värderingssystem (Jonsson, Mood och Treuter 2022). Det har i många studier visats att immigranter har mer konservativa könsnormer och i flera av våra stora immigrantgrupper har kvinnor låg förvärvsfrekvens. I våra analyser finns dock inget som talar för att detta mönster kommer att reproduceras bland de unga. Flickor, i såväl svenska som immigrantfamiljer, gör bättre ifrån sig i skolan än pojkar, de har högre övergångsfrekvenser till studieförberedande gymnasieprogram liksom till högskolestudier, där de också examineras i högre grad. De väljer visserligen könskonserverativt när det gäller utbildningsinriktning i högskolan, men i detta skiljer de sig inte från flickor med svensk bakgrund (eller pojkar i alla ursprungsgrupper). Än viktigare, de uppvisar inte högre andelar som står utanför förvärvsarbete eller utbildning vid 25 års ålder (främst för att de studerar i så hög grad). Även om traditionella könsmonster kan förekomma i vissa immigrantgrupper, med tidigt barnafödande och kvinnligt hemarbete snarare än förvärvsarbete, är de inte tillräckligt vanliga för att vi ska se något genomslag i våra analyser av utbildning och etablering upp till 25 års ålder. Det är förstas en öppen fråga om detta förändras i högre åldrar, men mönstret, så långt vi kan se, utmanar konventionella föreställningar om könsskillnader bland unga med utländskt ursprung.

Även om våra analyser visar en utsatthet för elever med utländsk bakgrund tidigt i skolgången – särskilt för nyligen anlända – ser vi inte stora risker för social exkludering för gruppen *som helhet*. Det är dock fortfarande högst relevant att observera hur det går för dem med de allra svagaste skolprestationerna. Gruppen med utländsk bakgrund som har låga kvalifikationer ökar när invandringen är hög

från länder där det allmänna humankapitalet är lågt, eller varifrån det är en selektion på immigranter med låg utbildning, samt när de unga invandrar i högre åldrar än cirka 8 år (notera att vi inte studerar de som invandrat efter grundskolan). Det är viktigt att följa humankapitalutvecklingen över livscykeln för dem som ”ramlar ur” skolan tidigt. Viktiga frågor rör huruvida vuxenutbildning och yrkeserfarenhet (bl.a. ”on-the-job-training”) kan fortsatt kompensera för initiala nackdelar, eller om de som mött problem tidigt i skolsystemet snarare löper risk att varken komplettera sin utbildning eller få ordentligt fotfäste på arbetsmarknaden. I samband med detta vore det viktigt att också analysera vilken kvalitet vuxenutbildningen håller, något som debatterats, och där tidigare forskning har väckt frågor om bristande organisation och tvivelaktiga utvärderingsystem (Andersson och Muhrman 2022).

9.3 En blick framåt

I denna rapport har vi primärt fokuserat på kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012, med vissa utvidgningar till andra kohorter när det hjälpt oss att bättre belysa våra frågor. Vi har presenterat ett underlag till en evidensbaserad diskussion om utbildningsskillnader bland unga med utländsk och svensk bakgrund, men all evidens är med nödvändighet bakåtblickande och diskussionen måste också förhålla sig till en föränderlig verklighet. Tre aspekter är värda att uppmärksamma.

För det första har vi bara studerat utfall upp till 25–26 års ålder, och vi vet ännu inte hur utbildningen översätts till arbetsmarknads-karriärer och inkomster på längre sikt.

För det andra har nya kohorter kommit upp i högstadieåldern, och andelen med utländsk bakgrund är nu högre samtidigt som gruppen har en förändrad sammansättning, med en större sårbarhet som följd.

För det tredje kan utvecklingen i omvärlden snabbt förändra förutsättningarna för skolan, med inflöden av elever med behov av mycket stöd med kort eller inget varsel. Nyliga exempel är invandringen från Syrien och Ukraina. Eftersom det är omöjligt att förut-säga händelser som dessa kan vi bara konstatera att det är viktigt att

utbildningssystemet har en beredskap för sådana händelser, och att erfarenheter dokumenteras och delas för att bygga kunskap över tid.

När det gäller livsloppsperspektivet har vi i någon mån använt analyser av tidigare kohorter för att hjälpa oss att predicera hur skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund kommer att utvecklas i högre åldrar. Dessa analyser pekar mot att skillnaderna i utbildning och förvärvsinkomster vid 30 års ålder är modesta, men unga med utländsk bakgrund har en överrisk att ha riktigt låg utbildning och riktigt låg inkomst. Litteraturen om intergenerationell inkomstpersistens (samband i inkomster mellan föräldrar och barn, se t.ex. Engzell och Mood 2023) visar att denna är högre när man studerar barnens inkomster i högre åldrar, och det är möjligt att en sådan mekanism kommer att resultera i ökade skillnader mellan unga med svensk och utländsk bakgrund när de blir äldre. Detta är dock långt ifrån säkert, eftersom unga med utländsk bakgrund har en mycket större intergenerationell inkomstmobilitet än unga med svensk bakgrund (Jonsson, Mood och Treuter 2022). Att unga med utländsk bakgrund oftare skaffar högre utbildning kan rentav leda till att skillnaderna gentemot unga med svensk bakgrund minskar över ålder, eftersom utbildning från universitet och högskola i många fall ger en inkomstutveckling som är brantare över ålder.

När det gäller kohortperspektivet framstår det som troligt att utmaningarna är större i senare kohorter. Dels har andelen elever i årskurs 9 som invandrat sent under barndomen ökat kraftigt i storlek (Appendix A, figur A1, figur A3), dels har sammansättningen av gruppen med utländsk bakgrund förändrats (Appendix A, figur A2). De grupper som framför allt har ökat i storlek är unga med bakgrund i Syrien, Afghanistan och Somalia, grupper som har en relativt hög andel med svårigheter i skolan (jfr figur 4.6).⁷³ Avståndet i meritvärden mellan dem som invandrar sent under barndomen och övriga har i linje med detta ökat i senare kohorter (figur 4.4).

Unga i skolan i dag möter också en annan kontext än de unga som gick i årskurs 9 åren 2011–2012. Andelen med utländsk bakgrund har ökat och fler bostadsområden och skolor har en mycket hög andel unga med utländsk bakgrund, vilket kan påverka språk- och inlärningskontexten. Samtidigt kan skolor nu bygga på erfarenheter

⁷³ I figurerna ingår Syrien i "Övriga Mellanöstern", Afghanistan i "Övriga Asien", och Somalia i kategorin "Afrika".

från tidigare kohorter och är därmed potentiellt bättre rustade att möta behoven hos unga immigranter.

I ett vidare perspektiv kan man tänka sig att unga i senare kohorter gagnas av de höga ambitionerna hos unga i tidigare kohorter. Av dem med utländsk bakgrund i vår studie är det många som nu gått ut på arbetsmarknaden med en hög utbildning i bagaget, och de kan fungera som inspirerande exempel för andra unga med liknande bakgrund. Med en ökad representation av personer med utländsk bakgrund på höga positioner kan också riskerna för diskriminering minska.

Med den kunskap vi har idag ser det således ut som om det mönster vi funnit – modesta nackdelar för unga med utrikesfödda föräldrar som antingen fötts i Sverige eller invandrat tidigt i barndomen, men stora nackdelar för de som invandrat sent under barndomen – kommer att accentueras ytterligare. Detta inskräpper vikten av att bygga en evidensbas om vilka insatser som är mest effektiva för att hjälpa den senare gruppen. Som kommer att framgå av våra rekommendationer i kapitel 11 vill vi också mer generellt lyfta fram vikten av systematiskt kunskapsbyggande, inklusive standardiserade mått, ändamålsenliga indelningar i offentlig statistik, och dokumentation och design av åtgärder eller reformer på sätt som gör dem utvärderingsbara. Myndigheter och skolor kan inte förutsäga framtiden, men en god evidensbas och kontinuerlig uppföljning hjälper dem att stå robusta och handlingsberedda också i tider av förändring.

10 Skolan, dagsläget och framtiden

I förra kapitlet sammanfattade vi våra resultat om skolgång, utbildningskarriär och sysselsättning i tidigt vuxenliv bland unga med utländsk bakgrund. Vi drog också slutsatser om svensk skola – i huvudsak positiva omdömen – men fokus i vår studie har inte legat på analyser av skolor eller skolsystem, utan dessa slutsatser är mest indirekt genererade (och vi har också tagit hjälp av annan forskning). Vi konstaterade inledningsvis att antalet områden som har beröringspunkter med vår huvudfråga är mycket större än vad som har varit möjligt att täcka i den här framställningen, och dessa handlar i hög grad om skolor och skolpolitik. Avslutningsvis vill vi därför reflektera över de aspekter av svensk skolas tillstånd och utmaningar som ligger utanför, men gränsar till de analyser vi gjort, med fokus på situationen för elever med utländskt ursprung. Vi identifierar också kunskapsluckor som är relevanta för denna grupps utbildningssituation. Detta leder också fram till rekommendationer som kompletterar dem som emanerar från våra empiriska analyser. I det avslutande kapitel 11 sammanfattas dessa rekommendationer.

10.1 Exceptionella utmaningar

Invandringen under de senaste tjugo åren har ställt svensk ungdomsskola inför utomordentliga utmaningar. Knappast något skolsystem i västvärlden har stått inför ett förändringstryck av motsvarande omfattning. Ett mycket stort antal unga från områden långt ifrån Sverige har, inte sällan under svåra omständigheter, anlänt till landet och behövt en introduktion till och ett fotfäste i det svenska skolsystemet – detta trots att de varken haft språk eller (i många fall) relevanta förkunskaper. Om vi håller oss till grundskolan, där vi tagit avstamp i vår studie, har de flesta av dessa

immigranter också kommit i en ålder då förutsättningarna att lyckas ta sig upp till en nivå i paritet med elever med svensk bakgrund är särskilt svåra (jfr kapitel 4).

Volymerna när det gäller utlandsfödda liksom nyanlända elever är, med vilken måttstock som helst, mycket stora. På 1990-talet hade runt 10 procent av grundskoleeleverna rätt till undervisning i sitt (icke-svenska) modersmål; år 2010/11 var siffran 20 procent, och under de senaste åren närmare 30 procent, det vill säga cirka 330 000 elever (Skolverket 2011; 2023a).⁷⁴ Även om ”bara” runt 57 procent av de berättigade utnyttjar denna rättighet speglar det grundskolans utmaningar, inte bara när det gäller att arrangera språkutbildning utan också de mer allmänna resursbehov som följer av så många utlandsfödda elever.⁷⁵ Dessa behov är förstas särskilt akuta för nyinvandrade, som under det senaste decenniet årligen legat på 5–9 procent av samtliga grundskoleelever (t.ex. Skolverket 2023a).

Det bör noteras, vilket sällan uppmärksammas i skoldebatten, att de flesta av dessa nyanlända elever också kommer från helt andra samhällsförhållanden, framför allt med mycket stark religiositet och med i vissa centrala avseenden skiljaktiga norm- och värdesystem (se Inglehart-Welzels kulturella världskarta 2020; Jonsson, Mood och Treuter 2022, för beskrivningar av sådana skillnader). Eftersom grundskolans mål innefattar demokrati- och värdegrundsfrågor har utmaningarna inte bara handlat om språk och ämneskunskaper, utan också om en bredare form av integration.

En utvärdering av hur väl svensk skola förmår ge unga med utländsk bakgrund goda utbildningsmöjligheter – som alltså legat utanför vårt syfte – skulle inte bara behöva ta hänsyn till, utan faktiskt utgå från den verklighet som immigrationen genererat. Vår tolkning, efter att ha följt vår kohort födda 1996, är att utbildningssystemet tycks ha fungerat väl trots alla utmaningar, och trots mångas tvivel. Men vi har också noterat att dessa utmaningar vuxit för senare kohorter vars fullständiga skolkarriärer ännu inte går att studera. Det återstår alltså viktigt empiriskt arbete under de år som

⁷⁴ Kravet för att vara berättigad till modersmålsundervisning är att minst en förälder har ett annat språk än svenska som modersmål, att detta är det dagliga umgängesspråket i hemmet, samt att eleven har baskunskaper i språket (<https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/ratt-till-modersmalsundervisning>).

⁷⁵ År 2022/23 gavs undervisning i 97 olika språk. Förutom arabiska (22 procent av alla modersmåls lärare) finns det inget stort språkområde – närmast i volym ligger somaliska, persiska, engelska, kurdiska, finska, serbokroatiska, spanska, ryska och tigrinja; från 6 till 3 procent av alla modersmåls lärare (Skolverket 2023b).

kommer för att utvärdera hur svensk ungdoms- och högskola klarat dessa utmaningar.

Framtida studier som särskilt inriktar sig på frågan om unga med utländsk bakgrund bör införliva fler sakområden än de vi kunnat täcka. Exempelvis vore det av värde att behandla betydelsen av exempelvis kommunaliseringen, friskolor, betygssystem, lärar-kompetens, urvalsregler och skolklimat – dimensioner som är starkt kopplade till frågor om likvärdighet och om utbildningsmöjligheter för unga med utländsk bakgrund.

10.2 Skolkvalitet i form av internationella kunskapsmätningar

Vi har främst studerat ”institutionella” utfall i form av betyg, övergångsfrekvenser, studiebevis och examina. I avsnitt 4.6 analyserade vi skolkvalitet i form av skolors bidrag till kunskapsmålen (meritvärde) och presenterade kortfattat resultat om andra aspekter av skolkvalitet, till exempel ”arbetsmiljö” eller ”skolklimat”. En faktor som legat utanför ramen för vår studie är skolkvalitet i form av kunskap (uppnådda testresultat) i olika skolämnen som inte mäts av skolorna. Vi kan se sådan kunskap som ”objektiv” (oberoende av skolornas principer för mätning). Mått av denna typ har blivit allt viktigare eftersom de målrelaterade betygssystemen (som ersatt det relativa), till sin natur är oprecisa och ”subjektiva” – de är baserade på tolkningar av värdeomdömen som, enligt Skolverkets (2019a) utvärdering, gör det till ”en övermäktig uppgift för lärarna att åstadkomma en gemensam tolkning som leder till en nationellt likvärdig betygssättning av eleverna.”⁷⁶ Vi har sett (figur 4.4) att meritvärdena ökar över tid, även under perioder när de svenska resultaten på internationella kunskapstester rasat, en betygsinflation driven av skolor som i ökande grad övervärderar elevernas resultat.

Svenska politiker och/eller skolmyndigheter har under lång tid försummat att analysera och följa upp skolkvalitet som baserar sig

⁷⁶ Problemen kan förstås reduceras, exempelvis genom centrala kunskapstester som är administrerade och rättade oberoende av skolorna själva. En nackdel med ett målrelaterat betygssystem i en skola som opererar på en marknad (eller en ”låtsasmarknad” eftersom ”kunderna” inte får korrekt och objektiv information om skolornas kvalitet) är just att det för att vara legitimt och rättssäkert kräver en stor kontrollapparat.

på kunskapsmätningar, samt hur elevers och skolors prestationer utvecklas över tid (något som vi också behandlar i kapitel 11). Istället har ”objektiva” kunskapsmätningar under de senaste årtiondena blivit intimt förknippade med stora internationella undersökningar av ungdomars kunskaper i olika skolämnen (fr.a. PISA, TIMSS, PIRLS). Det finns några (kända) problem med dessa undersökningar, exempelvis hur man ska identifiera elever som undantas från studien, och de är inte designade för att studera måluppfyllelse efter svensk läroplan. Samtidigt är dessa mätningar de bästa indikatorerna vi har på i vilken grad svensk skola förmår lära ut ämneskunskaper i högre eller lägre grad över tid – som en bonus också i relation till andra länders skolor. De är alltså värdefulla som en termometer över svensk grundskolas kvalitet och de är värdefulla också för sina bidrag till svensk och internationell skoldebatt. Men i relation till vår studie av elever med utländsk bakgrund – och särskilt vad gäller nyanlända – finns det problem i jämförbarhet som skulle behöva uppmärksammas.

Det största problemet är att diskussionen om resultaten från dessa studier inte tillräckligt uppmärksammar den svenska skolans största utmaning, den stora invandringen, särskilt av unga som kommer till Sverige efter skolstart. Att utvärdera förändringar i svensk grundskolas kvalitet, eller relatera Sverige till andra liknande västländer på basis av dessa kunskapsmätningar utan att ta hänsyn till immigrationskontexten är nästan poänglöst. Mycket kraft har till exempel ägnats åt att fråga sig varför Sverige haft en sämre utveckling än Finland (ett land som haft en långt mycket mindre invandring), och det har funnits förslag på att lärarkvalitet, skolkultur, eller pedagogik kan ligga bakom. Men frånsatt (det närmast oöverstigliga) problemet att leda sådana mekanismer i bevis, bör den mer omedelbara frågan snarare vara vilken roll immigrationen – särskilt av unga som anländer i 9–15-årsåldern – har för svenska skolprestationer och deras förändringar över historisk tid. Elevsammansättningen är en mäktig mekanism för att förstå skolresultatens förändring över tid och variationen mellan skolor, som vi sett i analyserna ovan av skolsegregation.⁷⁷

⁷⁷ Det har gjorts försök att avgöra betydelsen av immigrationen för de sjunkande skolprestationerna i Sverige vid mitten av 2010-talet. Skolverket (2016a) uppskattar att 85 procent av ökningen av andelen obehöriga till gymnasiet 2006–2015 beror på ökningen av nyanlända. Skattningar på basis av internationella kunskapstester gör gällande att upp till 20–30 procent

På basis av de (naturliga) problem som nyanlända elever i 9–15-årsåldern möter borde diskussionen om svensk skolas kvalitet alltså ta hänsyn till att en del av landets grundskolor under de senaste två decennierna ägnat ojämförligt stor energi och mycken tid åt att skapa drägliga utbildningsvillkor för en heterogen grupp unga som nyligen invandrat och behövt mycket stöd. Det är, i relation till denna utveckling, anmärkningsvärt att skolresultaten för dem från svensk bakgrund ligger på samma nivå över tid, eller till och med förbättras (Skolverket 2023c; Heller Sahlgren 2022).

En angelägenhet för diskussionen om skolkvalitet bör också vara att genomföra en internationell studie specifikt inriktad på hur väl utlandsfödda elever presterar på kunskapsprov. Den skulle kunna ge perspektiv på hur svensk skola klarar utmaningarna med utlandsfödda, särskilt nyanlända, elever – vilket borde ses som ett centralt delmått på skolkvalitet.

En sådan studie skulle också kunna ge ett internationellt utbyte när det gäller väl fungerande rutiner för att slussa in nyanlända migranter från andra språkområden. Men för detta krävs att man har data över kunskapsmått som också kan ta hänsyn till elevernas ankomstålder och ursprungsland samt föräldrarnas socioekonomiska och andra resurser. Det mest realistiska för att åstadkomma en sådan studie, skulle vara att göra ett särskilt överurval av utlandsfödda inom PISA eller TIMSS.

Att initiera eller påverka stora internationella studier är förstås inte gjort i en handvändning. Men en god start, och faktiskt ett grundläggande krav, borde vara att den svenska delen av dessa mätningar använder samma, över tiden konstanta, mått på utländsk bakgrund. Detta mått bör utgå från en hög detaljnivå (t.ex. varje förälders födelseland; ålder vid invandring; immigrationsskäl; modersmål) för att möjliggöra flexibilitet när det gäller jämförelser internationellt och över tid, liksom med andra studier. I nuläget är definitionen på utländsk bakgrund istället olika i olika studier, och i vissa undersökningar finns goda registerbaserade uppgifter över

av försämringarna kan förklaras av denna mekanism, mindre för matematikresultaten (Heller Sahlgren 2015; Skolverket 2016a). I Heller Sahlgrens genomsnittliga skattning på 29 procent beror 11 på en ren demografisk förändring och 18 på att de som inte har svensk bakgrund har sänkt sina resultat. Men inte bara trenderna påverkas, utan också Sveriges internationella läge. Heller Sahlgren (2022) menar, på basis av analyser av elever med minst en svenskfödd förälder, att svensk grundskola i själva verket (runt 2016–19) är bäst i Norden och bland de bästa i OECD, medan analyser som inkluderar alla elever visar på en betydligt mer modest position.

föräldrar, i andra inga uppgifter alls, eller uppgifter som är i stort sett oanvändbara.⁷⁸

10.3 Segregering av nyanlända

En fråga som är nära knuten till den om skolkvalitet och likvärdighet, är vilka konsekvenser det inneburit att immigrationen av unga i grundskoleålder varit så ojämnt fördelad över skolor. Skolsegregationen har, som vi diskuterade i avsnitt 4.6, ökat påtagligt, fram till ungefär 2016. Detta tycks dock inte ha haft några konsekvenser för skolresultaten. Men de mått vi (och andra) använt döljer ändå den ökade skillnaden mellan skolor som har många nyanlända och de som inte har det. Siffror från 2015 visar att hälften av alla nyinvandrade grundskoleelever återfanns i 10 procent av grundskolorna, och 75 procent av de nyanlända gick i 25 procent av skolorna (Skolverket 2017b). Andel nyanlända i 9–15-årsåldern skulle, som vi sett, vara en ännu skarpare indikator på utmaningar för grundskolan, och fördelningen av denna grupp över skolor torde vara lika skev.

Koncentrationen av nyanlända till ett mindretal skolor kan innebära en risk för framtida problem. Även om den ökande skolsegregationen inte lett till negativa konsekvenser för elevernas lärande, såvitt vi kan bedöma, så finns risken att den i längden leder till sjunkande skolprestationer och ökad ojämlikhet. Två förhållanden är oroväckande. Som vi diskuterat mer utförligt i kapitel 4, har vi nu en situation där många elever med utländsk bakgrund inte exponeras mycket för majoritetssamhället. En stor invandring under en lång tid, i kombination med boendesegregering, har gjort att koncentrationen av personer som inte talar svenska som modersmål (eller inte alls) i vissa skolor och bostadsområden blivit hög.

Det andra oroväckande förhållandet är att påfrestningen på lärare och annan skolpersonal skulle kunna öka i de skolor som fått bära huvuddelen av ansvaret för den ökade immigrationen. Allt fler skulle

⁷⁸ För att illustrera hur svårt detta tycks vara, kan vi konstatera att den senaste svenska versionen av PIRLS (2018) inte ens inkluderade mått på utländsk bakgrund, som eget eller föräldrars födelseland eller ålder vid ankomst (Skolverket 2023c), varken från registerinformation eller från enkät. I analyser av PIRLS 2018 går det alltså varken att ta hänsyn till skolors elevsammansättning vad gäller utländskt ursprung, eller göra reliabla jämförelser med tidigare studier eller andra länder.

då kunna söka sig ifrån dessa skolor med ökade svårigheter att rekrytera kvalificerad och kunnig personal som följd. Som vi redogör för i nästa avsnitt är utvecklingen oklar när det gäller frågan om lärarkompetens i skolor med olika andelar elever med utländskt ursprung. Hur man skulle kunna gå vidare med en löpande uppföljning i denna fråga, liksom i angränsande frågor om skolresurser, diskuteras i kapitel 11.

10.4 Skolresurser och resurskompensation

Pressen på skolpersonal i skolor med hög andel elever som är nyinvandrade kan, liksom skolprestationerna, ha balanserats av ökade resurser samt av ett resursfördelningssystem som (till viss del) är kompensatoriskt.⁷⁹ En enkätstudie till kommunerna visar att det är vanligast att 6–10 procent av budgeten i storstäderna utgörs av kompenserande åtgärder, men att en fjärdedel inte har något kompenserande system, och vissa omfördelar bara 0–5 procent av budgeten (SKL 2018). Den fördelning det handlar om i SKL:s studie är dock gjord på basis av skolornas socioekonomiska sammansättning, och det verkar inte finnas några data på omfördelningen på basis av elever med utländsk bakgrund, eller nyanlända (fast det framkommer att vissa kommuner även använder dessa indikatorer i sina omfördelningssystem). Att kompensationen inte är tillräcklig har framhållits både av Skolkommissionen (SOU 2017:35) och i 2020 års utredning om likvärdighet och segregation i skolan (SOU 2020:28).

Om man istället studerar resursfördelning som faktiska skillnader i skolresurser som elever med olika studieförutsättningar möter, visar det att (ökande) kompensation är en realitet för lärartäthet (Holmlund, Sjögren och Öckert 2019, kapitel 4) och sannolikt klasstorlek (Skolverket 2019c, baserat på uppgifter från PISA 2018). Frågan om lärarnas kvalifikationer (t.ex. behörighet, erfarenhet) är mer komplicerad. Det tycks inte finnas löpande statistik över lärarkompetens uppdelat på skolor med olika andelar med utländsk bakgrund, men en genomlysning med data upp till 2017 gjordes av Holmlund, Sjögren och Öckert (2019, Bilaga 1). När de delar in skolor i tre grader av elevförutsättningar (baserade på

⁷⁹ Sedan 2014 är principen om kompensation inskriven i Skollagen.

sociodemografiska karakteristika, liksom immigrantbakgrund) finner de att mittenkategorin har högst lärarkompetens (mätt som behörighet respektive ”erfarenhet”), följt av de mest utsatta skolorna, medan skolorna med bäst förutsättningar har lägst lärarkompetens.⁸⁰ Man bör dock notera att dessa siffror inte kunnat ta hänsyn till utvecklingen efter 2017, som vi vet bidragit till accelererande utmaningar. Dessutom finns signaler om ”omvänd kompensering” för socioekonomisk utsatthet från enkäter till rektorer i PISA-undersökningen 2018, när det gäller behörighet, frånvaro och omsättning av lärare (Skolverket 2019c). I en studie av data fram till och med läsåret 2010/11, fann Hansson och Gustafsson (2016) också att lärarkompetensen var lägre i skolor där många elever hade rätt till modersmålsundervisning. Det är dock inte lätt att utvärdera lärarkompetensens utveckling och fördelning över tid eftersom de demografiska förändringarna över elevkohorter har varit stora, och en del av ökningarna av andelen obehöriga lärare torde handla om en nödvändig expansion av lärarkåren, liksom ökad lärartäthet.

Viktiga frågor för fortsatta studier är hur omfattande den kompensering resursfördelningen är i realiteten och hur den skiljer sig mellan skolor och huvudmän, samt vilka konsekvenser fördelningen har för skolor med hög andel utrikesfödda respektive nyanlända. Frågan har tidigare (fast inte med fokus på utländsk bakgrund) uppmärksamats av Gustafsson, Sörilin och Vlachos (2016, kap. 8), SKL (2018), samt SOU (2020:28).

10.5 Hur kan man gå vidare med studier av skolor?

Vår studie har fokuserat på elever med utländsk bakgrund och i detta kapitel har vi diskuterat några viktiga frågor för denna grupp som våra analyser i kapitel 4–8 inte fullt ut kunnat belysa. Ett övergripande intryck från diskussionen i detta kapitel – som mest handlat om grundskolan – i relation till tidigare kapitel, är att vi vet mer om elever än om skolor. Det är kanske naturligt, men det är samtidigt något frustrerande eftersom skolorna är en naturlig enhet för skolpolitiken, både den nationella och den lokala. Det handlar

⁸⁰ Att de mest utsatta skolorna har högre lärarkompetens än de mest resursstarka beror till stor del på att de senare oftare är friskolor, som har lägre lärarkompetens (Holmlund, Sjögren och Öckert 2019, Bilaga 1, figur B.1.1–B.1.5). För en diskussion av lärarrekruteringens utveckling, med sammanfattande statistik, se Enfeldt (2021).

om skolors resurser; om deras förmåga att lära ut; om sammansättningen av lärare med avseende på kvalifikationer, erfarenhet och pedagogisk skicklighet; om elevsammansättningen (segregeringen); om skolklimatet; om ledarskapet och så vidare. Det handlar alltså både om skolkvalitet och likvärdighet, och både om skolhuvudmän och om enskilda skolor.

I (den visserligen ostyriga) skoldebatten förs ofta problemen med utsatta skolor upp, där man lätt kan få intrycket att svensk skola är i förfall, med förskräckande exempel från någon handplockad skola, eller på basis av någon lösryckt siffra. Men för att få en rättvisande bild över svensk skola måste man istället utvärdera situationen i perspektiv av utmaningarna som kommit med den höga andelen nyanlända, och man måste se till alla skolor. Samtidigt är det politiskt relevant att fästa särskilt avseende vid dem som är mest utsatta, detta särskilt i tider då den socioekonomiska eller etniska segregeringen ökar.

Att vi inte vet tillräckligt om skolor betyder inte att vi helt saknar kunskap. Det förs en del statistik på skolnivå, de internationella kunskapsmätningarna har skolurval, och inom forskningen analyseras skolor relativt ofta. Skolinspektionen fokuserar på skolor, även om de bara förmår studera ett fåtal i varje rapport eftersom de inriktar sig på intensiva granskningar. Det som saknas är löpande, systematisk information om skolor med olika grad av förutsättningar. En del data som skulle kunna bidra till en ökad upplysning om exempelvis resursskillnader och betygsskillnader mellan skolor, och hur de utvecklas över tid, finns enkelt tillgängliga, andra skulle antagligen kunna krävas in av huvudmännen som ju är ansvariga för resursfördelningen till och mellan skolenheter. Mycket av detta skulle kunna göras på nationell nivå med totalurval av skolor, huvudsakligen baserat på registeruppgifter.

Det finns också behov av kompletterande uppgifter, som inte enbart är inriktad på kunskapsmätning. En beprövad och relativt enkel metod som skulle kunna användas för att följa utvecklingen av skolkvalitet och likvärdighet vore att dra urval av grundskolor på årlig basis och registrera deras skol- och elevkaraktistika samt utfall i form av betyg och kunskapsmått (jfr Erikson 2019).⁸¹ Men

⁸¹ Erikson (2019) diskuterar också möjligheten att mäta förändringar i kunskapsnivån under t.ex. ett läsår (jfr metoden med "value added"), en kunskapsökning som inte kan tolkas på

de borde också gå längre, genom att belysa andra mål med skolan, exempelvis demokratisk fostran, problemlösning och kritiskt tänkande. En studie av den typen skulle därför behöva inkorporera data om både förhållanden som täcks via register och sådana där information måste ges av lärare, elever och skolledare. Centralt vore att urvalet av skolor skulle stratifieras på basis av skolors förutsättningar, kanske med ett överurval av skolor från utsatta områden.⁸²

I anslutning till detta är en viktig fråga för statistikförande myndigheter att upprätta en standard för hur skolor delas in just efter "förutsättningar". Flera sådana indelningar finns redan, men för en offentlig statistik skulle en relativ enkel och transparent indelning behöva göras – alternativt flera. Uppenbart är, från tidigare studier och med hänsyn till relevans, att socioekonomiska faktorer bör utgöra en indelningsgrund, liksom andelen elever som är nyanlända, utlandsfödda, respektive svenskfödda med två utlandsfödda föräldrar (alltså en "generationsvariabel", som vi använt den i våra analyser).

Det bör vara särskilt viktigt att följa utvecklingen av skolresurser och skolresultat samt deras fördelning över ursprungsgrupper (i) i skolor i storstäderna som har en liten andel elever med svensk bakgrund, liksom (ii) i de många skolor på mindre orter som blev särskilt påverkade i och med den höga invandringen under 2010-talet, framför allt flyktinginvandringen från Syrien 2015 (Skolverket 2016b).⁸³ Det är förstås också viktigt att följa utvecklingen i skolan generellt, eftersom det återverkar på alla utsatta grupper.

individnivå och knappast på lärarnivå (pga för stor osäkerhet), men som skulle vara fruktbart att använda för att utvärdera skolor och skoltyper (t.ex. friskolor, skolor med många nyanlända, etc). En sådan strategi vore ett välkommet komplement till andra metoder att mäta likvärdighet och förordades också av Skolkommissionen (SOU 2017:35). Skolverket (2019b) har utrett användningen av "value-added"-analyser, funnit att de är av högre kvalitet än de alternativ som används nu, men ansett att det inte är befogat att införa eftersom de inte är felfria. Även om denna typ av mätningar är långt ifrån oproblematiska bör de, i kombination med andra indikatorer (se ovan), vara att föredra framför att inte veta någonting, eller vara tvungen att förlita sig på internationella jämförelser av varierande kvalitet och relevans.

⁸² Några relativt osystematiska nationella kunskapsuppföljningar har gjorts under åren, men med undantag av viss jämförbarhet mellan de så kallade NU92 och NU03, kan de inte ses som en löpande uppföljning av elevers kunskaper eller skolornas kvalitet (jfr Skolverket 2004). SOU 2016:25, kapitel 14, föreslår ett nytt upplägg för kunskapsuppföljning.

⁸³ Bara under 2015 fick åtta kommuner ett tillskott av immigrerande unga mellan 13–15 år på över 20 procent, störst i Åsele (40 procent) och Ljusnarsberg (nära 30 procent). Andra mindre kommuner som Borgholm fick också en mycket hög andel nyanlända i åldrarna 1–18. Det är att märka att storstäderna inte fick samma relativa påslag. Bland de tio kommuner som fick flest unga immigranter återfinns, förutom de nämnda, Norberg, Överkalix, Storfors, Askersund, Laxå, Älvdalen samt Hultsfred. Totalt kom under 2015 40 000 unga mellan 13 och 18 år, vilket utgjorde 6–7 procent av alla i dessa åldrar (Skolverket 2016b).

11 Rekommendationer

Med vår studie har vi kunnat visa var i utbildningskarriären som unga med utländsk bakgrund har nackdelar och var problemen är mindre, eller till och med obefintliga. Vi har studerat heterogeniteten inom gruppen med utländsk bakgrund, liksom betydelsen av en rad olika potentiella risk- och framgångsfaktorer – familjens socioekonomiska förhållanden, individuella studieförutsättningar, språkanvändning, ambitioner och studieengagemang, utbildningsval, skol-segregering samt diskriminering. Relevansen för policy ligger framför allt i att vi kan peka på (1) när i utbildningskarriären insatser kan tänkas vara mest verkningsfulla, (2) för vilka grupper, samt (3) områden där problem finns och områden där de inte finns (eller är små). Därmed kan vi ringa in var i utbildningssystemet och för vilka grupper åtgärder har störst potential att göra skillnad.

Närmast (avsnitt 11.1) ger vi en sammanfattande bild av just dessa aspekter. Därefter går vi in på några mer detaljerade policy-rekommendationer (11.2–11.6). Kapitlet avslutas med rekommendationer som mer vänder sig till myndigheter och statistikförande organisationer (11.7–11.10), och som huvudsakligen behandlar frågan om hur vi bättre kan bygga en kunskapsbas över hur det går för elever med utländsk bakgrund i svensk skola.

11.1 Var gör insatser nytta och var är de av mindre relevans?

Vilken grupp kan vi då peka ut som särskilt relevant för ökat stöd? Det är alldeles klart att de som anlänt till Sverige i 9-årsåldern eller senare bör prioriteras, med frågan om språk och förkunskaper i centrum. Grupper med utomeuropeisk bakgrund möter också större utmaningar än andra, men det finns i övrigt inget tydligt mönster när

det gäller ursprung. När det gäller vid vilken tidpunkt åtgärder bör sättas in för att stödja elever med utländsk bakgrund, talar våra resultat starkt för att tidiga insatser för elever som anlant sent i barndomen bör vara mest effektiva. I gymnasieskolan har särskilda insatser för unga med utländsk bakgrund potential att utjämna skillnader, eftersom deras examinationsfrekvens är särskilt låg. Det är också en viktig insikt att utmaningarna när det gäller högre utbildning är betydligt mindre, även om det är viktigt att vara uppmärksam på ekonomiska förhållanden under studietiden (bl.a. i form av poängkrav för studiemedel).

Vi kan också, vilket inte är oviktigt, peka på typer av åtgärder som sannolikt är verkningslösa, eller åtminstone ineffektiva, för syftet att minska skillnader mellan unga med svensk och utländsk bakgrund. Bristande motivation och svagt intresse för studier pekas ibland ut som viktiga faktorer bakom ofullständiga utbildningar (se t.ex. SOU 2016:77, sid. 186). Men bland unga med utländsk bakgrund är det inte här problemen ligger – tvärtom är den stora majoriteten mycket motiverade och engagerade i skolan, och har höga aspirationer. Olika former av motivationshöjande insatser kan säkert vara bra för unga generellt sett, särskilt pojkar, men de riktar inte in sig mot de faktorer som ger skillnader i skolutfall mellan unga med svensk och utländsk bakgrund.

En annan faktor som inte tycks vara relevant när det gäller skolresultaten för elever med utländsk bakgrund är diskriminering. Våra analyser finner, i linje med Skolverkets (2019a), inte något stöd för att lärare i genomsnitt diskriminerar unga med utländsk bakgrund i betygssättningen. Inte heller hittar vi några tecken på sådan diskriminering i placeringen av elever på grundskolan i olika nivågrupper, där sådana finns. Våra resultat när det gäller genomströmning på gymnasiet visar att enstaka minoritetsgrupper är överrepresenterade bland dem som inte når examen, men mönstret är osystematiskt och talar mot diskriminering som huvudförklaring. Slutligen uppger elever med utländsk bakgrund oftare än andra att de får stöd och hjälp av lärare i skolan.

Vi har inte studerat annan typ av diskriminering i skolan, exempelvis mellan elever, men det är alltså osannolikt att åtgärder som syftar till att korrigera exempelvis en antagen betygssdiskriminering skulle minska skillnaderna i skolutfall mellan unga med svensk och utländsk bakgrund. All diskriminering och annan

orättvis behandling bör förstås beivras, men sådana åtgärder skulle inte ha märkbara konsekvenser när det gäller *skolframgångar* för elever med utländsk bakgrund. De goda studieresultaten (särskilt i relation till studieförutsättningarna), de höga aspirationerna, det stora skolengagemanget och den allmänna framtidsoptimismen som präglar denna grupp talar också mot att de skulle hållas tillbaka i sina utbildningskarriärer av diskriminering.

11.2 Utvärdera insatser för unga som invandrat sent i barndomen

Vi konstaterar alltså att det är helt centralt att policyåtgärder särskiljer dem som är födda i Sverige, eller anlände före 9–10-årsåldern, från dem som immigrerat senare. Den senare gruppen, som vi kallat ”sena generation 1”, möter stora svårigheter initialt. Många i gruppen har mycket låga meritvärden och 55 procent saknar gymnasiebehörighet. Här är språket förstärkt en uppenbar delförklaring, men det kan även vara en utmaning att komma till ett nytt skolsystem och ta ikapp en stor mängd kunskaper som andra elever haft många år på sig att inhämta. Många kommer också från skolsystem som inte ger samma förkunskaper som det svenska. De som invandrat sent under barndomen behöver därför en annan typ av åtgärder och mer intensiva insatser än unga med utländsk bakgrund som fötts i Sverige eller invandrat tidigt under barndomen. Senare i skolsystemet, på nationella gymnasieprogram och i högskolan, presterar unga som invandrat sent ungefär i nivå med andra grupper med utländsk bakgrund. Det beror på att den delgrupp av de unga som invandrat sent men ändå klarat behörighetskraven till gymnasium och högskola är starkt positivt selekterade.

För unga som kommer till Sverige efter skolstart är det alltså viktigt med snabbt och intensivt stöd, med särskilt fokus på svenska språket. Detta är förstärkt ingen ny insikt (se t.ex. SOU 2017:54, Böhlmark 2019), och det finns många verktyg för att stötta denna grupp, till exempel obligatorisk kartläggning av förkunskaper och individuella studieplaner, möjlighet till anpassad eller prioriterad timplan, och rätt till studiehandledning på modersmålet. Dessutom kan denna grupp vara behjälpta av mer generella insatser som många huvudmän erbjuder elever i behov av extra stöd, som lovskola.

Skolverket har också en stödfunktion för kommunerna (som är huvudmän för ungdomsskolan) med avseende på nyanländas kunskapsnivå och integration i grundskolans ”vanliga” klasser.

För unga som invandrar sent med svaga kunskaper i skolämnen kan det vara oöverstigit att ta ikapp så mycket att man når behörighet till ett nationellt gymnasieprogram. För denna grupp kan yrkespaket på introduktionsprogram eller yrkesutbildning på Komvux vara alternativa vägar till etablering – men kunskapen är ännu begränsad om hur effektiva dessa vägar är (se t.ex. SOU 2022:34).

Mycket kunskap om vad som fungerar finns ute i skolor och kommuner. För att säkerställa kvalitet och likvärdighet är det viktigt att jämföra elevers framsteg under olika arbetsätt, och genomföra väl designade utvärderingar av olika modeller i syfte att formulera en ”best practice”.⁸⁴ En modell som eventuellt skulle kunna ingå i en sådan utvärdering är en parallell utbildning av invandrade föräldrar (som normalt utbildas i SFI) och barn, där föräldern involveras direkt i barnets lärande och ges verktyg att stötta barnet. Utvärderingen av insatser bör så långt som möjligt ha ett långt perspektiv, där insatser följs upp även efter grundskoletiden.

11.3 Större behov av tid

Ett genomgående mönster i våra analyser är att skillnaderna mellan unga med svensk och utländsk bakgrund minskar markant när de senare får mer tid: Många unga med utländsk bakgrund uppnår gymnasiebehörighet utanför (och efter) den ordinarie grundskolan, de behöver oftare något eller några extra år för att nå gymnasieexamen, och även i högre utbildning tar de i genomsnitt längre tid på sig för att uppnå examen. Detta mönster visar på vikten av att upprätthålla öppenheten i det svenska skolsystemet, och särskilt tillgången till vuxenutbildning – liksom att denna ska hålla hög och jämn kvalitet över landet. Det pekar också mot att åtgärder som ger elever med svagare skolframgångar tillgång till utökad undervisningstid kan göra stor skillnad just för elever med utländsk bakgrund. Flera sådana åtgärder förekommer (t.ex. lovskola,

⁸⁴ En utvärdering av denna typ tycks också vara på gång (eller åtminstone varit planerad år 2016) genom ett uppdrag av Skolverket till IFAU: <https://www.ifau.se/Forskning/Pa-gang/Utbildningspolitik/att-ta-emot-nyanlanda-elever---en-utvardering-av-skolverkets-riktade-insatser-for-skolhuvudman-med-manga-nyanlanda/>

lördagsskola, läxhjälp – se t.ex. SOU 2021:30), men det saknas systematisk evidens för hur sådana åtgärder bäst ska utformas för att ha effekt på skolresultat. Ett förslag är därför att man identifierar olika lovande modeller för utökad studietid för elever med svaga skolresultat, och genom storskaliga och transparenta randomiserade studier testat vilka av dessa som fungerar bäst. Man bör designa dessa studier så att de även kan identifiera effektheterogenitet, det vill säga att vissa åtgärder passar bättre för vissa grupper av unga.

Det är dock viktigt att inte bara fokusera på utökad undervisningstid, utan även på att den ordinarie undervisningstiden i möjligaste mån utnyttjas effektivt till just lärarledd undervisning kopplad till kurs- och ämnesplaner, och att kringaktiviteter minimeras (se t.ex. SOU 2020:43, Skolinspektionen 2018). Att undervisningstid, såväl ordinarie som utökad, är lärarledd är särskilt viktigt för unga vars föräldrar och andra personer i deras nätverk har mindre resurser (t.ex. språk, kunskaper eller tid) att stötta deras skolarbete.

Offentligfinansierad utökad undervisningstid eller annat extra stöd såsom läxhjälp bör arrangeras inom skolans ramar, som statsbidragsstödd verksamhet med kommunen som huvudman. Detta främjar likvärdighet och professionalitet, ger goda möjligheter till insyn och utvärdering, och kan på ett tydligt sätt kopplas till elevens ordinarie skolgång. Det kan finnas skäl, i anslutning till detta, att utreda hur en reform av skolans inre arbete, med mer tid och stöd under ordinarie skoldagar, skulle kunna utformas.

11.4 Åtgärder bör fokusera på kunskapsbyggande

Det som har störst potential att utjämna skillnader mellan unga med svensk och utländsk bakgrund är åtgärder som direkt riktar in sig på att fylla kunskapsluckor bland elever med svaga skolresultat. Utredningar och myndighetsrapporter innehåller mängder av exempel och förslag på åtgärder som potentiellt skulle kunna lyfta elevers resultat, men tyvärr vilar förslagen ofta på svag evidens. Vår rekommendation är därför att mer fokus läggs på att åtgärder och reformer dokumenteras och genomförs på sätt som så långt det är möjligt gör dem utvärderingsbara. Vi bedömer att det finns stor potential i åtgärder som (a) maximerar den effektiva tid som elever, i synnerhet de med

svagast prestationer, spenderar i aktiv, lärarledd kunskapsuppbyggnad, (b) i möjligaste mån involverar föräldrar, som ges verktyg för att stötta barnens lärande. Olika konkreta modeller bör testas i storskaliga randomiserade studier och utvärderas mot barnens faktiska framsteg.

11.5 Inför en annan modell för betygssättning av nyanlända unga

De som relativt nyligen immigrerat till Sverige betygssätts på samma skala och med samma kriterier som andra elever, trots att de har helt andra förutsättningar. Detta gör att betygen i denna grupp är mindre informativa om kunskapsnivå och kunskapsutveckling. Att som elev få betyget F (underkänd) trots hög begåvning och/eller stor arbetsinsats kan också vara motivationssänkande. Alternativa former av betygssättning av nyanlända diskuteras i SOU 2017:54 (och i någon mån även i SOU 2020:43). Att införa ett alternativt betygssystem skulle kunna ge information som är mer relevant för denna grupp.

11.6 Uppmuntra yrkesutbildning – men utred först diskriminering

Många av yrkesprogrammen ger goda möjligheter att etablera sig på arbetsmarknaden, men trots detta är de inte populära bland unga med utländsk bakgrund – och i detta avseende är de i denna grupp som vuxit upp i Sverige mer lika dem som själva invandrat än dem med svensk bakgrund. Vi har visat att examinationsfrekvensen på gymnasiet sannolikt skulle öka med några procentenheter om man införde betygsgänser vid antagning till högskoleförberedande gymnasieprogram, vilket skulle skifta en stor grupp med lägre betyg till yrkesprogrammen. Dessutom skulle examinationsgapet mellan unga med svensk och utländsk bakgrund minska något. På grund av att lägre betyg också minskar sannolikheten att nå examen i högre utbildning är det också troligt att många av dem med låga betyg som når högskoleförberedande examen i högre grad skulle etablera sig på arbetsmarknaden med en yrkesexamen.

Samtidigt skulle betygsgränser vara ett tydligt brott med den öppenhet och fokus på elevens egna val som länge varit en grundbult i det svenska skolsystemet, karakteristika som också är precis det som tillåter unga med utländsk bakgrund att få utdelning för sina höga ambitioner. De eventuella fördelar som betygsgränser skulle kunna ha, måste balanseras mot nackdelar i form av minskad valfrihet: Många som i ett betygsreglerat system skulle förhindras gå det program de önskar klarar faktiskt sin gymnasieutbildning, och en del även högskolestudier.

Ett alternativ är att bevara valfriheten och att med informations- eller inspirationsinsatser uppmuntra unga med utländsk bakgrund att välja yrkesprogram. Försök med mentorskap där äldre studenter fungerar som förebilder har gett lovande resultat när det gäller att gå vidare till högskoleförberedande program (Liss och Wennberg 2019), och man kan tänka sig liknande modeller – med särskild inriktning mot skolor där många har utländsk bakgrund – för yrkesprogram. Ytterligare ett alternativ är att mjuka upp gränsen mellan högskoleförberedande program och yrkesprogram. Från och med höstterminen 2023 kommer yrkesprogram att leda till grundläggande behörighet till högskolan för elever som påbörjar dem, vilket kan leda till att de blir mer attraktiva för unga med utländsk bakgrund. Utökade yrkesinslag på högskoleförberedande program (se Utbildningsdepartementet 2021) kan potentiellt ge fler möjligheter för elever som är studietrötta eller har svårt att klara högskoleutbildning efter ett högskoleförberedande program.

Det är dock viktigt att understryka att om man vill få unga med utländsk bakgrund att välja yrkesutbildningar, så måste man också verka för att de har lika chanser som unga med svensk bakgrund att få de yrken som de utbildas till. Som vi har visat har unga män med utländsk bakgrund som gått de mansdominerade yrkesprogrammen uppseendeväckande mycket lägre etablering än män med svensk bakgrund som gått samma program. En särskild studie bör göras av arbetsmarknadsframgångar för unga med olika ursprung som gått yrkesprogram på gymnasiet, där en viktig fråga är om det finns diskriminering vid anställning, eller om de nackdelar vi ser beror på andra faktorer, som till exempel olika tillgång till sociala nätverk som kan leda till arbete. Denna fråga borde ha hög relevans inte bara för politiker, utbildningsanordnare och myndigheter, utan också för arbetsmarknadens parter.

11.7 Myndigheters rapporter och statistik bör ta hänsyn till sent anlända

Nackdelarna i grundskolebetyg och gymnasiebehörighet för dem med utländsk bakgrund, liksom för de skolor som de går i, beror som utvecklats ovan i hög grad på att gruppen som immigrerar mellan 9 och 15 års ålder har stora initiala svårigheter. Detta medför att analyser, myndigheters rapporter, samt statistik om skolresultat bland unga med utländsk bakgrund som inte särskiljer denna kategori, kommer att medverka till vilseledande slutsatser om antingen gruppen med utländsk bakgrund generellt, eller gruppen utrikes födda, beroende på vilken definition man använder.

Som vi kunnat visa i kapitel 4 skiljer sig varken generation 2 eller tidiga generation 1 särskilt mycket i skolprestationer från unga med svensk bakgrund. Vår egen indelning, där vi drar skiljelinjen mellan 8 och 9 års ålder, är induktiv och pragmatisk, dessutom grundad på ett utbildningsutfall (meritvärde i årskurs 9). En myndighetsövergripande standard för en indelning av denna typ bör skapas baserad på tillgänglig evidens om språkinläring och kunskapsutveckling.

11.8 En detaljerad indelning av "utländsk bakgrund" bör konstrueras och användas i svenska bidrag till internationella studier

Uppgifter om utländsk bakgrund, särskilt ålder vid ankomst, visar sig alltså vara centrala för att förstå skolprestationer och utbildningskarriärer. Sådana karakteristika är därmed också centrala i studier av förändring över tid och i jämförelser med andra länder. Detta medför, som vi diskuterade i kapitel 10, att information om sådana förhållanden bör ingå regelmässigt i den svenska delen av internationella studier av typen PISA, TIMSS och PIRLS.

En detaljerad standard bör utarbetas som innefattar centrala dimensioner, som elevens och dennes föräldrars födelseland, ankomstår och -ålder, immigrationsskäl, samt hemspråk eller modersmål. Helst skulle denna information, så långt möjligt, hämtas från relevanta register för att öka kvaliteten och minska uppgiftslämnarbördan. Att ha detaljerad information möjliggör flexibilitet när det gäller jämförelser med andra studier och länder.

11.9 Officiell statistik om genomströmning i högre utbildning bör redovisas efter utländsk bakgrund

Den här studien är den första som visar, för alla som går över till universitet och högskola, hur framgången i studierna skiljer sig för unga med svensk och utländsk bakgrund. En fjärdedel av Sveriges unga har utländsk bakgrund, och det är dessutom en grupp som oftare än andra går över till högre utbildning. Hur det går för dem där är viktig kunskap som borde produceras kontinuerligt av ansvariga myndigheter. I nuläget ingår dock inte utländsk bakgrund som en redovisningsgrupp i den officiella statistiken om genomströmning i högre utbildning. Man löper därmed en risk att försumma eventuella problem som kan uppstå specifikt för denna grupp (t.ex. vid förändringar i antagnings- eller studiestödsystemen), liksom denna underlåtelse kan försvåra för planeringen av högre utbildning generellt.

11.10 Frågan om skolresurser, skolkvalitet och likvärdighet bör följas upp, helst löpande

Svaga grupper i samhället, däribland många med utländsk bakgrund, är beroende av ett fungerande skolsystem. Särskilt i utsatta bostadsområden med liten närvaro av majoritetsbefolkningen är skolan den viktigaste institutionen och kanske den enda där svenska talas. Det är alltså fundamentalt för unga av utländsk härkomst – och även andra – att speciellt förskolan och grundskolan håller jämn och hög kvalitet över hela landet. En sådan likvärdighet finns tydligt angiven i skollagen och värnas i princip av alla skolpolitiker. För att garantera detta krävs en högkvalitativ och löpande information om skolors kvalitet och resurser, uppdelad på geografiska områden och skoltyper, samt nedbrytbar på delpopulationer, där utländsk och socioekonomisk bakgrund utgör uppenbara kandidater. Som vi argumenterat för ovan bör man särskilja nyanlända, speciellt de som kommer ungefär i nioårsåldern och senare, eftersom deras skolgång kanske är den största utmaningen svensk skola har just nu, och så länge invandringen är fortsatt hög.

En löpande statistik över skolor skulle, som utvecklades i kapitel 10, kunna föras på flera sätt, både som registeruppföljningar, med

förbättrade data på skolnivå, och som urvalsundersökningar med mer detaljerad information från skolenheter baserade exempelvis på enkäter. Data om resursfördelning över skolor (t.ex. kompensande insatser) bör inkrävas av skolhuvudmännen.

För att säkerställa att en löpande statistik också kunde följa skolkvalitetens utveckling i form av måluppfyllelse behövs kunskapstester av elever, där den genaste vägen vore att rätta de nationella proven centralt (eller slumpmässigt fördelade på skolor).⁸⁵ Men för att täcka skolkvalitetens bredare repertoar behövs också data på skolnivå som utvärderar andra aspekter, exempelvis demokrati- och värdegrundsarbetet, liksom data om skolans arbetsmiljö. Vår kunskap om utvecklingen inom dessa områden är i nuläget rudimentär och i många stycken beroende av internationella skolundersökningar som inte kan garantera relevans eller kontinuitet.

⁸⁵ Grundat i betänkandet SOU 2016:25, gav regeringen i uppdrag till Skolverket (Nationella prov – rättvisa, likvärdiga, digitala; proposition 2017/18:14), med tilläggsuppdrag (U2021/03346), att genom digitalisering av de nationella proven få till stånd en ökad automaträttning och en extern bedömning. Skolverket meddelar också att försöket med digitaliserade nationella prov skall inledas 2024 (<https://www.skolverket.se/om-oss/varverksamhet/skolverkets-prioriterade-omraden/digitalisering/digitala-nationella-prov/nu-bliir-nationella-prov-digitala>).

Litteratur

- Andersson, P. & Muhrman, K. 2022. Marketisation of adult education in Sweden. *Journal of Adult and Continuing Education* 28(2): 674–691.
- Arai, M., Bursell, M. & Nekby, L. 2016. The reverse gender gap in ethnic discrimination: Employer stereotypes of men and women with Arabic names. *International Migration Review* 50(2): 385–412.
- Birkelund, JF. 2020. Aiming High and Missing the Mark? Educational Choice, Dropout Risk, and Achievement in Upper Secondary Education among Children of Immigrants in Denmark. *European Sociological Review* 36(3): 395–412.
- Blanden, J. 2013. Cross-Country Rankings in Intergenerational Mobility: A Comparison of Approaches from Economics and Sociology. *Journal of Economic Surveys* 27(1):38–73.
- Boalt, G. 1947. *Skolutbildning och skolresultat för barn ur olika samhällsgrupper i Stockholm*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Boudon R. 1974. *Education, opportunity & social inequality*. New York: John Wiley.
- Bourdieu, P. & Passeron J.-C. 1977. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London and Beverly Hills: Sage.
- Brandén, M. & Bygren, M. 2022. The opportunity structure of segregation: School choice and school segregation in Sweden. *Acta Sociologica* 65(4): 420–438.
- Brandén, M, Birkelund, G. & Szulkin, R. 2018. Ethnic Composition of Schools and Students' Educational Outcomes: Evidence from Sweden. *International Migration Review* 53: 486–517.

- Bredtmann, J., Otten, S. & Vonnahme, C. 2021. Linguistic diversity in the classroom, student achievement, and social integration. *Education Economics* 29(2): 121-142.
- Breen, R. & Jonsson, JO. 2005. Inequality of opportunity in comparative perspective: Recent Research on Educational Attainment and Social Mobility. *Annual Review of Sociology* 31 (1): 223–43.
- Bursell, M. 2014. The multiple burdens of foreign-named men—evidence from a field experiment on gendered ethnic hiring discrimination in Sweden. *European Sociological Review* 30(3): 399-409.
- Bygren, M. 2016. Ability Grouping's Effects on Grades and the Attainment of Higher Education: A Natural Experiment. *Sociology of Education* 89(2): 118–136.
- Bygren, M. 2020. Biased grades? Changes in grading after a blinding of examinations reform. *Assessment & Evaluation in Higher Education* 45(2): 292-303.
- Bygren, M. & Szulkin, R. 2010. Ethnic Environment during Childhood and the Educational Attainment of Immigrant Children in Sweden. *Social Forces* 88:1305–29.
- Böhlmark, A. 2008. Age at immigration and school performance: A siblings analysis using Swedish register data. *Labour Economics* 15 (6): 1366-1387.
- Böhlmark, A. 2019. Education policy for adolescent immigrants. I Calmfors, L. & Sánchez Gassen, N. (red.), *Integrating immigrants into the Nordic labour markets*, Nordiska ministerrådet.
- Böhlmark, A., Holmlund, H. & Lindahl, M. 2016. Parental choice, neighbourhood segregation or cream skimming? An analysis of school segregation after a generalized choice reform. *Journal of Population Economics* 29: 1155–1190.
- Böhlmark, A. & Lindquist, M. 2006. Life-Cycle Variations in the Association between Current and Lifetime Income: Replication and Extension for Sweden. *Journal of Labor Economics* 24: 879-896.

- Carlsson, M. & Rooth, D-O. 2007. Evidence of Ethnic Discrimination in the Swedish Labor-Market Using Experimental Data. *Labour Economics* 14: 716–29.
- Coleman, JS., Campbell, EQ., McPartland, J., Mood, AM., Winfeld, F. D., & York, RL. 1966. *Equality of educational opportunity*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- CSN. 2021. Högskolestuderandes inkomster och utgifter 2020. Rapport 2021:3
- Dahllöf, U. 1971. *Ability grouping, content validity, and curriculum process analysis*. New York: Teachers College Press.
- Diemer, A. 2022. Endogenous peer effects in diverse friendship networks: Evidence from Swedish classrooms. *Economics of Education Review* 89: 102269.
- Dollmann, J. 2016. Less Choice, Less Inequality? A Natural Experiment on Social and Ethnic Differences in Educational Decision-Making. *European Sociological Review* 32(2): 203–215.
- Dollmann, J. & Rudolphi, F. 2020. Classroom composition and language skills: the role of school class and friend characteristics. *British Journal of Sociology of Education* 41(8): 1200-1217.
- Dollmann, J. & Weissmann, M. 2020. The story after immigrants' ambitious educational choices: real improvement or back to square one? *European Sociological Review* 36(1): 32-47.
- Dollmann, J., Jonsson JO., Mood C. & Rudolphi F. 2023. Is 'immigrant optimism' in educational choice a problem? Ethnic gaps in Swedish upper secondary school completion. *European Sociological Review* 39: 384–399.
- Enfeldt, J. 2021. *Därför får vi fler obehöriga lärare – uppdatering med statistik från läsåret 2020/21*. Stockholm: Författaren och Arena Idé.
- Engzell, P. & Mood, C. 2023. Understanding Patterns and Trends in Income Mobility through Multiverse Analysis. *American Sociological Review*. Doi 10.1177/00031224231180607.
- Engzell, P. Mood, C. & Jonsson, JO. 2020. It's All about the Parents: Inequality Transmission across Three Generations in Sweden. *Sociological Science* 7: 242-267.

- Erikson, R. 2019. Hur ska likvärdighet i skolan bäst bedömas? Kapitel 2, s. 23–47 i Erikson R. & Unemo L. (red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2019:1. Stockholm: Finansdepartementet.
- Erikson, R. & Jonsson, JO. 1993. *Ursprung och utbildning. Social snedrekrytering till högre studier*. SOU 1993:85. Stockholm: Fritzes.
- Erikson, R. & Jonsson, JO. 1996 (red.). *Can Education Be Equalized? The Swedish Case in Comparative Perspective*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Erikson, R. & Rudolphi, F. 2010. Change in social selection to upper secondary school – primary and secondary effects in Sweden. *European Sociological Review* 26: 291-305.
- Erikson R. & Unemo L. (red.). 2019. *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2019:1. Stockholm: Finansdepartementet.
- Fredriksson, P., Öckert, B. & Oosterbeek, H. 2013. Long-Term Effects of Class Size. *Quarterly Journal of Economics* 128: 249–85.
- Fredriksson, P., Öckert, B. & Oosterbeek, H. 2016. Parental responses to public investment in children. Evidence from a maximum class size rule. *Journal of Human Resources* 51(4): 832–68.
- Friberg, JH. 2016. Assimilering på norsk. Sosial mobilitet og kulturell tilpasning blant ungdom med innvandrerbakgrunn. *Fafo-rapport* 2016:43.
- Friberg, JH. 2019. Does selective acculturation work? Cultural orientations, educational aspirations and school effort among children of immigrants in Norway. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45(15): 2844-2863.
- Global Village. 2019. *Fakta för förändring. En rapport om Sveriges 61 utsatta områden*.

- Grönqvist, H. & Niknami, S. 2017. *Ankomst och härkomst – en ESO-rapport om skolresultat och bakgrund*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2017:3. Stockholm: Finansdepartementet.
- Gustafsson, J-E., Sörlin, S. & Vlachos, J. 2016. *Policyidéer för svensk skola*. Stockholm: SNS.
- Hansson, Å. & Gustafsson, J-E. 2016. Pedagogisk segregation: Lärarkompetens i den svenska grundskolan ur ett likvärdighetsperspektiv. *Pedagogisk Forskning i Sverige* 21 (1–2): 56–78.
- Heath, AF. & Brinbaum, Y. (red.). 2014. *Unequal Attainments: Ethnic Educational Inequalities in Ten Western Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Heller Sahlgren, G. 2015. *Invandringen och Sveriges resultatfall i PISA*, IFN Policy Paper No. 71. Stockholm: Institutet för näringslivsstudier (IFN).
- Heller Sahlgren, G. 2022. *Kunskapsskolans återkomst. Den svenska grundskolans kvalitet över tid*. Stockholm: Timbro.
- Holmlund, H., Häggblom, J., Lindahl, E., Martinson, S., Sjögren, A., Vikman, U. & Öckert, B. 2014. *Decentralisering, skolval och fristående skolor: Resultat och likvärdighet i svensk skola*. Rapport 2014:25. Uppsala: IFAU.
- Holmlund, H., Sjögren, A. & Öckert, B. 2019. *Jämlikhet i möjligheter och utfall i den svenska skolan*. Bilaga 7 till Långtidsutredningen 2019. SOU 2019:40. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Härnqvist, K. & A. Svensson. 1980. *Den sociala selektionen till gymnasietadiet*. En forskningsrapport från Gymnasieutredningen. Stockholm: SOU 1980:30.
- Inglehart-Welzel. 2020. *Kulturell världskarta - World Values Survey 7*. [Provisorisk version] www.worldvaluessurvey.org
- Jackson, M., Jonsson, JO. & Rudolphi, F. 2012. Ethnic inequality in choice-driven education systems. A longitudinal study of performance and choice in England and Sweden, *Sociology of Education* 85: 158–178.

- Jensen, P. 2021. Immigrants in the classroom and effects on native children. *IZA World of Labor* 2021: 194v2. doi: 10.15185/izawol.194.v2.
- Jonsson, JO., Låftman, SB., Rudolphi, F. & Engzell Waldén, P. 2012. Integration, etnisk mångfald och attityder bland högstadieelever, Bilaga 6 (sid. 263–391) till SOU 2012:74, *Främlingsfienden inom oss*. Stockholm: Fritzes.
- Jonsson, JO., Kilpi, E. & Rudolphi, F. 2014. Ethnic differences in early school-leaving: an international comparison. Sid. 95–118 i Heath, AF. & Brinbaum, Y. (red.), *Unequal Attainments: Ethnic Educational Inequalities in Ten Western Countries*. Oxford: Oxford University Press.
- Jonsson, JO. & Madía, J. 2023. Is ability grouping good or bad for school achievement and educational choice? Socioeconomic and ethnic inequality in English and Swedish schools. *Opublicerad uppsats*. Nuffield College, Oxford och Institutet för social forskning, Stockholms universitet.
- Jonsson, JO., Mood, C. & Treuter, G. 2022. *Integration bland unga. En mångkulturell generation växer upp*. Stockholm och Göteborg: Makadam förlag.
- Jonsson, JO. & Rudolphi, F. 2011. Weak performance—strong determination: school achievement and educational choice among children of immigrants in Sweden. *European Sociological Review* 27: 487–508.
- Jonsson, JO. & Treuter, G. 2019. Likvärdighet och skolkvalitet: socioekonomiskt ursprung och invandrarbakgrund. Kapitel 3, s. 49–85 i Erikson R. & Unemo L. (red.), *Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet*. Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2019:1. Stockholm: Finansdepartementet.
- Jussim, L. & Harber, KD. 2005. Teacher Expectations and Self-Fulfilling Prophecies: Knowns and Unknowns, Resolved and Unresolved Controversies. *Personality and Social Psychology Review* 9(2): 131–155.

- Kalter, F., Jonsson, JO., van Tubergen, F. & Heath, AF. (red.). 2018. *Growing up in diverse societies: The integration of children of immigrants in England, Germany, the Netherlands and Sweden*. Oxford: Oxford University Press.
- Larsson Taghizadeh, J. 2022. The effects of implicit biases on real-life client discrimination among public officials. *Research and Politics* 9(2): <https://doi.org/10.1177/20531680221093241>.
- Lehtonen, M., Soveri, A., Laine, A., Järvenpää, J., de Bruin, A., & Antfolk, J. 2018. Is bilingualism associated with enhanced executive functioning in adults? A meta-analytic review. *Psychological Bulletin* 144(4): 394–42.
- Lindahl, E. 2016. Are teacher assessments biased? Evidence from Sweden. *Education Economics* 24(2): 224–238.
- Liss, E. & Wennberg, K. 2019. Utvärdering av LuMiNk Akademin. *IAS Working Paper Series* 2019:1.
- Malmberg, B., Andersson, EK., Nielsen, MM. & Haandrikman, K. 2018. Residential Segregation of European and Non-European Migrants in Sweden: 1990–2012. *European Journal of Population* 34: 169–193.
- Mayer, M. 2021. *missRanger: Fast Imputation of Missing Values*. <https://cran.r-project.org/web/packages/missRanger/>
- McPherson, M., Smith-Lovin, L. & Cook, JM. 2001. Birds of a Feather: Homophily in Social Networks. *Annual Review of Sociology* 27: 415–44.
- Midtbøen, AH. 2016. Discrimination of the second generation: Evidence from a field experiment in Norway. *Journal of International Migration and Integration* 17(1): 253–272.
- Mood, C. 2018. Keeping up with the Smiths, Müllers, De Jongs, and Johanssons – The Economic Situation of Minority and Majority Youth. Kapitel 4 i Kalter, F., Jonsson, JO., van Tubergen F. & Heath, A. (red.) *Growing up in Diverse Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Mood, C. m.fl. (projektgruppen IntegrateYouth). 2022. *Integrating Young Migrants*. Rapport för Nordforsk och Nordiska Ministerrådet.

- Murray, M. 1988. *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning: studier i utbildningspolitik och utbildningsplanering 1933-1985*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis.
- OECD. 2013. *PISA 2012 results: Excellence through equity. Giving every student the chance to succeed (Vol II)*. Paris: OECD.
- OECD. 2020. *Education at a Glance 2020: OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Olli Segendorf, Å. & Teljosuo, T. 2011. *Sysselsättning för invandrare – en ESO-rapport om arbetsmarknadsintegration*. Rapport till expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2011:5. Stockholm: Finansdepartementet.
- Pettigrew, TF. & Tropp, LR. 2006. A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology* 90: 751-783.
- Plenty, S., Andersson, AB., Hjalmarsson, S., Mood, C., Rudolphi, F. & Treuter, G. 2018. *Hur går det för våra unga vuxna? En rapport om sysselsättning och levnadsvillkor*. Forskningsrapport 2018:1. Institutet för Framtidsstudier, Stockholm & Institutet för Social Forskning, Stockholms universitet.
- Plenty, S. & Jonsson, JO. 2017. Social Exclusion among Peers: The Role of Immigrant Status and Classroom Immigrant Density. *Journal of Youth and Adolescence* 46: 1275-88.
- Plenty, S. & Jonsson, JO. 2021. Students' occupational aspirations: Can family relationships account for differences between immigrant and socioeconomic groups? *Child Development* 92(1): 157-173.
- Polismyndigheten 2021. *Lägesbild över utsatta områden*. Polismyndigheten, nationella operativa avdelningen. Regeringsuppdrag 2021.
- Rosenthal, R. & Jacobson, L. 1968. *Pygmalion in the classroom: Teacher expectations and student intellectual development*. New York: Holt.
- Rubin, DB. 1987. *Multiple Imputation for Nonresponse in Surveys*. New York: John Wiley & Sons.

- Rudolphi, F. & Erikson, R. 2016. Social selection in formal and informal tracking in Sweden. Kap. 10 i H-P. Blossfeld, S. Buchholz, J. Skopek & Treiventi, M. (red.), *Secondary Education Models and Social Inequality: An International Comparison*, Cheltenham/Northampton: Edward Elgar.
- Rudolphi, F. & Salikutluk, Z. 2021. Aiming high no matter what? Educational Aspirations of Ethnic Minority and Native Youth in England, Germany, the Netherlands and Sweden. *Comparative Sociology* 20(1): 70-100.
- Rumbaut, RG. 2004. Ages, Life Stages, and Generational Cohorts: Decomposing the Immigrant First and Second Generations in the United States. *International Migration Review* 38(3): 1160–1205.
- SCB (Statistiska Centralbyrån). 2019. *Integration. En beskrivning av läget i Sverige*. SCB, Integration, Rapport Nr 13. Stockholm: SCB.
- SCB. 2021. *Löneskillnader i ett internationellt perspektiv*. Statistik från OECD om lön i relation till utbildningsnivå.
- SCB. 2022. *SCBs statistiska databaser*.
- SKL (Sveriges kommuner och landsting) 2018. *Socioekonomisk resursfördelning i skola och förskola*. Stockholm: SKL.
- Skolinspektionen. 2010. Rätten till kunskap. En granskning av hur skolan kan lyfta alla elever. *Skolinspektionens Rapport 2010:14*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen. 2012. Skolornas arbete med demokrati och värdegrund. *Skolinspektionens Rapport 2012:9*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolinspektionen. 2018. *Garanterad undervisningstid i gymnasieskolan*. Stockholm: Skolinspektionen.
- Skolverket. 2009. *Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. Lpo 94*. Stockholm: Fritzes.
- Skolverket. 2010. *Attityder till skolan 2009. Elevernas och lärarnas attityder till skolan*. Rapport 344. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2011. *Elever i grundskolan läsåret 2010/11*. PM 29e mars 2011. Stockholm: Skolverket.

- Skolverket. 2016a. *Invandringens betydelse för skolresultaten*. Skolverkets aktuella analyser 2016. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2016b. *Nyanlända. Aktuell statistik november 2015*. PM 20160111. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2017a. *Nära examen*. Rapport 461. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket 2017b. *Elever och skolenheter i grundskolan läsåret 2016/17*. PM 23e mars 2017. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2018a. *Skolverkets allmänna råd med kommentarer. Betyg och betygssättning*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2018b. *Från gymnasieskola till högskola*. Rapport 466. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2019a. *Analys av likvärdig betygssättning mellan elevgrupper och skolor. Jämförelser mellan betyg och nationella prov i årskurs 9*. Rapport 475. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2019b. *Value Added. Ett mått på skolans bidrag till elevernas kunskapsutveckling*. Rapport 486. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2019c. *PISA 2018. 15-åringars kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap*. Rapport 487. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2020. *Uppföljning av gymnasieskolan 2020*. Rapport 2020:4. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2022. *Uppföljning av regionalt yrkesvux. Utbildning 2021 och etablering 2020*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2023a. *Elever och skolenheter i grundskolan läsåret 2022/2023*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2023b. *Pedagogisk personal i skola och vuxenutbildning läsåret 2022/2023*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. 2023c. *PIRLS 2021. Läsförmågan hos svenska elever i årskurs 4 i ett internationellt perspektiv*. Stockholm: Skolverket.
- SOU 2016:25. *Likvärdigt, rättssäkert och effektivt – ett nytt nationellt system för kunskapsbedömning*. Betänkande från Utredningen om nationella prov. Stockholm: Wolters Kluwer.

- SOU 2016:77. *En gymnasieutbildning för alla – åtgärder för att alla unga ska påbörja och fullfölja en gymnasieutbildning*. Betänkande från Gymnasieutredningen. Stockholm: Wolters Kluwer.
- SOU 2017:35. *Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. Slutbetänkande av 2015 års Skolkommision. Stockholm: Wolters Kluwer.
- SOU 2017:54. *Fler nyanlända elever ska uppnå behörighet till gymnasiet*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- SOU 2020:28. *En mer likvärdig skola – minskad skolsegregation och förbättrad resurstilldelning*. Betänkande av Utredningen om en mer likvärdig skola. Stockholm: Norstedts Juridik.
- SOU 2020:43. *Bygga, bedöma, betygssätta – betyg som bättre motsvarar elevernas kunskaper*. Betänkande av Betygsutredningen 2018. Stockholm: Norstedts Juridik.
- SOU 2021:30. *Kampen om tiden. Mer tid till lärande*. Betänkande av utredningen om Mer tid till undervisning. Stockholm: Elanders.
- SOU 2022:34. *I mål – vägar vidare för att fler unga ska nå målen med sin gymnasieutbildning*. Betänkande av Utredningen fler unga ska nå målen med sin gymnasieutbildning. Stockholm: Elanders.
- Steenbergen-Hu, S., Makel, MC. & Olszewski-Kubilius, P. 2016. What One Hundred Years of Research Says About the Effects of Ability Grouping and Acceleration on K-12 Students' Academic Achievement: Findings of Two Second-Order Meta-Analyses. *Review of Educational Research*, 86(4): 849-899.
- Stekhoven, DJ. & Bühlmann, P. 2012. MissForest—non-parametric missing value imputation for mixed-type data. *Bioinformatics* 28(1): 112-118.
- Sund, K. 2013. Detracking Swedish compulsory schools: any losers, any winners? *Empirical Economics* 44: 899-920.
- Szulkin, R, & Jonsson, JO. 2007. Ethnic Segregation and Educational Outcomes in Swedish Lower Secondary Schools. Stockholm University: Linnaeus Center for Integration Studies *Working Paper* 2007:2.
- Terrin, É. & Triventi, M. 2023. The Effect of School Tracking on Student Achievement and Inequality: A Meta-Analysis. *Review of Educational Research* 93(2): 236-274.

- Thapa, A., Cohen, J., Guffey, S. & Higgins-D'Alessandro, A. 2013. A Review of School Climate Research. *Review of Educational Research* 83: 357-385.
- Thijssen, L., van Tubergen, F., Coenders, M., Hellpap, R. & Jak, S. 2022. Discrimination of Black and Muslim Minority Groups in Western Societies: Evidence From a Meta-Analysis of Field Experiments. *International Migration Review* 56(3): 843–880.
- Thorsén, C., Gustafsson, J.E. & Cliffordson, C. 2014. The influence of fluid and crystallized intelligence on the development of knowledge and skills. *British Journal of Educational Psychology* 84(4): 556-570.
- Tjaden, J.D. & Hunkler, C. 2017. The optimism trap: migrants' educational choices in stratified education systems, *Social Science Research* 67: 213–228.
- Tyrefors Hinnerich, B., Höglin, E. & Johannesson, M. 2015. Discrimination against students with foreign backgrounds: evidence from grading in Swedish public high schools. *Education Economics* 23(6): 660-676.
- UKÄ (Universitetskanslersämbetet). 2017. *Tidiga avhopp från högskola – Analyser av genomströmning på de tio största yrkesexamensprogrammen*. Rapport 2017:17.
- UKÄ. 2021. *Universitetskanslerämbetets årsrapport 2021: Utbildning på grundnivå och avancerad nivå*.
- Utbildningsdepartementet. 2021. *Försöksverksamhet med yrkesinriktningar på högskoleförberedande program*. Promemoria U 2021/01877.
- Weiss, R.H. 2006. *Grundintelligenztest Skala 2 Revision (CFT-20R)*. Göttingen, Germany: Hogrefe.
- Vetenskapsrådet. 2012. *Flerspråkighet. En forskningsöversikt*. Vetenskapsrådets rapportserie 5: 2012.

Appendix A

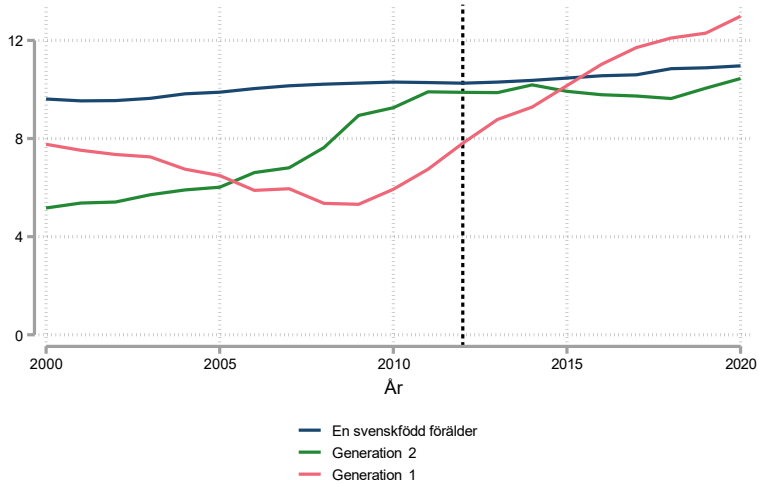
I denna rapport studerar vi primärt kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012, men expanderar ibland analyser till äldre och yngre kohorter. Hur har årskurs 9-kohorternas sammansättning med avseende på utländsk bakgrund förändrats över tid? Figur A.1 visar andelen som har någon utländsk bakgrund, uppdelad på olika kategorier, av dem som gick årskurs 9 ett givet år. Notera att vi här också inkluderar gruppen med en utrikesfödd och en inrikesfödd förälder – en grupp som ingår i kategorin svensk bakgrund i resten av rapporten.

Andelen med en utrikesfödd och en inrikesfödd förälder har varit i stort sett stabil över denna 20-årsperiod. Fram till 2011 ökade andelen i generation 2 kraftigt, men har sedan legat stabilt. Däremot har andelen i generation 1 har ökat kraftigt och kontinuerligt sedan 2009.

Jämfört med vår primära studiekohort (2012) är det alltså i senare kohorter en högre andel av de som går i årskurs 9 som har invandrat. Denna ökning har främst drivits av immigration från Somalia (i kategori Afrika), Syrien (i kategori Övriga Mellanöstern), samt i någon mån Afghanistan (i kategori Övriga Asien) (figur A.2). Samtidigt har andelen unga med en bakgrund i Finland minskat kraftigt.

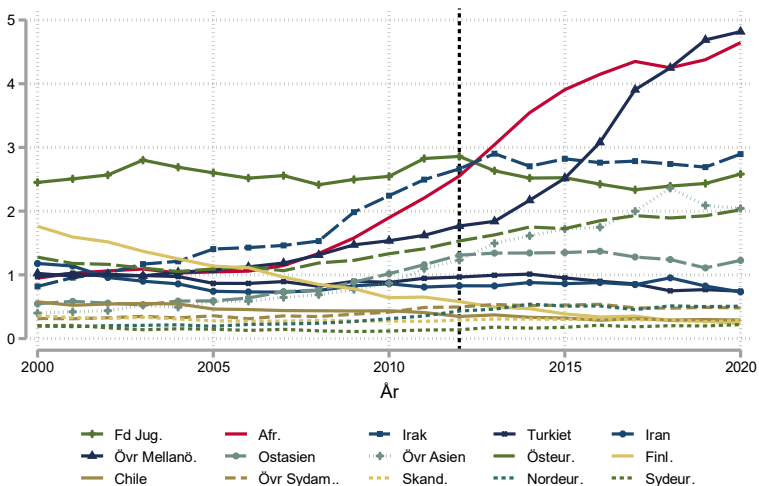
I figur A.3 ser vi att även sammansättningen av generation 1 med avseende på invandringsålder har förändrats sedan vår studiekohort, med en ökad andel som invandrat som tonåringar (de mörkt röda fälten högst upp i staplarna).

Figur A.1 Andel med olika typ av utländsk bakgrund av alla som gick ut årskurs 9 (med eller utan behörighet till nationella program) ett givet år, för åren 2000 till 2020. Vår studiekoort (2012) markerad med vertikalt streck

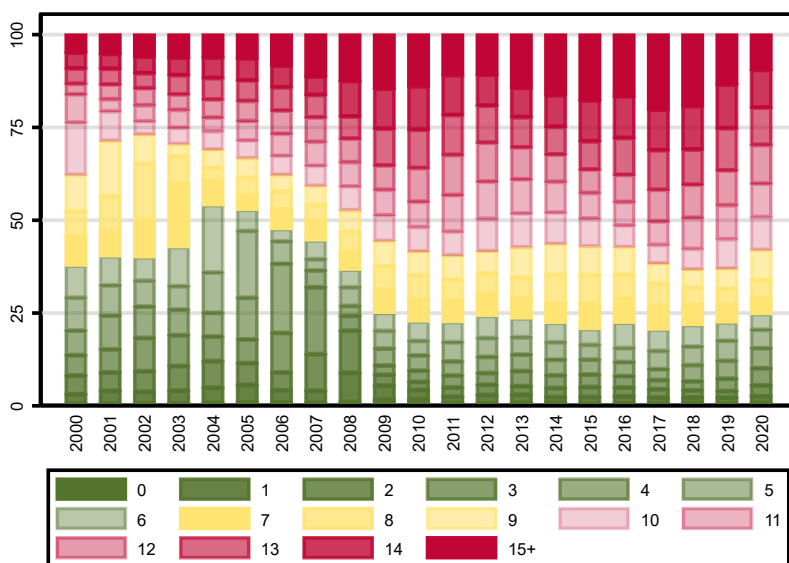
Källa: Befolkningsregister och utbildningsregister. N=2 282 407.

Figur A.2 Andel med ursprung i olika regioner av alla som gick ut årskurs 9 (med eller utan behörighet till nationella program), för åren 2000 till 2020. Vår studiekoort (2012) markerad med vertikalt streck

Källa: Data från befolkningsregister och utbildningsregister. N=2 282 407.

Figur A.3 Andel av utlandsfödda som gick ut årskurs 9 år 2000–2020 efter invandringsålder (0 till 15+)

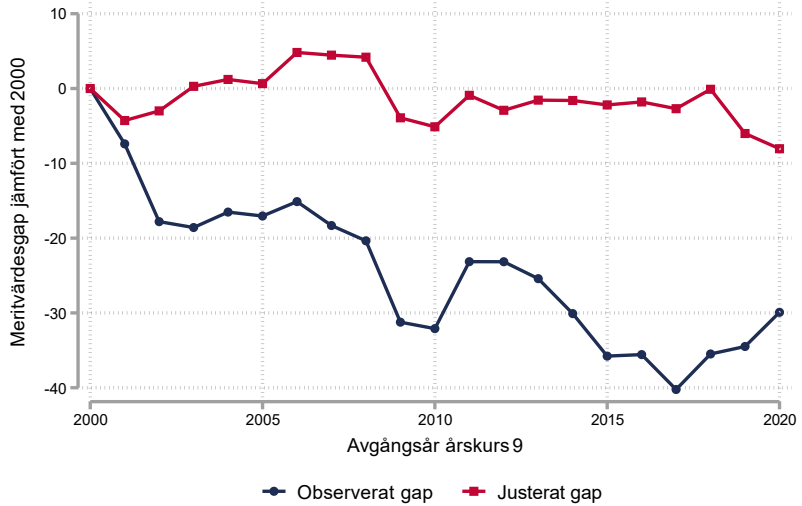

Källa: Data från befolkningsregister och utbildningsregister. N=2 282 407.

De förändringar vi ser i figurerna A.1 till A.3 understryker att det är särskilt viktigt att beakta de stora utmaningarna för de som kommit till Sverige sent i barndomen. Denna grupp har i senare kohorter både vuxit i storlek och fått en sammansättning som gör utmaningarna ännu större. Detta är viktigt att ha i minnet när vi vill blicka framåt.

I Figur A.4 visar vi att ökningen i meritvärdesgapet mellan unga med svensk bakgrund och unga i sena generation 1 (som visades i figur 4.4) kan förklaras av den förändrade sammansättningen av den senare gruppen. Den mörkblå linjen visar förändringen i gapet, med år 2000 som referenspunkt, och den röda visar förändringen när vi justerat för sammansättning med avseende på födelseland och invandringsålder. Den röda linjen fluktuerar runt noll, vilket innebär att det inte kvarstår någon systematisk förändring när vi tar hänsyn till förändringen i sammansättning.

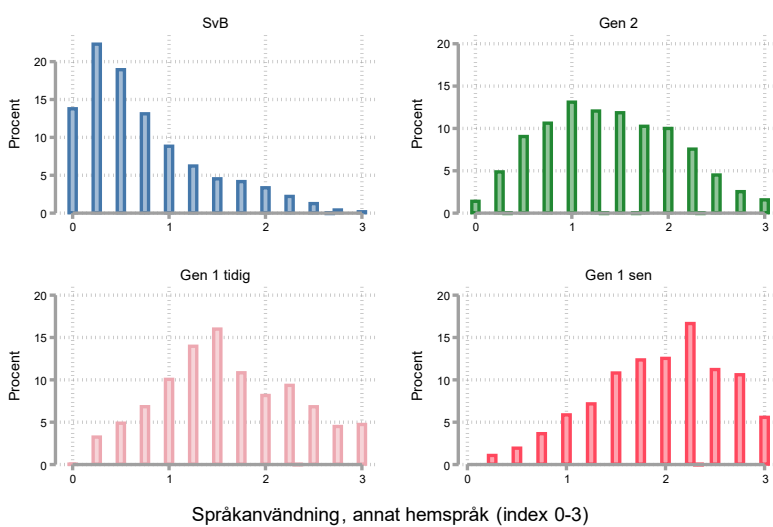
Figur A.4 Förändring i meritvärdesgapet mellan unga med svensk bakgrund och unga i sena generation 1 före och efter justering för sammansättning med avseende på födelseregion och invandringsålder. Referensår 2000.

Källa: Data från befolkningsregister och utbildningsregister. N=2 282 407.

Appendix B

Figur B.1 Användning av annat hemspråk än svenska (medelvärde av "med föräldrar", "på dator", "på TV", "musik", skala 0–3 där 0 är "aldrig" i något av sammanhangen och 3 är "alltid" i alla sammanhang. Uppdelat per generation.

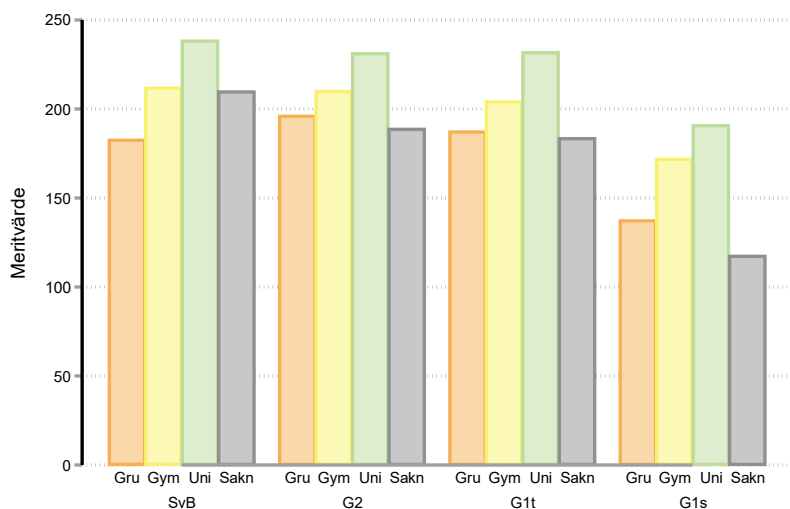
Not: Bara de som har ett annat hemspråk än svenska (9% bland dem med svensk bakgrund, 94% i generation 2, 97% i generation 1 tidig, 98% i generation 1 sen).

Källa: CILS4EU. N=5 428.

Appendix C

Dessa figurer visar sambanden mellan socioekonomiska variabler och meritvärde i årskurs 9, uppdelat på generationskategorier. Generellt ser vi att unga i generation 1 sticker ut med betydligt lägre meritvärden vid en given nivå på var och en av de socioekonomiska variablerna, vilket inte är förvånande eftersom de haft en kortare tid i svensk skola och mindre exponering för svenska språket. Skillnaden i meritvärde mellan olika nivåer på de socioekonomiska variablerna är likartad inom de olika generationskategorierna.

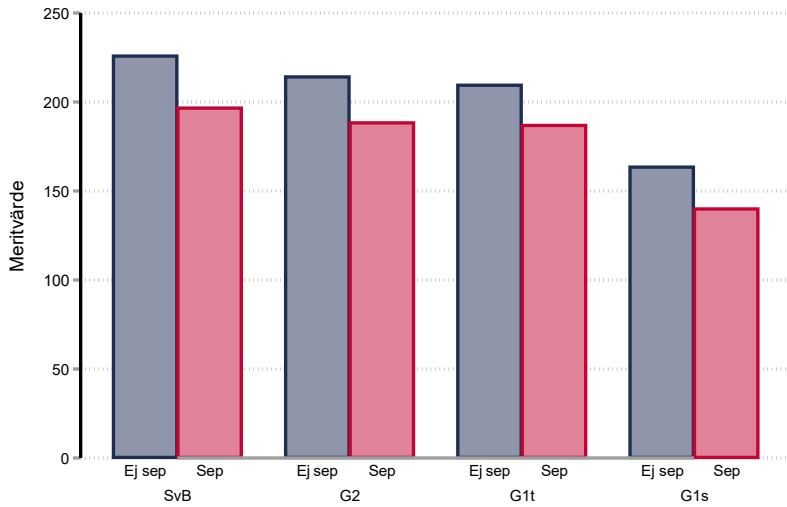
Figur C.1 Meritvärde efter moders utbildningsnivå, uppdelat på generationskategorier. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

Not: . Gru = grundskola eller lägre, Gym = gymnasium eller motsvarande, Uni = universitet eller högskoleexamen, Sajn = uppgift om utbildning saknas.

Källa: Data från befolknings- och utbildningsregister. N=99 405

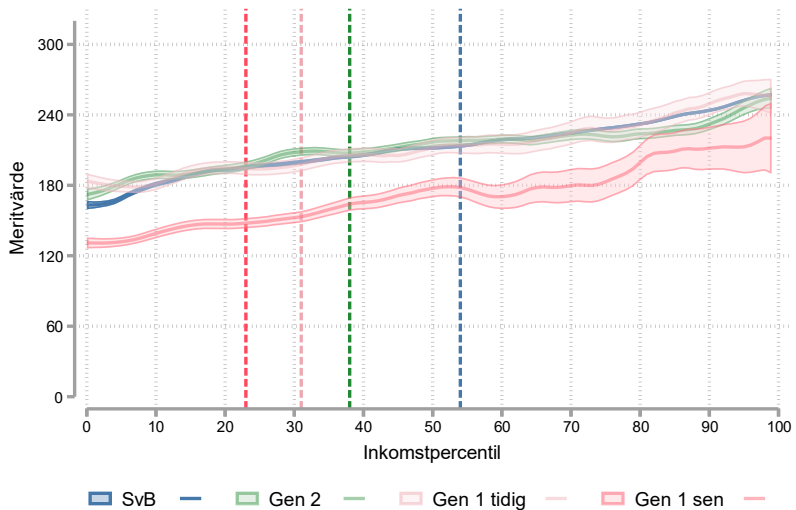
Figur C.2 Meritvärde efter familjetyp uppdelat på generationskategorier. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

Not: Sep = separerade föräldrar.

Källa: Data från befolknings- och utbildningsregister. N=99 405.

Figur C.3 Meritvärde efter familjens inkomstpercentil, uppdelat på generationskategorier. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

Not: Vertikala linjer anger genomsnittlig inkomstpercentil (familjens) i respektive grupp.

Källa: Data från befolknings- och utbildningsregister. N=99 405.

Appendix D

Tabell D.1 De fem vanligaste yrkena 2021 (SSYK, 3-siffernivå) bland dem med svensk och utländsk bakgrund med examen från ett givet yrkesprogram. Kohorten som gick ut åk 9 år 2012.

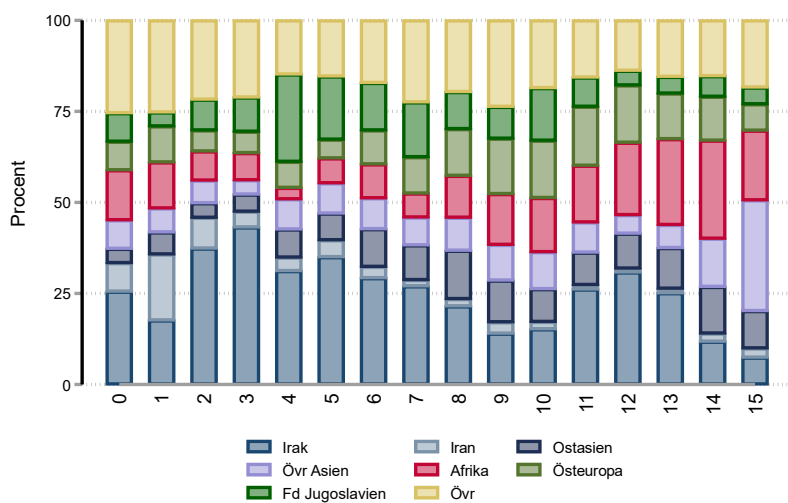
Svensk bakgrund		Utländsk bakgrund	
Bygg- & anläggningsprogrammet (män). N=2 802 (SvB); 173 (UB).			
Snickare, murare, anläggningsarbetare	44	Snickare, murare, anläggningsarbetare	23
Maskinförare	7	Lagerpersonal, transportledare m.fl.	9
Målare, lackerare, skorstensfej. m.fl.	5	Butikspersonal	9
Lagerpersonal, transportledare m.fl.	4	Skötare, vårdare, personliga assist. m.fl.	4
Takmont., golvlägg., VVS-mont. m.fl.	4	Montörer	4
Övriga	37	Övriga	52
El- & energiprogrammet (män). N=2 671 (SvB); 323 (UB).			
Installations-, industrielektriker m.fl.	38	Installations-, industrielektriker m.fl.	25
Drift- support-, nätverkstekniker m.fl.	6	Drift- support-, nätverkstekniker m.fl.	6
Ingenjörer, tekniker	4	Lagerpersonal, transportledare m.fl.	5
Butikspersonal	4	Ingenjörer, tekniker	4
Montörer	4	Butikspersonal	4
Övriga	45	Övriga	56
Fordons-, transportprogrammet (män). N=1770 (SvB); 221(UB).			
Lastbils-, bussförare	26	Fordonsmekaniker, reparatörer m.fl.	20
Fordonsmekaniker, reparatörer m.fl.	20	Montörer	10
Maskinförare	7	Lastbils-, bussförare	9
Snickare, murare, anläggningsarbetare	4	Smeder, verktygsmakare m.fl.	7
Lagerpersonal, transportledare m.fl.	3	Lagerpersonal, transportledare m.fl.	5
Övriga	41	Övriga	49
Handelsprogrammet (män). N=396 (SvB); 129(UB).			
Butikspersonal	25	Butikspersonal	19
Lagerpersonal, transportledare m.fl.	9	Lagerpersonal, transportledare m.fl.	9
Försäkringsrådgivare, företags säljare, inköpare m.fl.	5	Skötare, vårdare, personl. assis. m.fl.	6
Barnskötare, elevassistenter m.fl.	4	Montörer	5

Svensk bakgrund		Utländsk bakgrund	
Resesäljare, kundtjänstpersonal, receptionister m.fl.	4	Barnskötare	4
Övriga	54	Övriga	57
Barn-, fritidsprogrammet (kvinnor). N=804 (SvB); 80(UB).			
Barnskötare, elevassistenter m.fl.	31	Barnskötare, elevassistenter m.fl.	38
Grundskollärare, fritidspedagoger, förskollärare	16	Grundskollärare, fritidspedagoger, förskollärare	18
Skötare, vårdare, personl. assis. m.fl.	9	Vårdbiträden	8
Butikspersonal	8	Skötare, vårdare, personl. assis. m.fl.	4
Undersköterskor	4	Andra bevaknings- och säkerhetsyrken	4
Övriga	32	Övriga	30
Vård- och omsorgsprogrammet (kvinnor). N=926 (SvB); 213(UB).			
Undersköterskor	46	Undersköterskor	41
Sjuksköterskor	15	Sjuksköterskor	16
Skötare, vårdare, personl. assis. m.fl.	12	Skötare, vårdare, personl. assis. m.fl.	13
Barnskötare och elevassistenter m.fl.	3	Barnskötare och elevassistenter m.fl.	5
Grundskollärare, fritidspedagoger och förskollärare	2	Grundskollärare, fritidspedagoger och förskollärare	5
Övriga	22	Övriga	19
Hantverksprogrammet (kvinnor). N=1 157 (SvB); 137(UB).			
Butikspersonal	23	Butikspersonal	24
Skönhets- och kroppsterapeuter	17	Skönhets- och kroppsterapeuter	15
Barnskötare och elevassistenter m.fl.	7	Barnskötare och elevassistenter m.fl.	10
Skötare, vårdare, personliga assis. m.fl.	5	Vårdbiträden	4
Undersköterskor	5	Lagerpersonal, transportledare m.fl.	4
Övriga	45	Övriga	42
Handelsprogrammet (kvinnor). N=715 (SvB); 115(UB).			
Butikspersonal	35	Butikspersonal	24
Kontorsassistenter och sekreterare	6	Barnskötare och elevassistenter m.fl.	9
Barnskötare och elevassistenter m.fl.	5	Kontorsassistenter och sekreterare	7
Resesäljare, kundtjänstpersonal och receptionister m.fl.	5	Resesäljare, kundtjänstpersonal och receptionister m.fl.	5
Undersköterskor	4	Lagerpersonal, transportledare m.fl.	5
Övriga	45	Övriga	50

Not: Andelar av alla som gått respektive program, finns i LISA 2021 och inte är registrerade i studier under 2021. De som inte har något yrke ingår i kategorin Övriga. Källa: Data från utbildningsregister, befolkningsregistret och LISA-registret.

Appendix E

Figur E.1 Andel med olika ursprungsland eller -region i respektive invandringssålder. Kohorten som gick ut årskurs 9 år 2012.

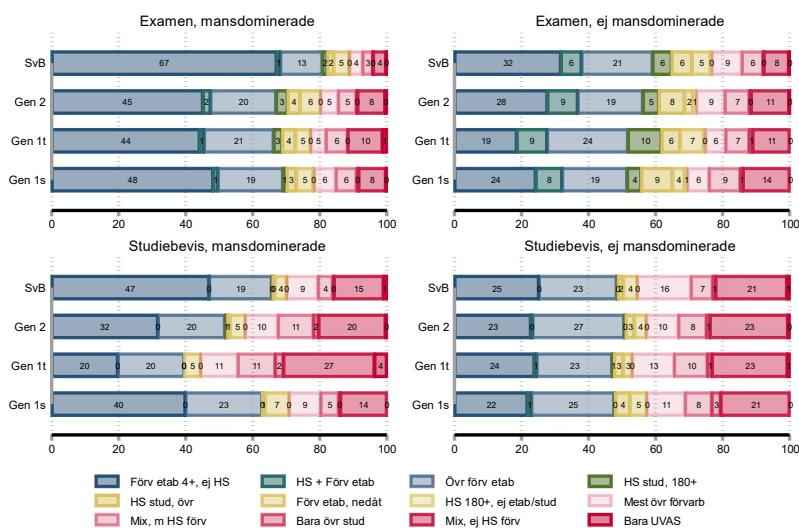

Not: Endast unga som immigrerat.

Källa: Data från befolknings- och utbildningsregister. N=8 057.

Appendix F

Figur F.1 Sysselsättningsprofiler bland dem som avslutat yrkesprogram med examen eller studiebevis, uppdelat på om programmet är mansdominerat eller ej.

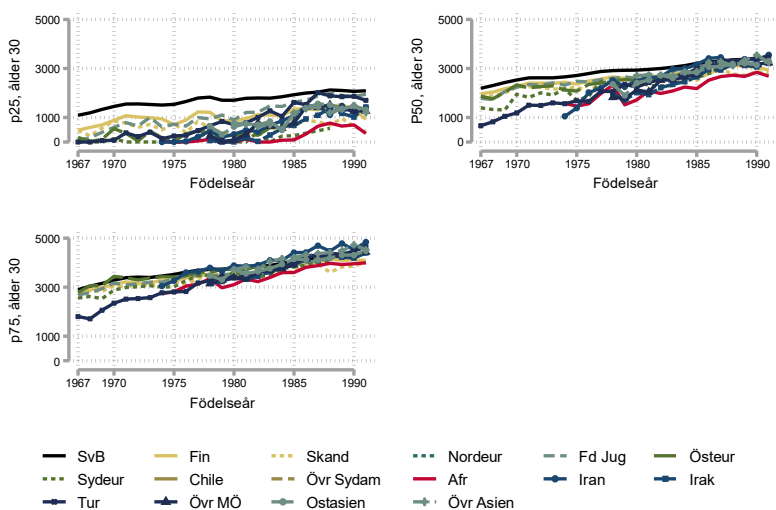

Not: Mansdominerade program är Bygg och anläggning, Fordon och transport, El och energi, Industri, samt VVS och fastighet.

Källa: Data från utbildningsregister, befolkningregister och LISA-registret. N=29 848.

Appendix G

Figur G.1 Förvärsinkomster (årsinkomster brutto, 100-tals kronor) vid 30 års ålder per kohort 1967–1991, uppdelat på bakgrundsregion

Not: Realinkomster, 2021 års värden.

Källa: Data från befolkningsregister och LISA-registret. N=2 608 058.

Förteckning över tidigare rapporter till ESO

2023

- Stability in the Balance – a Report on the Roles of Fiscal and Monetary Policy to the Expert Group on Public Economics.
- Vem bor här? En ESO-rapport om gamla och nya folkräkningar.
- Kriminella på kartan – en ESO-rapport om den organiserade brottslighetens geografi.
- Handel med stor effekt – en ESO-rapport om utrikeshandeln med el.
- Pandemin och pengarna – en ESO-rapport om inkomster, skatter, fördelning och stödåtgärder under covid-19.
- Fritt valt arbete? ESO-rapport om könssegregering i utbildning och yrke.
- Temperaturhöjning i klimatpolitiken – en ESO-rapport om EU:s nya lagstiftning i svensk kontext.

2022

- Bakåtblick på vägen fram – en ESO-rapport om etableringsprocessen på svensk arbetsmarknad.
- Tryggare kan ingen vara? En ESO-rapport om socialförsäkringar och välfärdssystem.
- Samspel för stabilitet – en ESO-rapport om rollfördelningen mellan finans- och penningpolitik.

2021

- I en tid av pandemi – en ESO-antologi med samhällsvetenskapliga reflektioner.

- En beklaglig förlust? En ESO-rapport om erfarenheter och lärdomar av arvsskatt.
- Ingen reklam tack – en ESO-rapport om myndigheternas kommunikation.
- Upp till bevis – en ESO-rapport om experiment som underlag för politik.
- Med gemensamma krafter – en ESO-rapport om kommunal avtalssamverkan.
- Ekonomiska krisers dynamik – en ESO-rapport om företagsomställning och strukturomvandling.
- Försörjning med fördröjning – en ESO-rapport om utrikes födda kvinnors etablering på arbetsmarknaden.

2020

- Med framtiden för sig – en ESO-rapport om sociala investeringar.
- Jämställdhet räknas – en ESO-rapport om kvinnors förändrade position i arbetslivet.
- Morot utan piska – en ESO-rapport om stärkta incitament för kommunal effektivitet.
- Spänning på hög nivå – en ESO-rapport om elnätets roll för säkra elleveranser.
- Uppkopplad utbildning – en ESO-rapport om högskolans digitalisering.
- Avgörande mål – en ESO-rapport om sysselsättningspolitiska målformuleringar.
- Vårt framtida skattesystem – en ESO-rapport med förslag på en genomgripande skattereform.

2019

- Lika för alla? En ESO-antologi om skolans likvärdighet.
- Synd och skatt – en ESO-rapport om politiken inom områdena alkohol, tobak och spel.
- Skillnad på marginalen – en ESO-rapport om reformerad inkomstbeskattning.
- Rätt på EU:s sätt – en ESO-rapport om EU-rättens inverkan på svensk skattelagstiftning.

- Klimatmål på villovägar? En ESO-rapport om politiken för utsläppsminskningar i vägtrafiken.
- Stöta på patrull – en ESO-rapport om polisens problemorienterade arbete.
- Pang för pengarna – en ESO-rapport om Sveriges militära materielförsörjning.
- Vem vårdar bäst? En ESO-rapport om svensk sjukhusvård i ett jämförande perspektiv.

2018

- Grundlag i gungning? En ESO-rapport om EU och den svenska offentlighetsprincipen.
- Lönar sig arbete 2.0? En ESO-rapport med fokus på nyanlända.
- Tid för integration – en ESO-rapport om flyktingars bakgrund och arbetsmarknadsetablering.
- Skydda lagom – en ESO-rapport om miljömålet Levande skogar.
- Tänk efter före! En ESO-rapport om samhällsekonomiska konsekvensanalyser.
- Operation digitalisering – en ESO rapport om hälso- och sjukvården.
- Data i egna händer – en ESO-rapport om personliga hälsokonton.

2017

- Dags för omprövning – en ESO-rapport om styrning av offentlig verksamhet.
- Bygg mer för fler! En ESO-rapport om staten, kommunerna och bostadsbyggandet.
- Ankomst och härkomst – en ESO-rapport om skolresultat och bakgrund.
- Yes box! En ESO-rapport om en ny modell för kapital- och bostadsbeskattning.
- Olika kön, olika lön – en ESO-rapport om diskriminering på arbetsmarknaden.
- Makar som delar på kakan – en ESO-rapport om jämställda pensioner.
- Inspiration för integration – en ESO-rapport om arbetsmarknadspolitik för nyanlända i fem länder.

- Att vara brygga mellan forskning och politik – en festskrift från nya ESO:s 10-årsjubileum.

2016

- Boende med konsekvens – en ESO-rapport om etnisk bostadssegregation och arbetsmarknad.
- Sjukskrivningarnas anatomi – en ESO-rapport om drivkrafterna i sjukförsäkringssystemet.
- När skolan själv får välja – en ESO-rapport om friskolornas etableringsmönster.
- Digitaliseringens dynamik – en ESO-rapport om struktur-omvandlingen i svenskt näringsliv.
- Grön tillväxt under lupp – en ESO-rapport om ett begrepp i tiden.
- Mer än tur i struktur – en ESO-rapport om kommunal effektivitet.
- När det rätta blir det lätta – en ESO-rapport om ”nudging”.

2015

- En ny giv? En ESO-rapport om regleringen av spelmarknaden.
- Maktutövningar under lagarna? En ESO-rapport om trotsiga kommuner.
- En förlorad generation? En ESO-rapport om ungas etablering på arbetsmarknaden.
- Verksamma insatser mot brott? En ESO-rapport om orsak och verkan.
- Familjepolitik för alla? En ESO-rapport om föräldrapenning och jämställdhet.

2014

- Goda år på ålders höst? En ESO-rapport om konkurrens i äldreomsorgen.
- 3:12-Corporations in Sweden: The Effects of the 2006 Tax Reform on Investments, Job Creation and Business Start-ups.
- Företagandets förutsättningar – En ESO-rapport om den svenska ägarbeskattningen.

- Kapital på krita? En ESO-rapport om företagandets finansiering.
- Konkurrens, kontrakt och kvalitet – hälso- och sjukvård i privat regi.
- Hållbara beräkningar – en ESO-rapport om att bedöma den offentliga sektorns finansiella hållbarhet.
- Med nya mått mätt – en ESO-rapport om indikationer på produktivitetens utvecklingen i offentlig sektor.
- Institutionsvård, incitament och information – en ESO-rapport om placering av ungdomar med sociala problem.

2013

- Bäste herren på täppan? En ESO-rapport om bostadsbyggande och kommunala markanvisningar.
- Allmän nytta eller egen vinning? En ESO-rapport om korrupcion på svenska.
- Var skapas jobben? En ESO-rapport om dynamiken i svenskt näringsliv 1990–2009.
- Transportinfrastrukturens framtida organisering och finansiering.
- Investeringar in blanco? En ESO-rapport om behovet av infrastruktur.
- Bonde söker bidrag – en ESO-rapport om effektivitet i det svenska landsbygdsprogrammet.
- The pension system in Sweden.
- Den offentliga sektorn – en antologi om att mäta produktivitet och prestationer.
- Utvinning för allmän vinning – en ESO-rapport om svenska mineralinkomster.
- Offentlig upphandling eller gröna nedköp? En ESO-rapport om miljöpolitiska ambitioner.

2012

- Svängdörr i staten – en ESO-rapport om när politiker och tjänstemän byter sida.
- En god start – en ESO-rapport om tidigt stöd i skolan.
- Den akademiska frågan – en ESO-rapport om frihet i den högre skolan.

- Income Shifting in Sweden. An empirical evaluation of the 3:12 rules.
- Samhällsekonomin på spåret – en ESO-rapport om att räkna på tunnelbanan.
- Hjälpa eller stjälpa? En ESO-rapport om kontrollfunktionen i arbetslöshetsförsäkringen.
- Lärda för livet? – en ESO-rapport om effektivitet i svensk högskoleutbildning.
- Forskning och innovation – statens styrning av högskolans samverkan och nyttiggörande.

2011

- UD i en ny sits – organisation, ledning och styrning i en globaliserad värld.
- Försvarets förutsättningar – en ESO-rapport om erfarenheter från 20 år av försvarsreformer.
- Kalorier kostar – en ESO-rapport om vikten av vikt.
- Avtalsbestämda ersättningar, andra kompletterande ersättningar och arbetsutbudet.
- Sysselsättning för invandrare – en ESO-rapport om arbetsmarknadsintegration.
- Kollektivtrafik utan styrning.
- Vägval i vården – en ESO-rapport om skillnader och likheter i Norden.
- Att lära av de bästa – en ESO-rapport om svensk skola i ett internationellt forskningsperspektiv.
- Rapport från ett ESO-seminarium – decenniets framtidsfrågor.

2010

- En kår på rätt kurs? En ESO-rapport om försvarets framtida kompetensförsörjning.
- Beskattning av privat pensionssparande.
- Polisens prestationer – En ESO-rapport om resultatstyrning och effektivitet.
- Swedish Tax Policy: Recent Trends and Future Challenges.
- Statliga bidrag till kommunerna – i princip och praktik.

- Revisionen reviderad – en rapport om en kommunal angelägenhet.
- Värden i vården – en ESO-rapport om målbaserad ersättning i hälso- och sjukvården.
- Enkelt och effektivt – en ESO-rapport om grundtrygghet i välfärdssystemen.
- Kåren och köerna. En ESO-rapport om den medicinska professionens roll i styrningen av svensk hälso- och sjukvård.

2009

- Den långsiktiga finansieringen – välfärdspolitikens klimatfråga?
- Regelverk och praxis i offentlig upphandling.
- Invandringen och de offentliga finanserna.
- Fyra dyra fonder? Om effektiv förvaltning och styrning av AP-fonderna.
- Lika skola med olika resurser? En ESO-rapport om likvärdighet och resursfördelning.
- En kår i kläm – Läraryrket mellan professionella ideal och statliga reform ideologier.

2003

- Skolmisslyckande – hur gick det sen?
- Politik på prov – en ESO-rapport om experimentell ekonomi.
- Precooking in the European Union – the World of Expert Groups.
- Förtjänst och skicklighet – om utnämningar och ansvarsutkrävande av generaldirektörer.
- Bostadsbyggandets hinderbana – en ESO-rapport om utvecklingen 1995–2001.
- Axel Oxenstierna – Furstespegel för 2000-talet.

2002

- ”Huru skall statsverket granskas?” – Riksdagen som arena för genomlysning och kontroll.
- What Price Enlargement? Implications of an expanded EU.
- Den svenska sjukan – sjukfrånvaron i åtta länder.

- Att bekämpa mul- och klövsjuka en ESO-rapport om ett brännbart ämne.
- Lärobok för regelnissar – en ESO-rapport om regelhantering vid avregleringar.
- Att hålla balansen – en ESO-rapport om kommuner och budgetdisciplin.
- The School's Need for Resources – A Report on the Importance of Small Classes.
- Klassfrågan – en ESO-rapport om lärartätheten i skolan.
- Staten fick Svarte Petter – en ESO-rapport om bostadsfinansieringen 1985–1993.
- Hoten mot kommunerna – en ESO-rapport om ansvarsfördelning och finansiering i framtiden.

2001

- Mycket väsen för lite ull – en ESO-rapport om partnerskapen i de regionala tillväxtavtalen.
- I rikets tjänst – en ESO-rapport om statliga kårer.
- Rättvisa och effektivitet – en ESO-rapport om idéanalys.
- Nya bud – en ESO-rapport om auktioner och upphandling.
- Betyg på skolan – en ESO-rapport om gymnasieskolorna.
- Konkurrens bildar skola – en ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna.
- Priset för ett större EU – en ESO-rapport om EU:s utvidgning.

2000

- Att granska sig själv – en ESO-rapport om den kommunala miljötillsynen.
- Bra träffbild, fast utanför tavlan – en ESO-rapport om EU:s strukturpolitik.
- Utbildningens omvägar – en ESO-rapport om kvalitet och effektivitet i svensk utbildning.
- En svartvit arbetsmarknad? – en ESO-rapport om vägen från skola till arbete.
- Privilegium eller rättighet? – en ESO-rapport om antagningen till högskolan

- Med många mått mätt – en ESO-rapport om internationell benchmarking av Sverige.
- Kroppen eller knoppen? – en ESO-rapport om idrotts-gymnasierna.
- Studiebidraget i det långa loppet.
- 40-talisternas uttåg – en ESO-rapport om 2000-talets demo-grafiska utmaningar.

1999

- Dagens drivkrafter – en ESO-rapport om 2000-talets demografiska utmaningar.
- Återvinning utan vinning – en ESO-rapport om sopor.
- En akademisk fråga – en ESO-rapport om rankning av C-uppsatser.
- Hederlighetens pris – en ESO-rapport om korruption.
- Samhällets stöd till de äldre i Europa – en ESO-rapport om fördelningspolitik och offentliga tjänster.
- Regionalpolitiken – en ESO-rapport om tro och vetande.
- Att snubbla in i framtiden – en ESO-rapport om statlig omvandling och avveckling.
- Att reda sig själv – en ESO-rapport om rederier och subventioner.
- Bostad sökes – en ESO-rapport om de hemlösa i folkhemmet.
- Att ta sig ton – en ESO-rapport om svensk musikexport 1974–1999.
- Med backspegeln som kompass – en ESO-rapport om stabiliseringspolitiken som läroprocess.
- Med backspegeln som kompass – ett ESO-seminarium om stabiliseringspolitik som läroprocess.

1998

- Staten och bolagskapitalet – om aktiv styrning av statliga bolag.
- Kommittéerna och bofinken – kan en kommitté se ut hur som helst?
- Regeringskansliet inför 2000-talet – rapport från ett ESO-seminarium.
- Att se till eller titta på – om tillsynen inom miljöområdet.

- Arbetsförmedlingarna – mål och drivkrafter.
- Kommuner Kan! Kanske! – om kommunal välfärd i framtiden.
- Vad kostar en ren? – en ekonomisk och politisk analys.

1997

- Fisk och Fusk – Mål, medel och makt i fiskeripolitiken.
- Ramar, regler, resultat – vem bestämmer över statens budget?
- Lönar sig arbete?
- Egenföretagande och manna från himlen.
- Jordbruksstödet – efter Sveriges EU-inträde.

1996

- Kommunerna och decentraliseringen – Tre fallstudier.
- Novemberrevolutionen – om rationalitet och makt i beslutet att avreglera kreditmarknaden 1985.
- Kan myndigheter utvärdera sig själva?
- Nästa steg i telepolitiken.
- Reglering som spel – Universiteten som förebild för offentliga sektorn?
- Hur effektivt är EU:s stöd till forskning och utveckling? – En principdiskussion.

1995

- Kapitalets rörlighet Den svenska skatte- och utgiftsstrukturen i ett integrerat Europa.
- Generationsräkenskaper.
- Invandring, sysselsättning och ekonomiska effekter.
- Hushållning med knappa naturresurser Exemplet sportfiske.
- Kostnader, produktivitet och måluppfyllelse för Sveriges Television AB.
- Vad blev det av de enskilda alternativen? En kartläggning av verksamheten inom skolan, vården och omsorgen.
- Hushållning med knappa naturresurser Exemplet allemansrätten, fjällen och skotertrafik i naturen.
- Företagsstödet Vad kostar det egentligen?
- Försvarets kostnader och produktivitet.

1994

- En effektiv försvarspolitik? Fredsvinst, beredskap och återtagning.
- Skatter och socialförsäkringar över livsrytmen En simuleringsmodell.
- Nettokostnader för transfereringar i Sverige och några andra länder.
- Fördelningseffekter av offentliga tjänster.
- En Social Försäkring.
- Valfrihet inom skolan Konsekvenser för kostnader, resultat och segregation.
- Skolans kostnader, effektivitet och resultat En branschstudie.
- Bensinskatteförändringens effekter.
- Budgetunderskott och statsskuld Hur farliga är de?
- Den svenska insolvensrätten Några förslag till förbättringar inom konkurshanteringen m.m.
- Det offentliga stödet till partierna Inriktning och omfattning.
- Den offentliga sektorns produktivitet utveckling 1980–1992.
- Kvalitet och produktivitet – Teori och metod för kvalitetsjusterande produktivitetmått.
- Kvalitets- och produktivitet utvecklingen i sjukvården 1960–1992.
- Varför kulturstöd? Ekonomisk teori och svensk verklighet.
- Att rädda liv Kostnader och effekter.

1993

- Idrott åt alla? Kartläggning och analys av idrottsstödet.
- Social Security in Sweden and Other European Countries Three Essays.
- Lönar sig förebyggande åtgärder? Exempel från hälso- och sjukvården och trafiken.
- Hur välja rätt investeringar i transportinfrastrukturen?
- Presstödet effekter en utvärdering.

1992

- Statsskulden och budgetprocessen.
- Press och ekonomisk politik tre fallstudier.

- Kommunerna som företagsägare – aktiv koncernledning i kommunal regi.
- Slutbudsmetoden ett sätt att lösa tvister på arbetsmarknaden utan konflikter.
- Hur bra är vi? Den svenska arbetskraftens kompetens i internationell belysning.
- Statliga bidrag motiv, kostnader, effekter?
- Vad vill vi med socialförsäkringarna?
- Fattigdomsfällor.
- Växthuseffekten slutsatser för jordbruks-, energi- och skattepolitiken.
- Frihandeln ett hot mot miljöpolitiken eller tvärtom?
- Skatteförmåner och särregler i inkomst- och mervärdesskatten.

1991

- SJ, Televerket och Posten bättre som bolag?
- Marginaleffekter och tröskeleffekter barnfamiljerna och barnomsorgen.
- Ostyriga projekt att styra stora kommunala satsningar.
- Prestationsbaserad ersättning i hälso- och sjukvården vad blir effekterna?
- Skogspolitik för ett nytt sekel.
- Det framtida pensionssystemet två alternativ.
- Vad kostar det? Prislista för statliga tjänster.
- Metoder i forskning om produktivitet och effektivitet med tillämpningar på offentlig sektor.
- Målstyrning och resultatuppföljning i offentlig förvaltning.

1990

- Läkemedelsförmånen.
- Sjukvårdskostnader i framtiden vad betyder åldersfaktorn?
- Statens dolda kapital. Aktivt ägande: exemplet Vattenfall.
- Skola? Förskola? Barnskola?
- Bostadskarriären som en förmögenhetsmaskin.

1989

- Arbetsmarknadsförsäkringar.
- Hur ska vi få råd att bli gamla?
- Kommunal förmögenhetsförvaltning i förändring – citykommunerna Stockholm, Göteborg och Malmö.
- Bostadsstödet – alternativ och konsekvenser.
- Produktivitetmätning av folkbibliotekens utlåningsverksamhet.
- Statsbidrag till kommuner: allt på en check eller lite av varje? En jämförelse mellan Norge och Sverige.
- Vad ska staten äga? De statliga företagen inför 90-talet.
- Beställare-utförare – ett alternativ till entreprenad i kommuner.
- Lönestrukturen och den "dubbla obalansen" – en empirisk studie av löneskillnader mellan privat och offentlig sektor.
- Hur man mäter sjukvård – exempel på kvalitet- och effektivitetmätning.

1988

- Vad kan vi lära av grannen? Det svenska pensionssystemet i nordisk belysning.
- Kvalitet och kostnader i offentlig tjänstproduktion.
- Alternativ i jordbrukspolitiken.
- Effektiv realkapitalanvändning i kommuner och landsting.
- Hur stor blev tvåprocentaren? Erfarenheten från en besparings-teknik.
- Subventioner i kritisk belysning.
- Prestationer och belöningar i offentlig sektor.
- Produktivitet utveckling i kommunal barnomsorg.
- Från patriark till part – spelregler och lönepolitik för staten som arbetsgivare.
- Kvalitetsutveckling inom den kommunala barnomsorgen.

1987

- Integrering av sjukvård och sjukförsäkring.
- Produktkostnader för offentliga tjänster – med tillämpningar på kulturområdet.
- Kvalitetsutvecklingen inom den kommunala äldreomsorgen 1970–1980.

- Vägar ut ur jordbruksregleringen – några idéskisser.
- Att leva på avgifter – vad innebär en övergång till avgiftsfinansiering?

1986

- Offentliga utgifter och sysselsättning.
- Produktions-, kostnads-, och produktivitet utveckling inom den offentliga finansierade utbildningssektorn 1960–1980.
- Socialbidrag. Bidragsmottagarna: antal och inkomster. Socialbidragen i bidragssystemet.
- Regler och teknisk utveckling.
- Kostnader och resultat i grundskolan – en jämförelse av kommuner.
- Offentliga tjänster – sökarljus mot produktivitet och användare.
- Svensk inkomstfördelning i internationell jämförelse.
- Byråkratiseringstendenser i Sverige.
- Effekter av statsbidrag till kommuner.
- Effektivare sjukvård genom bättre ekonomistyrning.
- Samhällsekonomiskt beslutsunderlag – en hjälp att fatta bättre beslut.
- Produktions-, kostnads- och produktivitet utveckling inom armén och flygvapnet 1972–1982.

1985

- Egen regi eller entreprenad i kommunal verksamhet – möjligheter, problem och erfarenheter.
- Sociala avgifter – problem och möjligheter inom färdtjänst och hemtjänst.
- Skatter och arbetsutbud.
- Produktions-, kostnads- och produktivitet utveckling inom vägsektorn.
- Organisationer på gränsen mellan privat och offentlig sektor – förstudie.
- Frivilligorganisationer alternativ till den offentliga sektorn?
- Transfereringar mellan den förvärvsarbetande och den äldre generationen.

- Produktions-, kostnads- och produktivetsutveckling inom den sociala sektorn 1970–1980.
- Produktions-, kostnads- och produktivetsutveckling inom offentligt bedriven hälso- och sjukvård 1960–1980.
- Statsskuldräntorna och ekonomin effekter på den samlade efterfrågan i samhället.

1984

- Återkommande kostnads- och prestationsjämförelser – en metod att främja effektivitet i offentlig tjänsteproduktion.
- Parlamentet och statsutgifterna hur finansmakten utövas i nio länder.
- Transfereringar och inkomstskatt samt hushållens materiella standard.
- Marginella expansionsstöd ekonomiska och administrativa effekter.
- Är subventioner effektiva?
- Konstitutionella begränsningar i riksdagens finansmakt – behov och tänkbara utformningar.
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 4. Budgetunderskott, utlandsupplåning och framtida konsumtionsmöjligheter. Budgetunderskott, efterfrågan och inflation.
- Vem utnyttjar den offentliga sektorns tjänster.

1983

- Administrationskostnader för våra skatter.
- Fördelningseffekter av kommunal barnomsorg.
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 3. Budgetunderskott, portföljeval och tillgångsmarknader. Modellsimuleringar av offentliga besparingar m.m.
- Produktivitet i privat och offentliga tandvård.
- Generellt statsbidrag till kommuner – modellskisser.
- Administrationskostnader för några transfereringar.
- Driver subventioner upp kostnader – prisbildningseffekter av statligt stöd.
- Minskad produktivitet i offentlig sektor – en studie av patent- och registreringsverket.

- Perspektiv på budgetunderskottet, del 2. Fördelningseffekter av budgetunderskott. Hushållsekonomi och budgetunderskott.
- Enhetligt barnstöd? några variationer på statligt ekonomiskt stöd till barnfamiljer.
- Staten och kommunernas expansion några olika styrmedel.

1982

- Ökad produktivitet i offentlig sektor – en studie av de allmänna domstolarna.
- Offentliga tjänster på fritids-, idrotts- och kulturområdena.
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 1. Budgetunderskottens teori och politik. Statens budgetfinansiering och penningpolitiken.
- Inkomstomfördelningseffekter av livsmedelssubventioner. Perspektiv på besparingspolitiken.